

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ
Кафедра грошового обігу і кредиту

Гудзь Тетяна Павлівна

Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення студентами
дисципліни «Банківський нагляд»
за кредитно-модульною системою організації навчального процесу
для спеціальності 6.0501.05 «Банківська справа»

Полтава-2008

Рекомендовано Вченою радою Полтавського університету споживчої кооперації України як навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни за кредитно-модульною системою організації навчального процесу з курсу «Банківський нагляд» для студентів спеціальності 6.050105 «Банківська справа»
(Протокол №6 від 29.05.2008 р.)

Рецензенти:

Головний науковий співробітник Державної установи «Інститут економіки та прогнозування» НАН України, д.е.н., професор Корнєєв В.В.

Доцент кафедри грошового обігу і кредиту Полтавського університету споживчої кооперації України, к.е.н., доцент Єгоричева С.Б.

Начальник відділу банківського нагляду управління Національного банку України в Полтавській області Бородай С.В.

Автор: доцент кафедри грошового обігу і кредиту Полтавського університету споживчої кооперації України, к.е.н. Гудзь Т.П.

Гудзь Т.П. Банківський нагляд: навчальний посібник з грифом «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (лист №1.4/18-Г-1774 від 11.07.08 р.). – Київ: Ліра-К. – 2008. – 380 с.

Викладено методику вивчення та загальну теорію і практику здійснення Національним банком України нагляду за діяльністю комерційних банків та контролю за дотриманням ними банківського законодавства в процесі реєстрації, ліцензування, дистанційної перевірки, виїзного інспектування, санації та ліквідації.

Матеріал побудовано на основі чинного законодавства України з використанням світової практики банківського нагляду.

Рекомендовано для студентів спеціальності «Банківська справа» та викладачів фінансових наук.

ЗМІСТ

С.

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. Види та методи навчальної роботи студентів щодо самостійного вивчення дисципліни «Банківський нагляд» за кредитно-модульною системою організації начального процесу	6
РОЗДІЛ II. Кількість і зміст навчальних модулів з дисципліни «Банківський нагляд»	6
Навчальна програма дисципліни «Банківський нагляд»	7
Тематичний план дисципліни «Банківський нагляд»	10
РОЗДІЛ III. Тексти лекцій та методичні рекомендації щодо вивчення дисципліни «Банківський нагляд»	11
Модуль I. Організаційні та нормативно-правові засади банківського нагляду	11
Тема 1. Організація системи банківського регулювання та нагляду	11
Тема 2. Створення та ліцензування банків в Україні	33
Тема 3. Встановлення Національним банком України економічних нормативів, що є обов'язковими до виконання всіма банками, та контроль за їх дотриманням	53
Контрольна робота за модулем I	79
Модуль II. Методи і заходи банківського нагляду	83
Тема 4. Інспектування комерційних банків та визначення узагальнюючої оцінки їх діяльності	83
Тема 5. Оцінка діяльності банків на основі системи оцінки ризиків	112
Тема 6. Нагляд за діяльністю проблемних банків	158
Тема 7. Застосування заходів впливу до банків за порушення ними банківського законодавства	182
Контрольна робота за модулем II	201
РОЗДІЛ IV. Тести вихідного контролю знань студентів	205
РОЗДІЛ V. Індивідуальні завдання для самостійної роботи студентів та методичні рекомендації до їх виконання	221
РОЗДІЛ VI. Карта самостійної роботи студента	226
Питання на іспит та зразок побудови екзаменаційного білету	227
РОЗДІЛ VII. Порядок і критерії оцінювання знань студентів	229
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	234
Додатки	238

ВСТУП

Необхідною умовою забезпечення стабільності економіки України є надійне та ефективне функціонування банківської системи, яка на сьогодні характеризується динамічним розвитком. З метою забезпечення фінансової стійкості банківського сектору та захисту інтересів вкладників в державі організована система банківського нагляду. Вона здійснює регулювання

діяльності комерційних банків та контроль за дотриманням ними чинного законодавства. Кваліфіковане виконання цих економічно важливих в масштабах держави завдань вимагає оволодіння майбутніми фахівцями банківської справи знаннями щодо застосування основних принципів функціонування банківської системи, економіко-правових механізмів нагляду за банківською діяльністю, інструментів виявлення проблемних банків та своєчасного вжиття заходів щодо запобігання їх банкрутству.

Міждисциплінарні зв'язки. Вивчення курсу базується на знаннях, що одержані студентами в процесі вивчення таких дисциплін, як «Центральний банк та грошово-кредитна політика», «Банківські операції», «Фінансове право», «Аналіз банківської діяльності».

Програма курсу відповідає структурно-логічній схемі підготовки бакалаврів зі спеціальності «Банківська справа» з напрямку «Фінанси і кредит». Дисципліна «Банківський нагляд» входить до блоку дисциплін за вибором студента.

Мета дисципліни «Банківський нагляд» - формування у студентів системних знань теорії та практики здійснення Національним банком України нагляду за діяльністю комерційних банків та контролю за дотриманням ними банківського законодавства в процесі реєстрації, ліцензування, дистанційної перевірки, виїзного інспектування, санації та ліквідації.

Завдання курсу полягає у тому, щоб надати студентам знання щодо організації системи банківського регулювання та нагляду в Україні, основних принципів її функціонування, правової основи створення комерційних банків та мережі їх установ, ліцензування банківських операцій, механізму розрахунку економічних нормативів, що є обов'язковими до виконання всіма банками, порядку проведення дистанційного нагляду, інспекційних перевірок та зовнішнього аудиту банківської діяльності, застосування систем комплексної рейтингової оцінки банків, особливостей нагляду Національного банку України за проблемними банками та застосування механізмів їх фінансового оздоровлення.

Предмет дисципліни – економіко-правові засади організації та здійснення банківського нагляду в Україні.

Після вивчення дисципліни студент повинен:

знати: основні принципи ефективності функціонування банківської системи, розроблені Базельським комітетом з банківського нагляду; порядок реєстрації банку та відкриття його філій, відділень, представництв в Україні; особливості ліцензування окремих операцій банків; механізм розрахунку економічних нормативів, дотримання яких є обов'язковим для всіх банків;

основні види та порядок проведення інспекційних перевірок; механізм контролю за висновками зовнішніх аудиторів у процесі інспектування та зв'язку зі службою внутрішнього аудиту банків; особливості застосування комплексної рейтингової оцінки банків за системою CAMELS; особливості нагляду НБУ за проблемними банками; застосування заходів впливу до банків з боку НБУ за порушення ними банківського законодавства;

вміти: формувати висновки про дотримання банком економічних нормативів, визначати рейтинг банку, аналізувати звітність банку на предмет виявлення фінансових проблем, характеризувати порушення банківського законодавства і пов'язувати їх із адекватними заходами впливу, самостійно працювати із нормативною базою Національного банку України, що стосується регулювання питань банківського нагляду; застосовувати набуті знання у подальшому оволодінні професійно-орієнтованими дисциплінами.

Викладення дисципліни “Банківський нагляд” базується на використанні Законів України, рішень Кабінету Міністрів України, постанов та інструкцій Правління Національного банку України, що стосуються питань регулювання і контролю банківської діяльності.

РОЗДІЛ І

Види та методи навчальної роботи студентів щодо самостійного вивчення дисципліни «Банківський нагляд»

за кредитно-модульною системою організації начального процесу

Вивчення студентами дисципліни «Банківський нагляд» передбачає наступні види навчальної роботи:

1. Лекційний курс.
2. Самостійна підготовка та робота на практичних заняттях.
3. Самостійна робота над окремими темами і питаннями, визначеними викладачем у відповідності до програми.
4. Індивідуально-консультаційна робота викладача.
5. Модульно-рейтинговий контроль знань студентів.
6. Складання іспиту.

При застосуванні кредитно-модульної системи організації навчання з дисципліни «Банківський нагляд» для активізації навчального процесу передбачені наступні методи і засоби:

1. Використання інноваційних технологій проведення занять: тестування, застосування інтерактивних методик проведення занять, використання інформаційно-довідникової системи «Ліга-закон» та глобальної мережі Internet.

2. Стимулювання науково-дослідної роботи студентів шляхом підготовки рефератів та залучення їх до участі у науково-практичних конференціях.

Розподіл годин за видами занять з дисципліни «Банківський нагляд» регламентується навчальним і робочим планами.

РОЗДІЛ II

Кількість і зміст навчальних модулів з дисципліни «Банківський нагляд»

Модуль I. Організаційні та нормативно-правові засади банківського нагляду

Тема 1. Організація системи банківського регулювання та нагляду

Тема 2. Створення та ліцензування банків в Україні

Тема 3. Встановлення Національним банком України економічних нормативів, що є обов'язковими до виконання всіма банками, та контроль за їх дотриманням

Модуль II. Методи і заходи банківського нагляду

Тема 4. Інспектування комерційних банків та визначення узагальнюючої оцінки їх діяльності

Тема 5. Оцінка діяльності банків на основі системи оцінки ризиків

Тема 6. Нагляд за діяльністю проблемних банків

Тема 7. Застосування заходів впливу до банків за порушення ними банківського законодавства

Навчальна програма дисципліни «Банківський нагляд»

Модуль I. Організаційні та нормативно-правові засади банківського нагляду

Тема 1. Організація системи банківського регулювання та нагляду

Необхідність та завдання банківського регулювання та нагляду. Базельський комітет як координатор роботи з банківського нагляду. Директиви Базельського комітету з банківського нагляду. Світовий досвід роботи служб банківського нагляду. Роль Банку міжнародних розрахунків у становленні та вдосконаленні нагляду за банківськими установами. Рекомендації Групи розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF).

Становлення служби банківського нагляду в Україні. Сучасна структура, функції та методи банківського нагляду Національного банку України. Мета і завдання Дирекції з банківського регулювання та нагляду. Розробка стратегії банківського нагляду з урахуванням міжнародних стандартів. Основні повноваження, обов'язки і відповідальність працівників служби банківського нагляду.

Література: 4, 7, 8, 11, 13, 16, 23, 29, 33, 34, 36, 37, 39, 42, 44, 47, 49, 52.

Тема 2. Створення та ліцензування банків в Україні

Порядок та форми створення комерційних банків в Україні. Нормативні вимоги щодо статутного капіталу банків. Учасники банки та власники істотної участі. Державна реєстрація банків: основні документи та порядок їх оформлення. Особливості створення банку з іноземним капіталом. Випадки відмови у державній реєстрації банку.

Порядок відкриття філій, представництв та відділень комерційних банків. Особливості реєстрації представництв іноземних банків. Операції, які мають право виконувати філії, представництва та відділення. Вимоги щодо розміру регулятивного капіталу при відкриття філій.

Основна мета та завдання ліцензування банківської діяльності. Характеристика операцій, які можуть виконувати банки на підставі отримання банківської ліцензії та письмового дозволу. Порядок ліцензування банківських операцій. Умови розширення банківської ліцензії. Умови для отримання філіями банків дозволу на здійснення банківських операцій. Контроль за недопущенням не ліцензованих операцій.

Література: 1, 4, 9, 10, 18, 21, 22, 36, 37, 39, 47, 49.

Тема 3. Встановлення Національним банком України економічних нормативів, що є обов'язковими до виконання всіма банками, та контроль за їх дотриманням

Нормативи капіталу та ліквідності банку. Нормативи адекватності основного і регулятивного капіталу банку. Особливості врахування залучених

до капіталу банку коштів на умовах субординованого боргу. Групи банків за рівнем капіталу. Вимоги до ліквідності банку. Нормативи миттєвої, поточної та короткострокової ліквідності банку.

Нормативи кредитного ризику. Вимоги щодо обмеження кредитного ризику банків. Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента. Нормативи максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам.

Нормативи інвестування. Вимоги щодо прямих інвестицій, які здійснюють банки. Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою. Норматив загальної суми інвестування.

Норматив та обмеження ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку. Контроль за дотриманням нормативу відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку.

Порядок установлення спеціальних значень економічних нормативів банківської діяльності та контроль за їх дотриманням.

Література: 4, 8, 15, 24, 31, 36, 37, 41, 49.

Модуль II. Методи і заходи банківського нагляду

Тема 4. Інспектування комерційних банків та визначення узагальнюючої оцінки їх діяльності

Застосування комплексної рейтингової оцінки банків за системою CAMELS. Критерії оцінки компонентів рейтингової системи CAMELS. Процес затвердження комплексного рейтингу. Визначення первинної рейтингової оцінки.

Види, зміст та умови проведення інспекційних перевірок банків. Порядок складання планів інспектування банківських установ. Періодичність та порядок проведення виїзної інспекційної перевірки. Особливості інспектування банків першої та другої групи. Оформлення результатів інспектування.

Механізм контролю за висновками зовнішніх аудиторів у процесі інспектування та зв'язок зі службою внутрішнього аудиту банків. Вимоги до керівництва підрозділу внутрішнього аудиту банку та його підпорядкування. Стандарти внутрішнього аудиту в комерційному банку.

Література: 4, 8, 17, 19, 20, 25, 27, 32, 36, 37, 40, 46, 49, 50, 51.

Тема 5. Оцінка діяльності банків на основі системи оцінки ризиків

Базельські угоди. Базель II – переглянута редакція Базельської угоди про капітал.

Застосування «Системи оцінки ризиків» та механізм її поєднання із системою CAMELS. Методи оцінки ризиків у банках.

Види банківських ризиків. Кредитний ризик. Ризик ліквідності. Ризик зміни процентної ставки. Ринковий ризик. Валютний ризик. Операційно-технологічний ризик. Ризик репутації. Юридичний ризик. Стратегічний ризик.

Визначення факторів ризику в діяльності банків. Підходи до управління банківськими ризиками.

Література: 4, 8, 24, 26, 30, 36, 38, 41, 42, 48, 52.

Тема 6. Нагляд за діяльністю проблемних банків

Особливості банківського нагляду за проблемними банками. Виявлення проблемних банків за системою CAMELS. Застосування заходів Національним банком України щодо проблемних банків.

Проведення справи про банкрутство банку. Економіко-правові основи фінансового оздоровлення банку: досудова і судова санація. Реструктуризація банків. Форми реорганізації банків: злиття, приєднання, перетворення, поділ, виділення.

Розробка та затвердження програми фінансового оздоровлення комерційного банку. Попередження проблем у діяльності банку.

Призначення тимчасової адміністрації. Порядок примусової ліквідації комерційного банку. Контроль за діяльністю ліквідатора.

Література: 1, 4, 5, 8, 15, 28, 35, 36, 37, 45, 49.

Тема 7. Застосування заходів впливу до банків за порушення ними банківського законодавства

Заходи впливу, що застосовуються Національним банком України при порушенні банками законодавства. Встановлення для банку підвищених економічних нормативів. Обмеження, зупинення чи припинення проведення окремих банківських операцій з високим рівнем ризику. Підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами. Штрафні санкції, що застосовуються до банківських установ та їхніх керівників при порушенні банківського законодавства. Відкликання банківської ліцензії.

Відповідальність за правопорушення при здійсненні операцій з цінними паперами. Відповідальність за порушення валютного законодавства. Відповідальність за невиконання вимог законодавства у сфері боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом.

Особливості ліквідації банку за рішенням його власників.

Література: 1, 2, 3, 4, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 29, 36, 37, 39, 47, 49.

Тематичний план з дисципліни «Банківський нагляд»

№ п/п	Назва змістовного модулю і теми	Кількість годин за видами занять			
		разом	аудиторні		позааудиторна самостійна робота
			лекції	практичні заняття	

1.	Модуль І. Організаційні та нормативно-правові засади банківського нагляду	32	6	6	20
2.	Організація системи банківського регулювання та нагляду	9	2	2	5
3.	Створення та ліцензування банків в Україні	9	-	2	7
4.	Встановлення Національним банком України економічних нормативів, що є обов'язковими до виконання всіма банками, та контроль за їх дотриманням	14	4	2	8
5.	Модуль ІІ. Методи і заходи банківського нагляду	49	12	8	29
6.	Інспектування комерційних банків та визначення узагальнюючої оцінки їх діяльності	13	4	2	7
7.	Оцінка діяльності банків на основі системи оцінки ризиків	16	4	4	8
8.	Нагляд за діяльністю проблемних банків	10	2	1	7
9.	Застосування заходів впливу до банків за порушення ними банківського законодавства	10	2	1	7
10.	Разом	81	18	14	49

РОЗДІЛ ІІІ. Тексти лекцій та методичні рекомендації щодо вивчення дисципліни «Банківський нагляд»

Необхідність та забезпечення стабільності та ефективності нагляду

нагляду

Вирішення завдань для досягнення мети

Підтримка високого рівня стандартизації та професіоналізму у банківському бізнесі;
Проведення регулярного аналізу показників діяльності банків;
Забезпечення прозорості банківської діяльності;
Попередження фінансових проблем банків;
Забезпечення ринкової дисципліни шляхом сприяння розвитку конкуренції у банківському секторі.

Методи банківського регулювання

Рис. 1. Мета, завдання та методи банківського регулювання та нагляду

Третьою формою є поточний контроль, який передбачає зовнішнє втручання в діяльність банку шляхом виїзних інспекційних перевірок, застосування заходів щодо фінансової стабілізації банків, адаптації їх до нових

ринкових умов або ліквідації з мінімальними соціально-економічними втратами.

Полиблене вивчення форм банківського нагляду передбачене у наступних темах даного курсу.

Базельський комітет як координатор роботи з банківського нагляду

Принципи банківського нагляду окремо не визначені вітчизняним банківським законодавством, оскільки Україна дотримується концептуальних основ контролю банків, сформульованих на міжнародному рівні Базельським комітетом з банківського нагляду. Об'єктивними причинами його створення були економічні потрясіння, які пережили країни, пов'язані інтернаціоналізацією у фінансовій сфері: 1973-1974 рр. – «перший нафтовий шок»; потім банкрутство двох великих міжнародних банків – західно-німецького «Банкхаус Герштаат» та американського «Франклін національного банку». Основоположником ідеї організованого міжнародного банківського нагляду став директор Банку Англії Пітер Кук. Тому «Комітет Кука» є неофіційною назвою Базельського комітету.

Базельський комітет з банківського нагляду створений наприкінці 1974 року при Банку міжнародних розрахунків у місті Базель (Швейцарія) керівниками центральних банків таких держав: США, Канада, Японія, Велика Британія, Німеччина, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія, Швейцарія, Люксембург, Швеція. Насьогодні до них приєдналися Ірландія та Іспанія (всього 14 країн).

Комітет є наднаціональним наглядовим органом підзвітним Комітету керуючих центральними банками. Він розробляє нормативи і директиви щодо здійснення нагляду, а також оприлюднює рекомендаційного характеру заяви країн щодо найбільш ефективної практики банківського нагляду. Ухвалені Базельським комітетом документи не мають юридичної сили (набуття якої ніколи і не було метою). Саме високий авторитет Базельського комітету сприяє тому, що більш як у 130 країнах світу дотримуються практики розроблених ним підходів, в т.ч. і в Україні.

Завданням Базельського комітету є гармонізація світової практики регулювання банківського бізнесу. Воно вирішується шляхом дотримання двох основних принципів:

- 1) жодне банківське утворення не повинне уникнути нагляду;
- 2) нагляд має бути адекватним, надійним.

Для реалізації цих принципів Базельським комітетом з початку свого створення було прийнято ряд послідовних директив. Основними з них стали перша та друга угода про капітал, а також основні принципи ефективного банківського нагляду.

Першим вагомим кроком на шляху до міжнародної гармонізації банківського регулювання стало прийняте у 1988 р. Міжнародне наближення розрахунку капіталу та стандартів капіталу, відоме як Угода про капітал або Базельська угода. Пізніше цей документ отримав назву – Базель І.

Базель I у редакції 1988 р. містив три основні постулати:

- 1) капітал банку складається з основного та додаткового (в Україні це передбачено ст. 30 Закону України «Про банки і банківську діяльність»);
- 2) банки повинні утримувати капітал для покриття кредитного ризику. Кредитний ризик оцінювався за допомогою вагових коефіцієнтів (в Україні передбачено розрахунок резерву під кредитні ризики згідно Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків)
- 3) в будь-який момент часу співвідношення між капіталом банку та його активами, взятими з урахуванням коефіцієнта кредитного ризику, не повинно бути меншим 8% (Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні передбачає норматив адекватності регулятивного капіталу (H2) зараз не менше 10%).

Згодом до першої угоди про капітал було прийнято ряд поправок. Так, на сьогодні актуальним питанням в банківській сфері є впровадження Базелю II. Ще у червні 2004 р. Базельський комітет з банківського нагляду прийняв нову концептуальну редакцію Угоди про капітал – Базель II, який не слід розглядати як принципове новаторство в практиці банківського нагляду. Базель II не замінює попередні редакції Угоди про капітал, а лише доповнює їх в тій частині, що мала недопрацювання. Слід визнати, що Базель I (1988 р.) передбачав вузький діапазон ризиків. При оцінці достатності капіталу спочатку враховувався тільки кредитний ризик, потім у 1996 р. були внесені поправки, які визначали вимоги до банківського ризику. Однак кожен хто має відношення до банківського нагляду повинен знати, що в дійсності банківських ризиків набагато більше. Тож перш за все рівень об'єктивності оцінки ризиків.

Три компоненти Базеля II

I компонента:
Мінімальні
вимоги до
капіталу

II компонента:
Контроль з боку
нагляду

III компонента:
Ринкова
дисципліна

Передбачає методологію розрахунку мінімально необхідної величини капіталу для трьох ризиків

Передбачає чотири принципи, які регламентують обов'язки і повноваження банків та органів регулювання щодо оцінки адекватності капіталу

Передбачає формування довіри клієнтів шляхом розкриття інформації

Кредитний ризик

Ринковий ризик

Операційний ризик

1. Процес оцінки ризиків у банках

2. Оцінка процесу наглядом

3. Капітал понад мінімальні норми

4. Втручання нагляду на ранніх стадіях з метою попередження проблем

Кількісна інформація: звітність, показники і коефіцієнти

Якісна інформація: корпоративна структура, цілі управління різними портфельними активами, практика ризик-менеджмента

Рис. 2. Базель II – переглянута концептуальна основа Базельської угоди про капітал

Найістотнішою відмінністю від попередніх версій угоди є розширення спектру банківських ризиків (групою операційних ризиків) та забезпечення індивідуального підходу щодо оцінки їх рівня на основі альтернативних методик. Також сформульовані чотири принципи контролю з боку нагляду щодо оцінки адекватності капіталу: процес оцінки ризиків у банках; оцінка процесу наглядом; капітал понад мінімальні норми; втручання нагляду на ранніх стадіях задля усунення проблем.

Ринкова дисципліна – третя компонента – передбачає вимоги до банків щодо розкриття інформації кількісного та якісного характеру, тобто розшифровка ключових статей звітності, приведення основних коефіцієнтів поряд з інформацією про корпоративну структуру банку, про пріоритетні сфери вкладення капіталу, практику ризик-менеджменту. Ці заходи спрямовані на забезпечення прозорості банківської діяльності, що дасть змогу ринку в особі клієнтів повноцінно виконувати свою регулятивну функцію, а банкам прозоро конкурувати між собою.

Таким чином впровадження Базелю II має сприяти переорієнтації наглядової політики від посилення жорсткості до створення умов прозорості діяльності банків.

В період між двома Угодами про капітал були прийняті Основні принципи ефективного банківського нагляду (1997 р.) Ці принципи використовуються країнами як стандарти ефективної та надійної практики наглядової та регулятивної політики у сфері банківської діяльності. Напрацювання досвіду у сфері впровадження Основних принципів в державах обумовлює необхідність їх перегляду, що востаннє було зроблено у 2006 році.

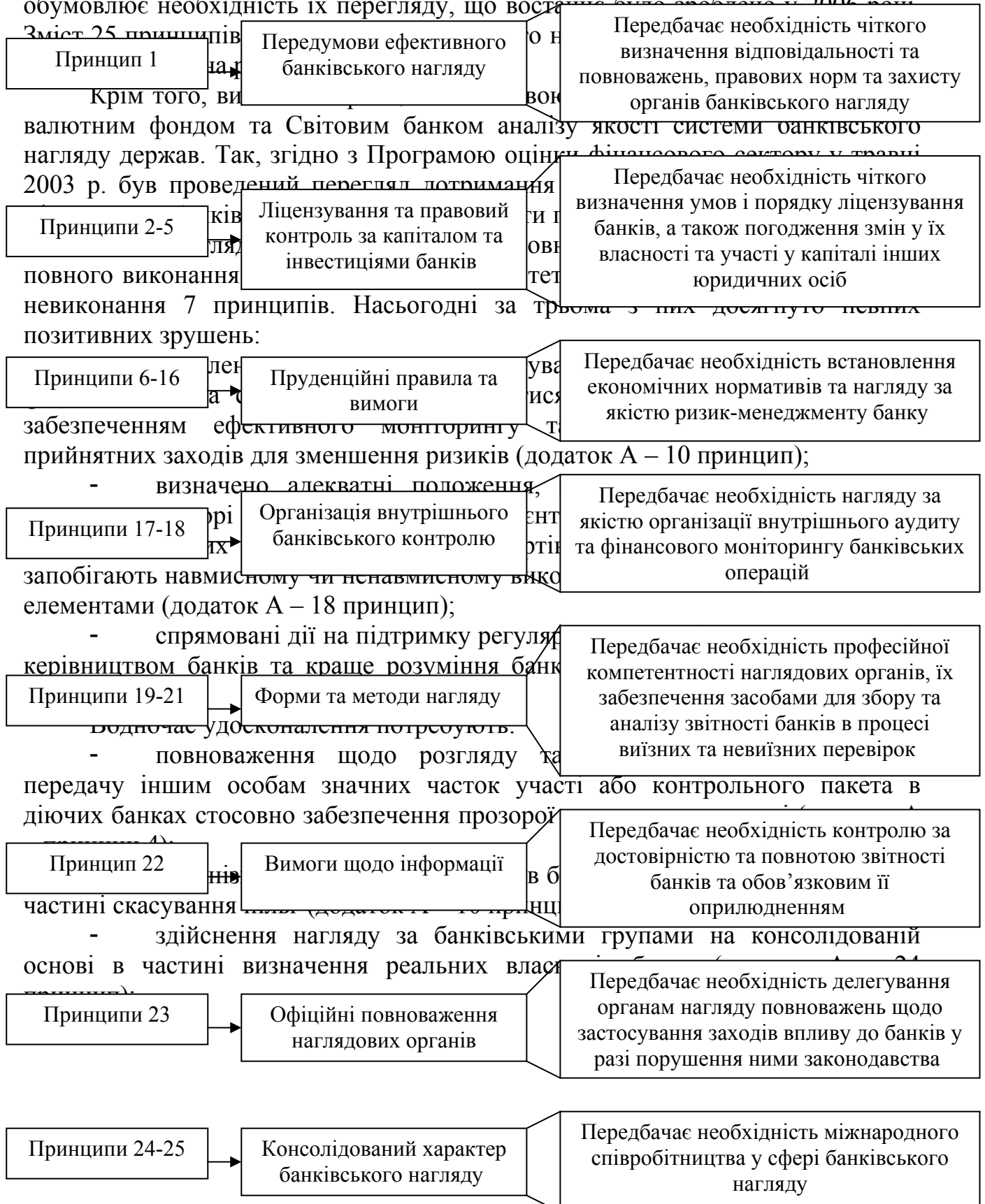

Рис. 3 Принципи ефективного банківського нагляду

- забезпечення достовірності інформації, отриманої в процесі нагляду, контроль за дотриманням стандартів бухгалтерського обліку в частині перевірки фінансової звітності зовнішніми аудиторами відповідно до Міжнародних стандартів та практики, встановлення ефективної взаємодії служби банківського нагляду та аудиту (додаток А – 22 принцип).

Суть застосування визначених принципів полягає не у суворому їх дотриманні, а в розумній перевірці їх реалізації в реальній банківській діяльності. Це дозволяє виявляти переваги та недоліки методології банківського нагляду для її подальшого удосконалення шляхом обміну досвідом між країнами. В такому контексті особливої уваги заслуговує вивчення світового досвіду нагляду за банками.

Світовий досвід роботи служб банківського нагляду

У світовій банківській практиці існують різні підходи до організації банківського нагляду. Це залежить від особливостей політичного та соціально-економічного устрою в державі. Узагальнена світова практика побудови системи банківського нагляду відображає три основні підходи, що показані на рисунку 4.

Рис. 4. Підходи до організації банківського нагляду у країнах світу

Інтеграційні процеси світової економіки не оминають її фінансової сфери. Тому існує нагальна необхідність у розвитку глобально узгоджених систем

регулювання та нормативного забезпечення. Так, у рамках Євросоюзу функції регулювання банківської діяльності розподілені між парламентом, урядом та власне органом нагляду. В основі законодавства про банківську діяльність кожної країни-члена ЄС лежать Консолідовані директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу: 2006/48/ЄС від 14.06.2006 р. щодо заснування та подальшої діяльності кредитних установ; 2006/43/ЄС від 17.05.2006 р. про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності. Цими документами уніфікуються загальні риси банківського законодавства на всій території Євросоюзу. А документи, видані національними регулюючими органами, не підлягають уніфікації, що обумовлює певні особливості національного банківського законодавства країн Євросоюзу. Основне завдання органу банківського нагляду країн Євросоюзу полягає у здійсненні перевірки відповідності банків та інших кредитних установ розробленим нормам і вимогам, а також у застосуванні заходів у разі виявлення недоліків у діяльності банку.

Оскільки банківська справа є багатоаспектною, ефективним шляхом підвищення якості системи банківського нагляду будь-якої держави – це активна співпраця безпосередньо із наглядовими органами інших країн та міжнародними організаціями, які узагальнюють позитивний світовий досвід і спроможні його передати. У зв'язку з цим Базельський комітет за певними напрямками роботи плідно співпрацює з іншими міжнародними організаціями (рис. 5). Необхідно зазначити, що рекомендації та принципи, які розробляються цими організаціями не обов'язкові до впровадження у законодавство країн. Але так як вони є результатом домовленостей між регулюючими органами та учасниками фінансових ринків, то ними ж і використовуються на практиці. Це дозволяє зробити банківські системи окремих країн порівняними, узгодженими та конкурентоспроможними.

Актуальною проблемою у сучасній світовій банківській практиці є розробка та застосування заходів протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Ключову роль у її вирішенні відіграє Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF). Вона була створена у 1989 році на зустрічі керівників країн Великої Сімки в Парижі як міжурядовий орган, завданням якого є розробка і сприяння стратегії боротьби з відмиванням грошей як на національному рівні, так і на міжнародному рівні. Зараз до FATF входить 32 країни (серед пострадянських країн тільки Росія), а також дві регіональні організації – Європейська комісія та Рада по співробітництву країн Перської затоки. FATF розробила сорок рекомендацій, що визначають загальні засади заходів боротьби з відмиванням грошей і призначені для універсального застосування країнами шляхом внесення відповідних змін до системи кримінального законодавства, системи примусового виконання законодавства, фінансової системи, а також прийняття нормативно-правових актів про міжнародне співробітництво з урегулювання цієї проблеми.

<u>Назва організації</u>	<u>Місія щодо регулювання фінансового сектору</u>
Рада з міжнародних стандартів фінансової звітності (IASB) →	Розробка єдиного комплексу високоякісних зрозумілих стандартів фінансової звітності для забезпечення отримання повної, прозорої та порівняної інформації, які можуть бути використані в міжнародній практиці
Міжнародна організація комісій із цінних паперів (IOSCO) →	Об'єднання регулюючих органів фондових ринків, які відповідають за здійснення постійного контролю за організацією ринків цінних паперів та проведенням на них операцій
Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) →	Розробка політики, спрямованої на мобілізацію політичної волі для проведення національних реформ у сфері законодавства та регулювання заходів протидії легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинних шляхом, та фінансуванню тероризму
Форум фінансової стабільності (FSF) →	Забезпечення міжнародної фінансової стабільності за допомогою інформаційного обміну та міжнародної співпраці у сфері фінансового нагляду і контролю
Міжнародна асоціація органів нагляду за страховою діяльністю (IAIS) →	Нагляд за діяльністю у сфері страхування як рівні конкретної країни, так і на міжнародному рівні з метою підтримки ефективних, законних, надійних та стабільних страхових ринків, забезпечення допомоги та захисту полісотримачів
Комітет з питань платіжних та розрахункових систем (CPSS) →	Розробка правил, стандартів функціонування міжнародних платіжних систем
Група банківського нагляду країн Центральної та Східної Європи →	Завданням Групи є встановлення ефективного співробітництва між банківськими наглядовими органами країн-учасниць.

Рис. 5. Основні міжнародні організації – розробники світових стандартів щодо регулювання міждержавних фінансових відносин

На виконання Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом в Україні прийнята спільна постанова Кабінету міністрів України та Національного банку України від 28 серпня 2001 р. № 1124 [11], згідно якої

органам виконавчої влади, банківським та іншим фінансовим установам належить керуватися у своїй діяльності Сорока рекомендаціями Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей.

Також серед названих міжнародних організацій особливої уваги заслуговує Група банківського нагляду країн Центральної та Східної Європи, учасницею якої з 1996 року є Україна. Вона була утворена в Будапешті у 1990 р. країнами з перехідною ринковою економікою: Албанія, Білорусь, Болгарія, Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Македонія, Молдова, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Росія та Україна. Базельський комітет постійно підтримує Групу, консультуючи щодо організації систем банківського нагляду, підготовки адекватної законодавчої бази, створення міжрегіональних схем нагляду, і практично допомагаючи у підвищенні кваліфікації спеціалістів з банківського нагляду.

Система банківського нагляду в Україні

Банківський нагляд в Україні здійснюється Національним банком України. Система банківського нагляду визначена Положенням про структуру системи банківського нагляду Національного банку України та його повноваження щодо адекватного реагування на порушення в діяльності комерційних банків: Постанова Правління Національного банку України від 17 листопада 1997 р. № 380 [23]. Згідно з цим положенням система банківського нагляду має ієрархічну побудову і функціонує як єдиний механізм у складі центрального апарату та територіальних відділень НБУ. Структуру системи банківського нагляду представлено на рисунку 6.

Комісію Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків очолює Перший заступник Голови НБУ, а в разі його відсутності обов'язки Голови Комісії виконує заступник Голови НБУ з питань банківського регулювання та нагляду. Постановою Правління НБУ від 9 листопада 1998 року № 470 затверджене Положення про Комісію Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків, яким визначено завдання, права та регламент роботи Комісії. До її основних повноважень відноситься:

- проведення комплексної оцінки фінансово-економічного стану банківської системи в цілому та надання пропозицій Правлінню щодо адекватного реагування;
- заслуховування керівників комерційних банків у разі порушення комерційними банками чинного законодавства з метою здійснення аналізу становища, що склалося в банку, і розроблення відповідних заходів щодо усунення негативних наслідків;
- прийняття рішень про відкликання у банку ліцензії на здійснення окремих банківських операцій;
- підготовка необхідних висновків для Правління Національного банку України про відкликання ліцензії на всі види банківських операцій;

- надання комерційним банкам рекомендацій щодо усунення порушень в їх діяльності з питань, які не потребують розгляду на засіданні Правління;
- надання пропозицій Правлінню щодо прийняття рішень про застосування санкцій у разі виявлення фактів порушень законодавства.

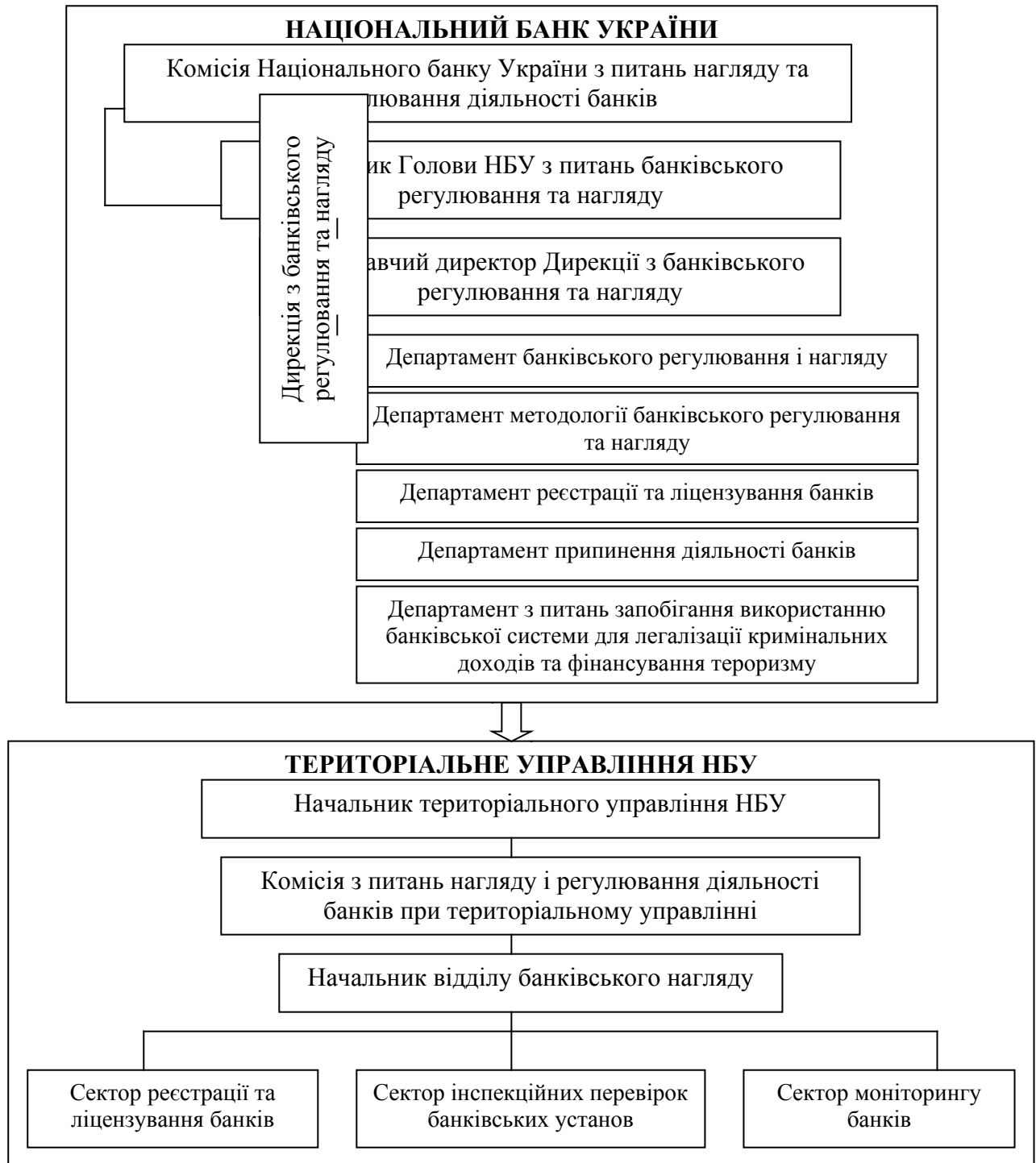

Рис. 6. Система банківського нагляду в Україні

Заступник Голови НБУ:

- координує дії департаментів банківського нагляду і відділів банківського нагляду територіальних управлінь;
- затверджує плани контрольно-інспекційної роботи банківського нагляду;

- проводить з керівництвом банків спільні наради з обговорення проблемних питань у їх діяльності та прийняття рішень щодо зобов'язання виконавчих органів банків усувати виявлені порушення і недоліки;
- приймає рішень про проведення позапланових інспекцій комерційних банків та їх установ.

Структура банківського нагляду на рівні Національного банку України представлена у додатку Б.

Департаменти банківського нагляду готують та подають на розгляд заступнику Голови НБУ матеріали з таких питань:

- проведення спільних нарад з членами спостережної ради та виконавчого органу комерційного банку;
- проведення позапланових інспекцій банків;
- надання пропозицій на ім'я голови ради банку щодо необхідності усунення керівництва банку від управління;
- підготовка матеріалів для винесення на розгляд Комісії з питань нагляду і регулювання діяльності банків Національного банку України, зокрема про відкликання банківської ліцензії.

Начальник територіального управління Національного банку України бере участь у процесі реагування з боку банківського нагляду на порушення в діяльності банків шляхом:

- проведення спільних нарад з керівництвом банківської установи щодо проблемних питань;
- надсилання попередження банку;
- накладення штрафних санкцій;
- видання розпорядження щодо усунення керівництва банківської установи від управління.

На рівні Комісії з питань нагляду і регулювання діяльності банків при територіальному управлінні здійснюється:

- надання рекомендацій щодо підвищення банку норми обов'язкових резервів;
- внесення пропозицій щодо встановлення або скасування банку режиму фінансового оздоровлення;
- внесення пропозицій щодо усунення керівництва банківської установи від управління;
- внесення пропозицій щодо відкликання ліцензії на здійснення окремих чи всіх банківських операцій, а також щодо припинення діяльності банків;
- прийняття рішень щодо відкликання дозволів філій на здійснення окремих чи всіх банківських операцій.

На рівні відділу банківського нагляду територіального управління на підставі відповідних матеріалів обґрунтовуються пропозиції до розгляду Комісії або начальника територіального управління щодо:

- проведення з керівництвом банку та банківської установи спільних нарад з обговорення проблемних питань;
- надсилання банку попередження;
- стягнення у безспірному порядку штрафу;

- проведення позапланових тематичних та комплексних інспекцій поточної діяльності банку або банківської установи;
- здійснення експертизи наданої банком програми фінансового оздоровлення;
- підвищення норми обов'язкових резервів, встановлення або скасування режиму фінансового оздоровлення, відкликання ліцензій та дозволів на здійснення окремих чи усіх банківських операцій, а також щодо припинення діяльності банку чи банківської установи.

Безпосередньо процес нагляду за діяльністю комерційних банків здійснює територіальне управління Національного банку України, відділ банківського нагляду якого на підставі отриманої інформації та звітності здійснює контроль за фінансовим станом комерційних банків та їх установ і дотриманням банками встановлених економічних нормативів, банківського законодавства та нормативних актів Національного банку України.

У разі порушення комерційним банком вимог банківського законодавства територіальне управління вирішує питання з керівництвом комерційного банку про проведення спільної наради з метою обговорення проблем діяльності цього банку. При невизначенні шляхів вирішення зазначених проблем, а також якщо нарада не може бути проведена з будь-яких причин, начальник територіального управління приймає рішення про здійснення інспекції безпосередньо у банківській установі.

У разі виявлення недоліків у роботі банку начальник регіонального управління пропонує комерційному банку вжити заходів щодо їх усунення та надати листа із зобов'язаннями, а при невиконанні комерційним банком цих зобов'язань - надсилає попередження його керівництву.

За підсумками проведеної інспекції у разі необхідності начальник територіального управління інформує Голову Правління комерційного банку про подальші дії територіального управління, в тому числі про подання матеріалів до відповідних департаментів банківського нагляду Національного банку України.

Департаменти банківського нагляду Національного банку України проводять детальний аналіз матеріалів, наданих територіальним управлінням Національного банку України та отриманих з інших джерел, про наявність недоліків і порушень в діяльності комерційного банку та готують для Комісії з питань нагляду і регулювання діяльності банків та Правління Національного банку України пропозиції щодо необхідності застосування таких заходів:

проведення інспекції у комерційному банку та його установах, метою якої є отримання інформації про фінансовий стан банку в цілому, систему його внутрішнього контролю, підтвердження достовірності звітних документів, перевірку законності банківських операцій та ліквідності банку тощо;

- встановлення та скасування режиму фінансового оздоровлення;
- усунення керівництва комерційного банку (установи) від управління;
- призначення тимчасової адміністрації для управління комерційним банком;

- відкликання ліцензій на здійснення окремих або усіх видів банківських операцій;
- припинення діяльності банку, його реорганізацію чи ліквідацію;
- виключення банку з книги реєстрації банків у зв'язку з їх реорганізацією чи ліквідацією.

Правління Національного банку України, розглянувши матеріали, надані відповідним департаментом банківського нагляду та Комісією з питань нагляду і регулювання діяльності банків, приймає рішення.

Послідовність вжиття того чи іншого заходу впливу, визначена цим положенням, не обов'язкова в усіх випадках у зв'язку з тим, що заходи впливу мають бути адекватними допущеним порушенням.

Рішення про вжиття адекватних заходів впливу приймаються на відповідних рівнях системи банківського нагляду та Правлінням Національного банку України.

Співробітництво Національного банку України з міжнародними фінансовими організаціями та наглядовими органами інших країн

Національний банк України при реалізації своєї наглядової функції керується Основними принципами ефективного банківського нагляду, зокрема, проводить роботу, спрямовану на встановлення контактів і поглиблення співробітництва з органами банківського нагляду зарубіжних країн та міжнародних організацій.

Із набуттям Україною членства в Міжнародному валютному фонді розпочалося довготривала і результативна спільна робота у сфері банківського нагляду. Серед останніх її здобутків – реалізація у 2005 році програми «Упереджувальний стенд-бай», в межах якої було проведено удосконалення положень нормативно-правової бази, що регламентує діяльність банків в Україні, підвищення надійності та платоспроможності банківської системи, зокрема, шляхом покращання капіталізації українських банків, підвищення якості банківського капіталу тощо.

У 1994 року під час проведення Світовим банком огляду фінансового сектору України було підготовлено та реалізовано перший проект структурної перебудови вітчизняного фінансового сектору. В останні роки співробітництво Національного банку зі Світовим банком зосереджене удосконаленні системи банківського нагляду шляхом реалізації проекту «Позика на політику розвитку (ППР)». Його основне завдання полягає у розвитку адекватної нормативно-правової бази для ефективного регулювання банківської діяльності шляхом розробки методології для корпоративного управління в банках, моніторингу банківських ризиків; розкриття інформації про реальних власників банків; запровадження обмежень щодо операцій з пов'язаними особами; створення правових засад переходу до консолідованого нагляду за банківськими і фінансовими групами; посилення нагляду та застосування адекватних заходів у процесі роботи з проблемними банками тощо.

Розвиток співробітництва зі Світовим банком продовжується в межах реалізації Плану розвитку банківського нагляду в Україні на 2006-2010 роки.

Особливий інтерес викликає співпраця з країнами, на території яких є філії або дочірні установи українських банків, а також з країнами, банки яких мають дочірні установи на території України.

На початок 2007 року Національний банк мав сім двосторонніх угод і меморандумів про взаєморозуміння з питань співробітництва у сфері нагляду за кредитними установами з органами банківського нагляду зарубіжних держав, а саме: Кіпру, Білорусі, Латвії, Вірменії, Киргизької Республіки, Литви та Китайської Народної Республіки.

Зазначені двосторонні документи регламентують співпрацю наглядових органів у сфері нагляду за закордонними філіями та дочірніми підприємствами кредитних установ, процес взаємного обміну інформацією про загальний стан банківських систем і окремих банківських установ, зміни, що вносяться до національної нормативно-правової бази, яка визначає діяльність банків, норми і вимоги банківського нагляду. Ними також передбачено надання інформації необхідної для здійснення консолідованого нагляду, можливість проведення виїзних перевірок дочірніх установ іноземних банків та процедур в організації таких перевірок, а також зобов'язання сторін щодо збереження конфіденційності інформації, що становить банківську таємницю, та її використання тільки в наглядових цілях.

Досить активною є участь Національного банку України у конференціях Групи банківського нагляду країн Центральної та Східної Європи. Так, у 2005 році в Україні відбулося вісімнадцяте засідання перших осіб центральних банків держав-членів, на якому обговорювалось впровадження нової редакції Угоди про капітал, директив Європейського Союзу щодо вимог до капіталу, а також практика застосування міжнародних стандартів бухгалтерського обліку і фінансової звітності в банківській системі.

На виконання домовленостей, досягнутих під час проведення XVIII конференції Групи банківського нагляду країн Центральної та Східної Європи, у вересні 2005 року на базі Генерального інспекторату банківського нагляду Національного банку Польщі було організовано і проведено робочу зустріч керівників підрозділів банківського нагляду Національного банку з представниками наглядових органів країн Європейської економічної зони, а саме: Австрії, Нідерландів, Словаччини, Угорщини та Польщі. Під час цієї зустрічі обговорювалися питання транскордонного співробітництва у сфері банківського нагляду, робота, що здійснюється Національним банком з питань удосконалення законодавчого забезпечення діяльності банків в Україні, а також можливість укладення двосторонніх меморандумів про взаєморозуміння між Національним банком і наглядовими органами країн учасників зустрічі з метою поглиблення взаємовигідного співробітництва у сфері банківського нагляду.

У межах зміцнення двостороннього співробітництва з кредитними установами протягом 2006-2007 років відбувся обмін офіційними візитами між Національним банком України та наглядовими органами Австрії (Органом нагляду за фінансовим ринком Австрії та Національним банком Австрії), здійснено візит до Банку Литви з

метою укладення Меморандуму про взаєморозуміння у сфері банківського нагляду. Крім того, на початку 2007 року в Національному банку організовано та проведено зустріч з офіційною делегацією Комісії з регулювання банківської діяльності Китайської Народної Республіки, результатом якої було укладення Меморандуму про взаєморозуміння у сфері банківського нагляду.

Національний банк приділяє значну увагу впровадженню у законодавство України та практичну діяльність банків міжнародних стандартів з питань запобігання відмиванню грошей та фінансуванню тероризму. Насамперед, це стосується положень Директиви Європейського Парламенту та Ради 2005/60/ЄС «Про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання коштів та фінансування тероризму», принципу Базельського комітету «Знай свого клієнта» та нової редакції Сорока рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (FATF).

За результатами пленарного засідання FATF, яке відбулося в Парижі у лютому 2004 року, Україну виключено з «чорного списку» країн і територій, які не співпрацюють у сфері боротьби з відмиванням кримінальних доходів та фінансуванням тероризму. У лютому 2006 року FATF прийняте рішення щодо припинення посиленого моніторингу України.

Методичні рекомендації до вивчення теми 1

Для формування категоріального апарату дисципліни вивчення першої теми курсу необхідно розпочати із з'ясування співвідношення між поняттями «банківське регулювання» та «банківський нагляд». Правовий зміст вказаних термінів розкривається у ст. 1 та ст. 55 Закону України «Про Національний банк України» і зводиться до того, що встановлення «правил гри» банківської діяльності – це прерогатива регулювання, а контроль за їх дотриманням покладається на банківський нагляд.

З'ясування функціонального призначення банківського нагляду потребує розгляду його сутності через призму ролі комерційних банків в економіці держави. Основними напрямками такого аналізу є посилення стабільності фінансового сектору, забезпечення умов прозорості банківської діяльності, активізація конкуренції між банками, контроль за дотриманням ринкової дисципліни, заохочення банків до ефективного корпоративного управління, своєчасне виявлення проблемних банків та вжиття заходів щодо попередження їх банкрутства, застосування заходів впливу у випадках порушення банківського законодавства.

Необхідно розрізняти форми банківського регулювання та нагляду. Законом України «Про банки і банківську діяльність» визначено, що державне регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у адміністративній та індикативній формах. Розглядаючи форми банківського нагляду необхідно звернути увагу, що вони класифіковані за етапами життєвого циклу банків: вступний контроль, пруденційний нагляд та виїзні інспекційні перевірки.

Важливим питанням для подальшого освоєння курсу є вивчення функцій структурних частин та їх взаємоузгодженості в роботі Дирекції з банківського регулювання та нагляду Національного банку України.

Для більш глибокого опанування теми доцільно охарактеризувати сучасну вітчизняну практику банківського нагляду у порівнянні зі світовим досвідом організації контролю за банківською діяльністю. Слід звернути увагу на різні підходи до організації системи регулюючих і наглядових органів у зарубіжних країнах, що пов'язано з особливостями їх політичного і соціально-економічного розвитку.

У більшості держав функції банківського регулювання і нагляду покладені виключно на центральний банк, а в деяких країнах контроль здійснюється різними державними органами. Окрему групу становлять країни, в яких нагляд здійснюється центральними банками разом з іншими органами. Використовуючи рекомендовану літературу та інформацію мережі Інтернет, студентам необхідно підібрати відповідні приклади по державах світу та з'ясувати позитивні і негативні риси існуючих систем банківського нагляду.

Аналітичний підхід до вивчення організаційного та функціонального змісту банківського нагляду у світі дозволить глибше зрозуміти матеріал теми та продумати можливості оптимізації системи контролю за діяльністю банківських установ в Україні.

Вітчизняним банківським законодавством не визначені принципи банківського нагляду, оскільки Україна дотримується концептуальних основ контролю банків, сформульованих на міжнародному рівні. У зв'язку з цим ретельному вивченню підлягають основні принципи, сформульовані Базельським комітетом з банківського нагляду, використання яких спрямоване на забезпечення ефективності системи контролю.

Важливо ознайомитися із еволюційним процесом розвитку банківського нагляду, який висвітлюють прийняті документи Базельським комітетом. Більшу увагу необхідно звернути на сучасний етап – запровадження Базелю II, як удосконаленої першої Угоди про капітал, а також особливості реалізації його положень в Україні.

Оскільки банківська справа є багатоаспектною, Базельський комітет за певними напрямками роботи плідно співпрацює з іншими міжнародними організаціями. Тому комплексне та системне розуміння практики здійснення банківського нагляду потребує вивчення розвитку глобально узгоджених систем регулювання та нормативного забезпечення, в якому беруть участь: Європейський Союз, Рада з міжнародних стандартів фінансової звітності (IASB), Міжнародна організація комісій із цінних паперів (IOSCO), Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), Форум фінансової стабільності (FSF), а також Група банківського нагляду країн Центральної та Східної Європи, учасницею якої є Україна.

В контексті вивчення організації банківського нагляду на міжнародному рівні особливої уваги заслуговує проблема розробки та застосування заходів легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. У зв'язку з цим в Україні розвиваються відповідні правові засади, започатковані набранням чинності

Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» (12.06.2003р.). Ознайомлення з даним Законом необхідне, тому що він визначає систему фінансового моніторингу, провідними ланками якої є Державний комітет фінансового моніторингу та банківська система України та суб'єкти первинного моніторингу, в тому числі банківські установи.

Основними нормативно-правовими актами Національного банку з питань запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, у банківському секторі є:

1) Положення про здійснення банками фінансового моніторингу (постанова Правління НБУ від 14.05.2003 р. №189);

2) спільна постанова з Кабінетом міністрів України від 28 серпня 2001 р. № 1124 щодо впровадження Сорока рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей.

Національний банк постійно надає комерційним банкам відповідні рекомендації щодо виконання законодавства України, доводить до їх відома інформацію про списки фізичних осіб та організацій, причетних до терористичної діяльності. На офіційній сторінці Національного банку в мережі Інтернет у розділі «Фінансовий моніторинг» розміщуються чинні нормативно-правові акти, методологічні та інформаційні матеріали, а також через засоби масової інформації висвітлюються заходи НБУ щодо боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом.

Термінологічний словник

Адекватність контролю – відповідність контролю специфічним конкретним умовам та індивідуальному принципу з урахуванням планів і службових посад окремих керівників та їх особистих якостей, що необхідні для підвищення результативності й ефективності дій.

Базельський комітет з банківського нагляду – міждержавна організація, що координує діяльність органів нагляду і регулювання діяльності фінансово-кредитних установ. Базельський комітет забезпечує співробітництво країн світу з питань нагляду та регулювання банківської діяльності, розробляє основні принципи, нормативи і директиви щодо здійснення банківського нагляду, поширює досвід окремих країн щодо найбільш ефективної практики банківського нагляду.

Банківське регулювання - одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Банківський нагляд - система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання

банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Вступний контроль – окремий різновид перевірки банку, що здійснюється з метою встановлення наявності в банку умов, визначених чинним законодавством, нормативно-правовими актами Національного банку України, необхідних для державної реєстрації банку та його підрозділів, отримання банківської ліцензії, письмового дозволу на здійснення операцій.

Група з розробки фінансових заходів з відмивання грошей (FATF) – міжурядовий орган, діяльність якого спрямована на формування стратегії боротьби з відмиванням грошей на національному та міжнародному рівнях, що потребує прийняття державами необхідних змін у законодавстві. FATF вивчає досвід країн у реалізації заходів боротьби з відмиванням грошей, розробляє контрзаходи незаконному отриманню доходів, сприяє реалізації заходів боротьби з відмиванням грошей у світовому масштабі, співпрацює з іншими міжнародними та регіональними організаціями, серед яких Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, Всесвітня митна організація, Інтерпол, Група представників офшорних країн у сфері банківського нагляду, Комітет ООН з контролю за обігом наркотичних речовин та запобігання злочинності, ін.

Пруденційний нагляд – система банківського нагляду, за якої головна увага органів нагляду зосереджується на регулярному проведенні оцінки загального фінансового стану, результатів діяльності та якості керівництва.

План практичного заняття №1

1. Необхідність та завдання банківського регулювання та нагляду.
2. Базельський комітет як координатор роботи з банківського нагляду.
3. Світовий досвід роботи служб банківського нагляду.
4. Організація нагляду та контролю за діяльністю банківської системи в Україні.
5. Співробітництво вітчизняної системи банківського нагляду з міжнародними фінансовими організаціями та наглядовими органами інших країн.

Критерії оцінювання: 1,5 бали – 1 відповідь, 0,5 балів – 1 доповнення.

Питання для самостійного вивчення

1. Мета і завдання Дирекції з банківського регулювання та нагляду.
2. Функції департаментів Дирекції з банківського регулювання та нагляду.
3. Основні повноваження, обов'язки і відповідальність працівників служби банківського нагляду.

4. Стан виконання в Україні міжнародних принципів ефективного банківського нагляду Базельського комітету з питань банківського нагляду.
5. Світовий та вітчизняний досвід запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів та фінансуванню тероризму.
6. Співробітництво Базельського комітету з міжнародними організаціями – розробниками світових стандартів щодо регулювання міждержавних фінансових відносин.

Критерії оцінювання: 1 бал – за виконання домашнього завдання.

Література: 4, 7, 8, 11, 13, 16, 23, 29, 33, 34, 36, 37, 39, 42, 44, 47, 49, 52.

Тестові завдання

1. До завдань банківського регулювання та нагляду відносяться:
  - а) сприяння розвитку конкуренції між банками;
  - б) забезпечення прозорості діяльності банківського сектора;
  - в) підтримка необхідного рівня стандартизації і професіоналізму у банківській сфері;
  - г) всі відповіді вірні.

2. Вступний контроль – це:
  - а) форма банківського регулювання, що передбачає контроль з боку наглядових органів за процесом створення банківської установи, а саме перевірка установчих документів, наявності ліцензій, інших дозволів;
  - б) регламентація державної реєстрації банку;
  - в) форма банківського нагляду, мета якої полягає у перевірці банку, що відкривається, на дотримання законодавчо встановлених вимог щодо державної реєстрації та ліцензування;
  - г) надання ліцензії на здійснення банківських операцій.

3. Принципи Базельського комітету з банківського нагляду передбачають:
  - а) передумови ефективного банківського нагляду;
  - б) методи вступного та поточного банківського нагляду вимоги щодо наглядових органів;
  - в) контроль за дотриманням міжурядових домовленостей щодо зовнішнього фінансування пруденційні правила та вимоги,
  - г) методику оцінки ризиків банківської діяльності.

4. До складу Дирекції з банківського регулювання та нагляду Національного банку України входять:
  - а) департамент реєстрації та ліцензування банків, департамент припинення діяльності банків, департамент монетарної політики, департамент валютного регулювання і контролю, департамент з питань запобігання використанню

банківської системи для легалізації кримінальних доходів та фінансування тероризму, департамент статистики і звітності;

б) департамент банківського регулювання і нагляду, департамент методології банківського регулювання та нагляду, департамент реєстрації та ліцензування банків, департамент припинення діяльності банків, департамент платіжних систем;

в) департамент банківського регулювання і нагляду, департамент методології банківського регулювання та нагляду, департамент реєстрації та ліцензування банків, департамент припинення діяльності банків, департамент з питань запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів та фінансування тероризму;

г) департамент банківського регулювання і нагляду, департамент методології банківського регулювання та нагляду, департамент реєстрації та ліцензування банків, департамент припинення діяльності банків, департамент з питань запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів, департамент економічного аналізу та прогнозування.

5. У яких державах банківський нагляд здійснюється центральними банками разом з іншими державними органами:

а) Португалія, Великобританія, Швейцарія, Німеччина, Італія;

б) Франція, США, Швеція, Австрія, Японія;

в) Австралія, Іспанія, Португалія, Нідерланди, країни СНД.

г) США, Німеччина, Чехія, Словаччина, Китай.

6. Базельський комітет з банківського нагляду було створено:

а) у 1974 р. при Банку міжнародних розрахунків;

б) у 1982 р. як самостійну міжурядову структуру;

в) одночасно із Банком міжнародних розрахунків;

г) одночасно із Міжнародним валютним фондом.

7. До методів банківського нагляду відносяться:

а) дистанційний (безвиїзний) нагляд та виїзне інспектування банків;

б) аналіз фінансових планів, перевірка керівників та засновників, контроль за правильністю формування статутного капіталу;

в) система раннього реагування та попередження банкрутства банків;

г) всі відповіді вірні.

8. В якій країні і коли була створена Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей?:

а) в Англії у 1969 р.;

б) в Бельгії у 1979 р.;

в) у Франції в 1989 р.;

г) в Німеччині у 1971 р.

Критерії оцінювання тестування: всього 1,6 балів – по 0,2 бали кожна вірна відповідь.

Практичні завдання

Завдання 1. Визначте, виконання яких принципів Базельського комітету з банківського нагляду забезпечує кожен із департаментів Дирекції з банківського регулювання та нагляду Національного банку України. За матеріалами звіту банківського нагляду Національного банку України охарактеризуйте стан виконання принципів ефективного банківського нагляду на сучасному етапі розвитку вітчизняної банківської справи.

Завдання 2. Зробіть порівняльну характеристику переваг та недоліків вітчизняної системи банківського нагляду порівняно із світовим досвідом. Які шляхи удосконалення нагляду за банківською діяльністю вітчизняних комерційних банків Ви пропонуєте з огляду на євроінтеграційні прагнення України?

Завдання 3. Проаналізуйте концептуальні основи останньої редакції Базельської угоди про капітал через призму застосування в економічних умовах України. Які позитивні та негативні наслідки у вітчизняній економіці може мати реалізація положень Базелю II?

Критерії оцінювання практичних завдань: всього 6 балів – по 2 бали за кожне завдання.

Тема 2. Створення та ліцензування банків в Україні

Порядок державної реєстрації банків: основні документи та вимоги щодо їх оформлення

Порядок державної реєстрації банків регламентований Положенням про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень (постанова Правління Національного банку України від 31 серпня 2001 року № 375).

Вихідним пунктом створення банку є ухвалення загальними зборами засновників установчого договору і статуту. Цими документами визначаються такі основні положення:

- організаційно-правова форма створення банку. Як свідчить банківська практика, найчастіше обирається акціонерне товариство або товариство з обмеженою відповідальністю. В Україні станом на 1 січня 2008 року із 175 банків, що мають банківську ліцензію, 143 банки – це акціонерні товариства, з яких відкритого типу – 101, закритого – 42, а решта (32 банки) функціонують як товариства з обмеженою відповідальністю.
- напрями діяльності універсального чи спеціалізованого банку – ощадний, інвестиційний, іпотечний, розрахунковий (кліринговий).
- мета діяльності;

- перелік видів діяльності, банківських та інших операцій, які має намір здійснювати банк на підставі банківської ліцензії та письмового дозволу Національного банку;
- склад засновників;
- склад та компетенція органів управління банку та порядок прийняття ними рішень, порядок внесення змін до установчих документів;
- особа, уповноважена укладати договори та діяти від імені засновників;
- розмір, порядок і строки формування статутного капіталу банку;
- відповідальність сторін за невиконання взятих на себе зобов'язань;
- порядок розподілу прибутків і покриття збитків банку;
- порядок реорганізації та ліквідації банку;
- кількість та розмір часток кожного з учасників і порядок їх сплати.

Разом із установчим договором та статутом, затвердженими загальними зборами засновників, для державної реєстрації банку подаються до територіального управління Національного банку за місцем його створення такі документи:

а) заяву про реєстрацію банку, засвідчену підписом уповноваженої особи або голови спостережної (наглядової) ради;

б) протокол установчих зборів, що містить рішення про створення банку, прийняття статуту, обрання спостережної ради банку і ревізійної комісії, призначення голови правління, головного бухгалтера та членів правління банку та уповноваженої особи, відповідальної за реєстрацію банку;

в) бізнес-план банку;

г) відомості про склад спостережної (наглядової) ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії;

д) документи, що дають змогу зробити висновок про бездоганну ділову репутацію голови, його заступників та членів спостережної (наглядової) ради банку

е) копії платіжних документів про здійснення учасниками банку сплати внесків до статутного капіталу на накопичувальний рахунок, відкритий в Національному банку. Засновники банку повинні до дня державної реєстрації банку сплатити кошти в розмірі не менше 30 % (для закритих акціонерних товариств - 50 %) номінальної вартості корпоративних прав. Діючий на сьогодні мінімальний розмір статутного капіталу становить 10 млн. євро. Взагалі весь розмір статутного капіталу формується виключно грошовими коштами з підтверджених джерел походження;

є) інші документи визначені пунктом 3.1 Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень.

Департамент реєстрації та ліцензування банків та сектор реєстрації та ліцензування банків територіального управління Національного банку розглядають пакет документів, поданий для державної реєстрації комерційного банку, не більше трьох місяців. В цей час кандидати на посади голови банку,

його заступників та членів правління (ради директорів), головного бухгалтера та його заступників проходять співбесіду з Комісією Національного банку.

Якщо Національним банком приймається позитивне рішення щодо створення комерційного банку, то протягом трьох робочих днів, після ухвалення такої постанови, йому видається свідоцтво про державну реєстрацію.

Реєстрація банку здійснюється шляхом унесення відповідного запису до Державного реєстру банків. Рішення про реєстрацію банку надсилається листом уповноваженій особі банку та територіальному управлінню Національного банку за місцезнаходженням банку за підписом директора Департаменту реєстрації та ліцензування банків з доданням статуту зареєстрованого банку, титульна сторінка якого засвідчується підписом заступника Голови і відбитком печатки Національного банку.

Після реєстрації банку в територіальному управлінні Національного банку відкривається кореспондентський рахунок, на який не пізніше наступного дня після його відкриття із накопичувального рахунку перераховуються акумульовані кошти, що утворюють статутний капітал банку.

Станом на 01 квітня 2008 року в Україні було зареєстровано 196 банків, з них 17 зі 100% іноземним капіталом.

Національний банк може відмовити в державній реєстрації комерційного банку у таких випадках:

- порушення порядку створення банку;
- невідповідності установчих документів, потрібних для реєстрації банку, чинному законодавству України;
- подання неповного пакета документів або невідповідності поданого пакета вимогам чинного законодавства України, в тому числі, нормативно-правовим актам Національного банку;
- незадовільного фінансового стану хоча б одного із засновників, які мають істотну участь у банку;
- відсутності бездоганної ділової репутації принаймні одного із власників істотної участі в банку;
- професійної непридатності чи відсутності бездоганної ділової репутації голови або членів правління (ради директорів), головного бухгалтера банку.

Засвідчена Національним банком копія рішення про відмову в реєстрації банку надсилається уповноваженій особі рекомендованим листом або вручається під розписку, і кошти з накопичувального рахунку повертаються учасникам банку за їх заявою протягом трьох робочих днів.

Поняття істотної участі власників та умови її набуття

Згідно ст. 34 Закону України «Про банки і банківську діяльність» істотною участю у банку вважається пряме чи опосередковане володіння часткою його статутного капіталу у розмірі 10% і більше. Тут необхідно пояснити суть опосередкованого володіння. Наприклад, це отримання в управління пакета акцій або набуття особою права голосу на загальних зборах

акціонерів банку за дорученням акціонера (учасника) банку, який є власником істотної участі в банку, тощо.

Набуття права на придбання істотної участі у банку юридичною чи фізичною особою здійснюється на підставі письмового дозволу Національного банку України. Для отримання такого дозволу заявник, одночасно з документами для державної реєстрації банку, повинен подати документи щодо свого фінансового стану та ділової репутації. При цьому вимоги щодо резидентів та нерезидентів різняться.

Юридична особа - резидент України для отримання дозволу на придбання або збільшення істотної участі в банку подає через уповноважену особу до Національного банку такі документи:

- 1) заяву на придбання або збільшення істотної участі в банку, оформлену на бланку юридичної особи;
- 2) анкету за підписом керівника, засвідчену відбитком печатки юридичної особи;
- 3) копію свідоцтва про державну реєстрацію, засвідчену нотаріально;
- 4) копії установчих документів, засвідчені нотаріально;
- 5) копію ліцензії Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку на здійснення діяльності зберігача або торговця цінними паперами (якщо здійснюється така діяльність);
- 6) рішення уповноваженого органу юридичної особи про придбання або збільшення істотної участі в банку за підписом уповноважених осіб;
- 7) фінансову звітність за останні чотири звітних періоди (квартали), а також станом на перше число місяця, у якому вносяться кошти до статутного капіталу банку;
- 8) аудиторський висновок щодо фінансового стану та можливість здійснення заявленого внеску до статутного капіталу банку за рахунок власних коштів;
- 9) повідомлення юридичної особи про відсутність заборгованості за зобов'язаннями перед бюджетами всіх рівнів;
- 10) довідки банків, що обслуговують рахунки, з яких здійснюватиметься оплата істотної участі, про наявність коштів на цих рахунках, періодичність проведення операцій за ними (ця вимога не поширюється на банки);
- 11) довідки банків, що надали кредити, про стан виконання зобов'язань щодо їх повернення (ця вимога не поширюється на банки);
- 12) висновок Антимонопольного комітету України;
- 13) анкету, заповнену членами спостережної ради, правління юридичної особи - заявника;
- 14) анкету, заповнену фізичними особами, які мають істотну участь в юридичній особі - заявнику;
- 15) копії установчих документів власників істотної участі в юридичній особі - учаснику, яка матиме істотну участь у банку, засвідчені в нотаріальному порядку, їх фінансову звітність за останні чотири звітних періоди (квартали) та аудиторські висновки про підтвердження їх звітності за останній звітний період (квартал).

Якщо громадянин України бажає придбати істотну участь в банку, то для отримання дозволу він подає в Департамент реєстрації та ліцензування банків такі документи:

- 1) заяву фізичної особи на придбання істотної участі в банку;
- 2) анкету фізичної особи, заповненої за встановленим зразком і засвідченої нотаріально;
- 3) довідку Державної податкової адміністрації України про доходи за останній звітний період (рік);
- 4) довідки банків, у яких одержано кредити, про стан виконання зобов'язань щодо їх повернення.

Для суб'єктів господарювання - нерезидентів пакет документів на отримання дозволу з придбання істотної участі в банку розширений. Крім вище перелічених документів, визначених для резидентів, необхідно подати:

- 1) письмову згоду на участь іноземного інвестора в банку в Україні, видану державним органом країни, в якій зареєстровано головний офіс іноземного інвестора;
- 2) повідомлення центрального банку іноземної держави про здійснення достатнього контролю за діяльністю банку (якщо особа, яка має придбати істотну участь - це іноземний банк);
- 3) нотаріально засвідчений за місцем видачі легалізований витяг з торгового (банківського) реєстру або інший офіційний документ, що підтверджує реєстрацію іноземного учасника в країні, в якій зареєстровано головний офіс іноземного інвестора;
- 4) нотаріально засвідчену за місцем видачі копію висновку іноземної аудиторської організації про фінансовий стан іноземного інвестора на кінець останнього повного календарного року та про можливість здійснення заявленого внеску до статутного капіталу банку за рахунок власних коштів. Якщо визначений висновок надається іноземною аудиторською організацією, яка не входить до переліку іноземних аудиторських організацій, визнаних Національним банком України, то такий висновок має бути підтвердженим українською аудиторською організацією.

Іноземець для отримання дозволу на придбання істотної участі в банку має подати, крім вище вказаних документів для фізичної особи-резидента:

- 1) письмову згоду на участь іноземного інвестора в банку в Україні, видану державним органом країни його перебування;
- 2) довідку банку, у якому відкрито рахунок, про наявність на його рахунку коштів і репутацію власника рахунку.

Документи, що стосуються нерезидентів, мають подаватися мовою оригіналу з перекладом на українську мову, засвідченим нотаріально. Копії документів мають бути засвідчені нотаріально за місцем їх видачі. Всі документи мають бути легалізовані в консульських установах України.

Національний банк України протягом місяця розглядає прохання про надання дозволу на придбання істотної участі у банку і приймає рішення про його задоволення чи відмову. Причинами для останньої можуть бути:

1) особа, яка претендує на придбання істотної участі, не має бездоганної ділової репутації;

2) відсутні власні кошти у розмірі, достатньому для здійснення заявленого внеску;

3) придбання істотної участі загрожуватиме інтересам вкладників та інших кредиторів банку або розвитку конкурентного середовища у банківській системі.

При виявленні особи, що придбала істотну участь у банку без письмового дозволу, Національним банком встановлюється повна або тимчасова заборона щодо використання набутих незаконних шляхом прав. Одночасно позбуваються юридичної сили рішення загальних зборів учасників, прийняті з використанням права голосу щодо якого встановлена заборона використання.

Якщо власник істотної участі, що складає 10, 25 або 50 % статутного капіталу банку, має намір додатково придбати акції (паї, частки) банку таким чином, що таке придбання призведе до збільшення його істотної участі, але при цьому не буде складати відповідно більше ніж 25 або 50, або 75 % статутного капіталу банку, то письмовий дозвіл на таке придбання не потрібен.

Особі, що вже має письмовий дозвіл Національного банку на володіння істотною участю у розмірі 75 % статутного капіталу для подальшого її збільшення додатковий письмовий дозвіл не потрібен.

Про надання письмового дозволу на придбання або збільшення істотної участі в банку Національний банк надсилає юридичній або фізичній особі лист за підписом заступника Голови Національного банку. Копія листа надсилається відповідному банку та територіальному управлінню Національного банку за місцезнаходженням цього банку.

Письмовий дозвіл на придбання або збільшення істотної участі в діючому банку є дійсним протягом трьох місяців з дня його видачі. В дводенний строк із дня використання дозволу банк повідомляє про це своє територіальне управління НБУ, а також Департамент реєстрації та ліцензування банків.

У таблиці 1 наведено інформацію про власників істотної участі у деяких провідних банках, що функціонують в Україні.

Таблиця 1. Власники істотної участі у комерційних банках України (за даними Національного банку України: www.bank.gov.ua)

Назва банку	Місто, де зареєстрована головна банківська установа	Власники істотної участі	Країна походження капіталу	Відсоток у статутному капіталі	
				пряма участь	опосередкована участь
Закрите акціонерне товариство комерційний банк «ПриватБанк»	м. Дніпропетровськ	Боголюбов Г.Б.	Україна	43,44	9,59
		Коломойський І.В.	Україна	43,44	9,59
Закрите акціонерне товариство «ПроКредит Банк»	м. Київ	Європейський банк реконструкції та розвитку	Сполучене Королівство	19,999	0,0
		Вестерн Ен.Ай.Ес. Ентерпрайз Фонд	Сполучені Штати Америки	20,0	0,0
		Прокредит Холдинг АГ	Німеччина	60,001	0,0

Закрите акціонерне товариство «Міжнародний Іпотечний Банк»	м. Київ	IMB Group Public Limited	Кіпр	100,0	0,0
Відкрите акціонерне товариство «ВТБ Банк»	м. Київ	ВАТ Банк ВТБ	Російська Федерація	99,813	0,0
Відкрите акціонерне товариство «Банк «Фінанси та Кредит»	м. Київ	Акціонерне товариство «F&C Realty» ТОВ	Україна	49,5741	0,0
		ТОВ «Асканія»	Україна	49,4309	0,0
		ТОВ «Кастріп технологія»	Україна	0,0	48,83
		«Індастрал Констракшн»	Україна	0,0	48,02
Відкрите акціонерне товариство «Райффайзен Банк Аваль»	м. Київ	Райффайзен Інтернаціональ Банк-Холдінг АГ	Австрія	95,68	0,28
		АТ «Райффайзен Центральбанк Естеррайх Акцієнгезельшафт»	Австрія	0,28	95,68

Формування статутного капіталу банків: нормативні вимоги, учасники, порядок сплати

Статутний капітал банку формується його засновниками виключно грошовими внесками, які мають законне походження і є їх власністю. Згідно ст. 31 Закону України «Про банки і банківську діяльність» мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути менше 10 мільйонів євро. Внески засновників-нерезидентів в іноземній валюті зараховуються у гривневому еквіваленті, перерахованому за офіційним курсом гривні на день підписання установчого договору. Цим документом визначається порядок та терміни повної сплати статутного капіталу, оскільки до дня скликання установчих зборів та початку державної реєстрації банку засновники повинні сформувати не менше 30 % статутного капіталу (а для закритих акціонерних товариств - 50 %). Спочатку кошти для формування статутного капіталу акумулюються на поточному рахунку в будь-якому банку-резиденті на території України на підставі відповідного рішення установчих зборів. Пізніше ці кошти будуть перераховані на накопичувальний рахунок. Він відкривається територіальним управлінням Національного банку у тижневий термін із дати подання документів для державної реєстрації банку на підставі заяви уповноваженої від засновників особи.

У зв'язку з цим перевіріці підлягають отримані від учасників банку документи й відомості, потрібні для з'ясування джерел походження коштів, що спрямовуються на формування його статутного капіталу. Банкам забороняється:

1) використовувати для формування капіталу банку бюджетні кошти, якщо такі кошти мають інше цільове призначення;

2) проводити зустрічні інвестиції у статутні капітали один одного та зустрічні інвестиції в статутні капітали їх учасників.

Як правило, протягом першого року функціонування банку статутний капітал має бути повністю сплаченим (п. 4 Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень).

Тільки після повного виконання своїх зобов'язань учасниками щодо оплати статутного капіталу банк має право його збільшувати. Джерелами для цього є спрямування дивідендних доходів, нарахованих власникам з прибутку самого банку, на придбання акцій нової емісії або додаткове внесення коштів.

Характеристика операцій, які можуть виконувати банки на підставі отримання банківської ліцензії та письмового дозволу

Банківська діяльність підлягає обов'язковому ліцензуванню, яке проводиться тим же Департаментом Дирекції з банківського регулювання та нагляду, що здійснює реєстрацію банківських установ. Новостворений банк може розпочати функціонувати тільки після отримання банківської ліцензії. Так, із 196 зареєстрованих в Україні банків станом на 01.04.2008 року діючими, тобто ліцензованими, є 176. Банківська ліцензія виступає правовою основою для здійснення таких основних банківських операцій:

- приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;
- відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;
- видача кредитів, тобто розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Крім того, без іншого додаткового документального оформлення банк має право:

- надавати гарантії і поручительства, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- укладати і виконувати факторингові угоди щодо придбання дебіторської заборгованості клієнтів, які прагнуть вивільнити оборотний капітал із зобов'язань своїх боржників;
- проводити операції щодо фінансового чи оперативного лізингу, тобто придбавати об'єкти рухомого майна для передачі в оренду з правом клієнта на його викуп або без такого права;
- надавати послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;
- обслуговувати обіг чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;
- випускати банківські платіжні картки та проводити з ними операції через касу банку, банкомати;
- надавати консультаційні та інформаційні послуги щодо банківських операцій.

Згідно пункту 1.5 глави 1 Положення «Про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій» за наявності банківської ліцензії банк може отримати єдиний письмовий дозвіл Національного банку на право проведення :

- 1) операцій з валютними цінностями: валютно-обмінних операцій; переказів готівки за кордон та отримання іноземних переказів; ведення рахунків клієнтів в іноземній валюті; ведення кореспондентських рахунків банків в іноземній валюті, а для банків-нерезидентів – рахунків у гривнях; відкриття в іноземній валюті власних кореспондентських рахунків у вітчизняних та зарубіжних банках та здійснення операцій за ними; залучення та розміщення іноземної валюти, проведення операцій з банківськими металами на національному та міжнародному валютних ринках; здійснення інших операцій з валютними цінностями на міжнародних ринках;
- 2) емісії власних цінних паперів;
- 3) купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- 4) операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг, тобто первинне розміщення цінних паперів);
- 5) інвестицій у статутні фонди та акції інших юридичних осіб;
- 6) випуску, обігу, погашення державної та іншої грошової лотереї;
- 7) перевезень валютних цінностей та інкасацію коштів;
- 8) операцій за дорученням клієнтів або від свого імені з деривативами та різними платіжними інструментами грошового ринку;
- 9) довірчого управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами;
- 10) депозитарної діяльності, а також діяльності щодо ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

Важливо перевіряти фактичні види діяльності банків, оскільки для них забороненою є робота у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування. Щодо останнього, то банку дозволяється виконувати лише функцію страхового посередника.

Механізм ліцензування банківських операцій. Відповідальність за здійснення непроліцензованих операцій

Спочатку новостворений банк має виконати всі умови для одержання банківської ліцензії. Для цього він подає в Департамент реєстрації та ліцензування або сектор реєстрації та ліцензування банків при відділі банківського нагляду у територіальному управлінні Національного банку за своїм місцезнаходженням пакет документів, який включає обов'язкові та спеціальні документи. До перших відносяться:

- а) клопотання банку про видачу банківської ліцензії за підписом голови правління банку;
- б) інформацію про керівників банку;

в) відомості про забезпеченість банку належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням та комунікаційними засобами, які потрібні для здійснення банківських операцій; формування і ведення бази даних про вкладників - фізичних осіб; надання звітності;

г) оформлений відповідно до вимог законодавства України документ на право власності на приміщення (свідоцтво про власність, цивільно-правові договори, що підтверджують право власності) або договір оренди на приміщення, у якому розміщуватиметься банк, на строк не менше ніж п'ять років;

д) відомості про відповідність технічного стану та організації охорони приміщень банку вимогам нормативно-правових актів Національного банку.

Спеціальними документами, які подає банк для отримання банківської ліцензії, є:

- бізнес-план діяльності банку;
- опис та дані про управлінську та організаційну структуру банку;
- внутрішні положення щодо правління банку, регулювання виконання ним банківських операцій.

У десятиденний термін з дня отримання повного пакета документів сектор реєстрації та ліцензування банків при відділі банківського нагляду у територіальному управлінні Національного банку перевіряє дотримання комерційним банком умов видачі ліцензії, а саме:

а) повну сплату зареєстрованого статутного капіталу;

б) забезпечення банку належним обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням та комунікаційними засобами, потрібними для: здійснення банківських операцій і захисту інформації та документів; ведення бухгалтерського обліку та складання звітності; якісного проведення розрахунків та участі в системі електронних платежів; формування бази даних про вкладників - фізичних осіб та надання звітності;

в) наявність у банку приміщення, технічний стан та організація охорони якого відповідають вимогам нормативно-правових актів Національного банку;

г) наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів) банку, які мають бездоганну ділову репутацію, відповідну освіту, досвід, необхідний для управління банком, кандидатури яких відповідають кваліфікаційним вимогам.

Контроль за дотриманням вказаних вимог проводиться службою банківського нагляду не тільки на етапі створення банку, а й при подальшому функціонуванні. Якщо протягом одного року з дати державної реєстрації банком буде порушено хоча б одну із ліцензійних умов, у такому разі він ліквідовується за рішенням Комісії Національного банку.

Наявність банківської ліцензії є однією з умов для отримання банком письмового дозволу на здійснення окремих операцій. Крім цього необхідно, щоб:

а) незалежним аудитором було підтверджено відповідність рівня регулятивного капіталу банку вимогам Національного банку;

- б) банк не був об'єктом застосування заходів впливу;
- в) банк розробив і подав бізнес-план щодо певних видів операцій, на право здійснення яких банк бажає отримати письмовий дозвіл;
- г) банк мав достатні фінансові можливості для здійснення такої діяльності;
- д) внутрішня структура банку дозволяла здійснювати валютні, інвестиційні та інші операції, а керівники цих підрозділів відповідали кваліфікаційним вимогам;
- е) були створені комітети, а саме: кредитний, тарифний, з питань управління активами і пасивами та розроблені відповідні положення про них;
- ж) були розроблені відповідні внутрішні положення банку щодо регулювання політики управління активами і пасивами, кредитної, інвестиційної, облікової політики банку та проведення ним діяльності, на яку він бажає отримати в Національному банку письмовий дозвіл.

Процедура розгляду вищевказаного пакету документів аналогічна отриманню банківської ліцензії. Як правило, на практиці це відбувається одночасно. Так, у десятиденний термін з дня надходження всіх документів сектор реєстрації та ліцензування при відділі банківського нагляду у територіальному управлінні Національного банку розглядає підстави для надання письмового дозволу.

При розширенні переліку банківських операцій, проведення яких передбачає отримання письмового дозволу, крім вище вказаних, перевіряються такі додаткові умови:

- відповідність формування фондів та резервів вимогам чинних законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку;
- дотримання банком економічних нормативів протягом трьох місяців, а нормативу обов'язкового резервування протягом шести місяців, що передують його зверненню до Національного банку про розширення переліку операцій;

Оформлення нового письмового дозволу на здійснення банківських операцій супроводжується відкликанням раніше виданого документа.

За результатами розгляду пакета документів територіальне управління готує висновок щодо підготовленості банку до здійснення операцій, зазначених у бізнес-плані. При цьому персональну відповідальність за якість та достовірність обґрунтованих пропозицій щодо видачі банківської ліцензії та письмового дозволу несе керівник територіального управління. У разі його позитивного рішення про отримання банківської ліцензії чи письмового дозволу у двотижневий строк територіальне управління разом із своїм висновком та клопотанням банку надсилає пакет документів поштою Департаменту реєстрації та ліцензування банків Національного банку.

Про негативне рішення територіальне управління повідомляє банк письмово із зазначенням причин та повертає пакет документів.

Департамент реєстрації та ліцензування банків Національного банку розглядає отримані документи банку та висновок територіального управління

щодо їх відповідності вимогам чинних законодавчих актів України та нормативно-правових актів Національного банку.

У разі потреби подані документи розглядаються іншими структурними підрозділами Національного банку, які в межах своєї компетенції подають департаменту свої висновки та пропозиції щодо надання банківської ліцензії чи письмового дозволу.

На основі узагальненої інформації департамент реєстрації та ліцензування банків готує висновок про можливість видачі банку банківської ліцензії та письмового дозволу і подає його як проект рішення Комісії Національного банку. Воно має бути прийняте або відхилене протягом місяця з дня отримання департаментом повного пакета документів від комерційного банку.

У разі позитивного рішення Департамент реєстрації та ліцензування банків надсилає територіальному управлінню за місцезнаходженням банківської установи відповідним чином оформлені банківську ліцензію та письмовий дозвіл із супровідним листом для видачі представнику банку. Ці важливі документи на здійснення банківської діяльності видаються голові правління банку або уповноваженому представнику банку на підставі довіреності та представленні копій платіжних доручень, що підтверджують оплату за видачу ліцензії і дозволу.

Про відмову у видачі банківської ліцензії, письмового дозволу Національний банк України повідомляє банк у письмовій формі із зазначенням причин.

Банківська ліцензія та письмовий дозвіл набирають чинності з дня прийняття Комісією Національного банку відповідного рішення і не можуть передаватися третім особам.

На підставі рішення ради та правління банк має право надавати письмовий дозвіл своїм філіям на здійснення операцій у межах отриманих банківських ліцензій, письмових дозволів, за винятком операцій, на здійснення яких у філій немає технічних можливостей або вони не мають права їх проводити відповідно до вимог чинного законодавства.

Для цього банк протягом трьох робочих днів з дня прийняття рішення про надання філії письмового дозволу на здійснення банківських та інших операцій подає територіальному управлінню за місцезнаходженням філії пакет документів для розгляду питання про погодження дозволу. Він містить три оригінали письмового дозволу для філії, оформленого на бланках комерційного банку, клопотання про погодження, копію письмового дозволу, виданого самому банку, копії документів на право власності на приміщення філії або договору оренди приміщення.

Сектор реєстрації та ліцензування банків протягом 10 робочих днів з дня отримання пакета документів перевіряє можливості філії для здійснення нею операцій і погоджує письмовий дозвіл шляхом засвідчення оригіналу письмового дозволу підписом керівника та відбитком печатки територіального управління. З цієї дати філія банку має право розпочати здійснення банківських та інших операцій, які зазначені у письмовому дозволі.

Дотримання ліцензійних умов є об'єктом перевірки службою банківського нагляду протягом всього періоду функціонування банківської установи.

Особи, винні у здійсненні банківської діяльності без банківської ліцензії, несуть кримінальну та адміністративну відповідальність згідно із законодавством України.

Згідно статті 202 Кримінального кодексу України здійснення банківської діяльності або банківських операцій без державної реєстрації або без спеціального дозволу (ліцензії), з отриманням доходу у великих розмірах (1000 і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) карається штрафом від 200 до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до 3 років.

Крім того, статтею 166 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено штрафні санкції за здійснення банківської діяльності без банківської ліцензії у розмірі від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Методичні рекомендації до вивчення теми 2

Основним завданням вивчення цієї теми є поглиблення знань щодо першої форми банківського нагляду – вступного контролю. Він здійснюється на стадії створення банків, відкриття їх філій, представництв та відділень і дозволяє забезпечити початковий рівень надійності банківських установ.

Детальному вивченню підлягають основні етапи вступного контролю: реєстрація банку та отримання ним ліцензії на здійснення банківських операцій. Законодавчі засади порядку створення банківської установи викладена у II розділі Закону України «Про банки та банківську діяльність» та Положенні про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень, затвердженому постановою Правління Національного банку України від 31 серпня 2001 року № 375. Формування знань щодо реєстрації банків передбачає вивчення таких питань:

- 1) вимоги до засновників банку, якими можуть бути юридичні і фізичні особи, резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів;
- 2) пакет документів, що готують банки для державної реєстрації;
- 3) порядок державної реєстрації банків, яка здійснюється Національним банком України;
- 4) дії Національного банку України при отриманні документів на створення банку.

Важливим є розуміння істотної участі у банку, правові засади якої регламентовані ст. 34 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Продовженням вивчення питань, пов'язаних з реєстрацією банківських установ, є ознайомлення з порядком створення представництв, філій та відділень банку. При цьому слід з'ясувати сіпільні та відмінні риси трьох названих банківських підрозділів.

При вивченні порядку створення банківських установ слід звернути увагу на особливості: державної реєстрації банків з іноземним капіталом; порядку відкриття дочірніх банків, філій і представництв українського банку на території інших держав; порядку відкриття філій та представництв іноземних банків на території України (ст. 21, 22, 24, 25 Закону України «Про банки та банківську діяльність»; ст. 6, 7, 11 Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень).

Провідним питанням даної теми є ліцензування банківської діяльності, що здійснюється в Україні з 1996 року. Порядок видачі банківських ліцензій урегульований ст. 19, 20, 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» та Положенням про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 17 липня 2001 року № 275. Студентам необхідно засвоїти умови видачі банківської ліцензії та письмових дозволів на здійснення окремих банківських операцій. Важливо усвідомити, що перший документ є обов'язковою умовою для отримання всіх інших.

Надалі потрібно ознайомитися з порядком розгляду пакету документів, що подається банком до Національного банку України (або його територіального відділення) для отримання банківської ліцензії та письмових дозволів на виконання окремих операцій (глави 6-8, 10, 11 Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій).

Окремому вивченню підлягають умови для здійснення філіями банків банківських та інших операцій. Банки мають право надавати письмовий дозвіл своїм філіям на здійснення операцій у межах отриманих банківських ліцензій та письмових дозволів за погодженням територіального відділення Національного банку України (глава 12 Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій).

Необхідно також звернути увагу на особливості видачі банківській корпорації банківської ліцензії, письмового дозволу та ліцензій на виконання окремих операцій. Вони визначені главою 9 Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій. Отримання корпорацією банківської ліцензії проводиться на основі загальних вимог для банків, проте нею надається право обслуговування тільки банківських та інших фінансових установ. Підприємства та фізичні особи не можуть бути клієнтами банківської корпорації.

Термінологічний словник

Банківська ліцензія - документ, який видається Національним банком України в порядку і на умовах, визначених у Законі України «Про банки та банківську діяльність», на підставі якого банки мають право здійснювати банківську діяльність.

Відділення банку – це структурна одиниця банківської установи, яка не має власного балансу, а тому виконання нею обмеженого кола операцій, делегованих банком чи його філією, відображається на балансах останніх.

Депозитарна діяльність – вид діяльності на фінансовому ринку, що підлягає ліцензуванню Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку та передбачає надання послуг щодо зберігання цінних паперів незалежно від форми їх випуску, відкриття та ведення рахунків у цінних паперах, обслуговування операцій на цих рахунках (включаючи кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів) та обслуговування операцій емітента щодо випущених ним цінних паперів.

Державна реєстрація банку - надання банку статусу юридичної особи відповідно до вимог глави 3 Закону України «Про банки та банківську діяльність».

Державний реєстр банків - реєстр, що ведеться Національним банком України і містить відомості про державну реєстрацію усіх банків.

Істотна участь - пряме або опосередковане, самотійно або спільно з іншими особами володіння 10 і більше відсотками статутного капіталу або права голосу придбаних акцій (паїв) юридичної особи або незалежна від формального володіння можливість вирішального впливу на керівництво чи діяльність юридичної особи.

Письмовий дозвіл Національного банку - документ, який видає Національний банк у порядку і на умовах, визначених Законом України "Про банки і банківську діяльність" та Положенням про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, на підставі якого банки мають право здійснювати окремі операції, передбачені статтею 47 Закону України "Про банки і банківську діяльність".

Підписний капітал - величина капіталу, на яку отримано письмові зобов'язання акціонерів (пайовиків) банку на внесення коштів за підпискою на акції (паї).

Підрозділ банку - структурна одиниця банку, що не має статусу юридичної особи і виконує функції, визначені банком.

Представництво банку - територіально відокремлений структурний підрозділ банку, що виконує функції представництва та захисту інтересів банку і не здійснює банківську діяльність.

Регулятивний капітал - одна із найважливіших складових капіталу банку, основним призначенням якої є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, та

забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків.

Реєстраторська діяльність – ліцензійний вид діяльності на фінансовому ринку з боку Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, що передбачає право на ведення реєстру власників іменних цінних паперів (акцій). Необхідність у послугах реєстратора виникає у всіх акціонерних товариств з моменту їх створення.

Статутний капітал - сплачений та зареєстрований підписний капітал.

Торгівля цінними паперами – це вид діяльності на фінансовому ринку, що ліцензується Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку і передбачає: діяльність по випуску цінних паперів – виконання торговцем цінними паперами за дорученням, від імені і за рахунок емітента обов’язків по організації передплати на цінні папери або їх реалізації іншим способом; комісійну діяльність по цінним паперам – купівля-продаж цінних паперів, що здійснюється торговцем цінними паперами від свого імені, за дорученням і за рахунок іншої особи; комерційну діяльність по цінним паперам - купівля-продаж цінних паперів, що здійснюється торговцем цінними паперами від свого імені та за свій рахунок.

Філія банку - відокремлений структурний підрозділ банку, що не має статусу юридичної особи і на підставі окремого положення банку здійснює банківські операції від його імені і за його письмовим дозволом, погодженим із територіальним управлінням Національного банку України.

План практичного заняття №2

1. Порядок державної реєстрації банків: основні документи та вимоги щодо їх оформлення.
2. Формування статутного капіталу банків: нормативні вимоги, учасники, порядок сплати.
3. Поняття істотної участі власників та умови її набуття.
4. Характеристика операцій, які можуть виконувати банки на підставі отримання банківської ліцензії та письмового дозволу.
5. Механізм ліцензування банківських операцій. Контроль за недопущенням здійснення не проліцензованих операцій.

Критерії оцінювання: 1,5 бали – 1 відповідь, 0,5 балів – 1 доповнення.

Питання для самостійного вивчення

1. Особливості створення банку з іноземним капіталом.
2. Випадки відмови у державній реєстрації банку та видачі ліцензії.
3. Особливості реєстрації представництв іноземних банків.
4. Операції, які мають право виконувати філії, представництва та відділення.
5. Вимоги щодо розміру регулятивного капіталу при відкритті філій.

6. Порядок відкриття філій, представництв та відділень комерційних банків.
7. Умови розширення банківської ліцензії.
8. Умови для отримання філіями банків дозволу на здійснення банківських операцій.

Критерії оцінювання: 1 бал – за виконання домашнього завдання.

Література: 1, 4, 9, 10, 18, 21, 22, 36, 37, 39, 47, 49.

Тестові завдання

1. Засновники комерційного банку подають до Національного банку України для державної реєстрації такі документи:

- а) заяву про реєстрацію банку, установчий договір, статут банку;
- б) рішення про створення банку (протокол установчих зборів), бізнес-план, що визначає види діяльності, які банк планує здійснювати на найближчий рік, та стратегію діяльності банку на найближчі три роки згідно із встановленими Національним банком України вимогами;
- в) інформацію про фінансовий стан учасників, які матимуть істотну участь у банку, бухгалтерську і фінансову звітність за останні чотири звітних періоди (квартали) - для учасників - юридичних осіб, які матимуть істотну участь у банку, довідку Державної податкової адміністрації України про доходи за останній звітний період (рік) - для учасників - фізичних осіб, які матимуть істотну участь у банку;
- г) всі відповіді вірні.

2. Банківська ліцензія надається Національним банком України на підставі клопотання банку за наявності документів, що підтверджують:

- а) наявність сплаченого та зареєстрованого підписного капіталу банку у розмірі, що встановлюється законодавством; забезпеченість банку належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, приміщеннями відповідно до вимог Національного банку України; наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів) банку, які мають відповідну освіту та досвід, необхідний для управління банком;
- б) наявність сплаченого та зареєстрованого підписного капіталу банку у розмірі, що встановлюється законодавством; професійну придатність та ділову репутацію голови та членів правління (ради директорів) і головного бухгалтера банку; забезпеченість банку належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, приміщеннями відповідно до вимог Національного банку України;
- в) забезпеченість банку належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, приміщеннями відповідно до вимог Національного банку України; проведення відкритої підписки на акції; бездоганну ділову репутацію учасників, які мають істотну участь у банку;

г) наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів) банку, які мають відповідну освіту та досвід, необхідний для управління банком; достовірність установчих документів учасників, які є юридичними особами та мають істотну участь у банку; наявність сплаченого та зареєстрованого підписного капіталу банку у розмірі, що встановлюється законодавством.

3. Національний банк України може відкликати банківську ліцензію виключно у таких випадках:

а) у Національного банку України є докази, що підтверджують відсутність бездоганної ділової репутації чи відсутність задовільного фінансового стану принаймні одного із засновників, що мають істотну участь у банку

б) якщо сплачено підписний капітал банку у розмірі більшому за мінімально визначений законодавством;

в) вірні відповіді а) та б);

г) якщо було виявлено, що документи, надані для отримання ліцензії, містять недостовірну інформацію; якщо банк не виконав жодної банківської операції протягом року з дня отримання банківської ліцензії.

4. Філії банків не мають права:

а) здійснювати банківські операції;

б) відкривати відділення;

в) відкривати рахунки банкам та в банках, у тому числі встановлювати кореспондентські відносини;

г) всі відповіді вірні.

5. Банк може відкривати філії та відділення на території всієї України якщо розмір його регулятивного капіталу в еквіваленті становить:

а) не менше 3 млн. євро;

б) не менше 5 млн. євро;

в) не менше 10 млн. євро;

г) не більше 3 млн. євро;

6. За наявності банківської ліцензії та за умови отримання письмового дозволу Національного банку банки мають право здійснювати такі операції:

а) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій;

б) випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток;

в) операції з валютними цінностями

г) придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, беручи на себе ризик виконання таких вимог та приймання платежів (факторинг);

7. Письмовий дозвіл на здійснення окремих банківських операцій видається банку за таких умов:

- а) наявність банківської ліцензії;
- б) банк не має достатніх фінансових можливостей для здійснення широкого спектру банківських операцій, що передбачені банківською ліцензією;
- в) банк подав план (бізнес-план) щодо певних видів операцій, на право здійснення яких банк бажає отримати письмовий дозвіл, і цей план схвалено Національним банком;
- г) вірні відповіді а) та в).

8. Для отримання письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями в частині залучення та розміщення іноземної валюти на міжнародних ринках банк повинен мати регулятивний капітал:

- а) не менше ніж еквівалент 3 млн. євро;
- б) не менше ніж еквівалент 10 млн. євро;
- в) не менше ніж еквівалент 8 млн. євро.
- г) не менше ніж еквівалент 5 млн. євро.

Критерії оцінювання тестування: всього 1,6 балів – по 0,2 бали кожна вірна відповідь.

Практичні завдання

Завдання 1. Користуючись Положенням про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень (постанова Правління Національного банку України від 31 серпня 2001 року № 375) розрахувати розмір власних коштів (власного капіталу) підприємства - резидента України - учасника банку, для забезпечення виконання ним зобов'язань щодо формування статутного капіталу банку. Відомо, що: підсумок розділу I пасиву балансу підприємства дорівнює 2641,0 тис. грн., в тому числі, резервний капітал – 579,3 тис. грн.; підсумок розділу I активу балансу підприємства – 1727,5 тис. грн., в тому числі: довгострокова дебіторська заборгованість – 138,9 тис. грн., відстрочені податкові активи – 56,1 тис. грн, інші необоротні активи – 147,8 тис. грн.

Зробіть висновок про достатність (чи нестачу) власних коштів юридичної особи - учасника банку для здійснення внесків до статутного капіталу банку, якщо сума довгострокових фінансових інвестицій підприємства становить 385,0 тис. грн.

Завдання 2. Користуючись Положенням про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень (постанова Правління Національного банку України від 31 серпня 2001 року № 375) розрахувати розмір власних коштів (власного капіталу) підприємства - нерезидента України - учасника банку, для забезпечення виконання ним зобов'язань щодо формування статутного капіталу банку. Відомо, що: власний капітал дорівнює 42 млн. євро, несплачений акціонерний (пайовий) капітал – 5 млн. євро, фіксовані активи – 29 млн. євро, фактично сплачений внесок до статутного фонду банку становить 9 млн. євро.

Зробіть висновок про достатність (чи нестачу) власних коштів юридичної особи - учасника банку для здійснення внесків до статутного капіталу банку. Які дії з боку Національного банку України мають бути здійснені при виявленні нестачі власних коштів юридичної особи для здійснення внеску до статутного капіталу банку?

Завдання 3. Користуючись Положенням про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень (постанова Правління Національного банку України від 31 серпня 2001 року № 375) розрахувати показники платоспроможності та фінансової стійкості учасника банку (резидента України) за балансом, що наведений нижче:

Баланс виробничого підприємства

Актив	Код рядка	На кінець звітного періоду	Пасив	Код рядка	На кінець звітного періоду
I.Необоротні активи			I.Власний капітал		
Нематеріальні активи:			Статутний капітал	300	41215,0
залишкова вартість	010	649,8	Пайовий капітал	310	
первісна вартість	011	649,8	Додатковий вкладений капітал	320	
знос	012		Інший додатковий капітал	330	1460,2
Незавершене будівництво	020	4604,1	Резервний капітал	340	
Основні засоби:			Нерозподілений прибуток		1360,3
залишкова вартість	030	25232,4	(непокритий збиток)	350	
первісна вартість	031	37791,7	Неоплачений капітал	360	
знос	032	12559,3	Вилучений капітал	370	
Довгострокові фінансові інвестиції:			Усього за розділом I	380	44035,5
які обліковуються за методом			II.Забезпечення наступних		
участі в капіталі ін. підприєм.	040	8750,0	витрат і платежів		
інші фінансові інвестиції	045		Забезпечення витрат персоналу	400	
Довгострокова дебіторська заборгованість			Інші забезпечення	410	
Відстрочені податкові активи	060	331,5	Цільове фінансування	420	
Інші необоротні активи	070	716,1	Усього за розділом II	430	
Усього за розділом I	080	40283,9	III.Довгострокові зобов'язання		
II.Оборотні активи			Довгострокові кредити банків	440	
Запаси:			Інші довгострокові фінансові зобов'язання	450	
виробничі запаси	100	3112,1	Відстрочені податкові зобов'язання	460	
тварини на вирощуванні та відгодівлі	110		Інші довгострокові зобов'язання	470	
незавершене виробництво	120		Усього за розділом III	480	
готова продукція	130	1131,4	IV.Поточні зобов'язання		
товари	140	1225,0	Короткострокові кредити банків	500	500,0
Векселі одержані	150	19,6	Поточна заборгованість за довго-		
Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги:			строковими зобов'язаннями	510	
			Векселі видані	520	382,4
			Кредиторська заборгованість		

			за		
чиста реалізаційна вартість	160	6178,0	товари, роботи, послуги	530	9610,3
первісна вартість	161	6178,0	Поточні зобов'язання за		
резерв сумнівних боргів	162		розрахунками:		
Дебіторська заборгованість за			з одержаних авансів	540	15,6
розрахунками:			з бюджетом	550	1151,9
з бюджетом	170		з позабюджетних платежів	560	
за виданими авансами	180	0,9	зі страхування	570	274,9
з нарахованих доходів	190	320,8	з оплати праці	580	620,9
із внутрішніх розрахунків	200		з учасниками	590	274,3
Інша поточна дебіторська					
заборгованість	210	354,1			
Поточні фінансові інвестиції	220		із внутрішніх розрахунків	600	274,3
Грошові кошти та їх еквіваленти:					
в національній валюті	230	4,3	Інші поточні зобов'язання	610	20,1
в іноземній валюті	240				
Інші оборотні активи	250	4244,5	Усього за розділом IV	620	12850,4
Усього за розділом II	260	16590,7		630	
III. Витрати майбутніх періодів	270	11,3		640	
БАЛАНС	280	56885,9	БАЛАНС	640	56885,9

Критерії оцінювання практичних завдань: всього 6 балів – по 2 бали кожне завдання.

Тема 3. Встановлення Національним банком України економічних нормативів, що є обов'язковими до виконання всіма банками, та контроль за їх дотриманням

Зміст та організація пруденційного нагляду

Діючі банки підлягають нагляду на постійній основі, який здійснюється в декілька етапів: щоденно, помісячно, щоквартально, щорічно. Це забезпечується пруденційним наглядом, який представляє собою систему методів щодо регулярного проведення оцінки загального фінансового стану, результатів діяльності та якості керівництва банківських установ.

У вітчизняній системі банківського нагляду реалізація його пруденційної (дистанційної, безвиїзної) складової розподілена за групами банків:

- перевірка діяльності банків 1 та 2 груп належить до функцій Департаменту банківського регулювання та нагляду Національного банку;
- до компетенції територіальних управлінь Національного банку, а саме сектору моніторингу та інспектування банків, відноситься нагляд за банками 3 та 4 груп.

На основі поданої банком різної за періодичністю електронної звітності (щоденної, місячної, квартальної, річної), проводиться аналіз його фінансового стану та оцінка дотримання ним економічних нормативів. Це здійснюється з використанням автоматизованої комплексної системи аналізу фінансового стану банків – «Досьє банків». Вона передбачає систему збору, обробки

інформації про діяльність кожного банку в Україні, а також надання відомостей щодо їх фінансового стану, рівня притаманних їм ризиків.

Результати пруденційного нагляду дозволяють визначити тенденції розвитку та стійкість банківської системи, оцінювати ризики за групами банків, контролювати дотримання економічних нормативів та вживати заходи при їх порушенні, на ранньому етапі виявляти проблеми у будь-якому напрямі банківської діяльності і, відповідно, своєчасно на них реагувати.

Об'єктами пруденційного нагляду є:

- дотримання нормативів обов'язкового резервування згідно Положення про порядок визначення та формування обов'язкових резервів для банків України, затвердженого постановою Правління Національного банку України №172 від 21.04.04р.;
- виконання вимог Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків (постанова Правління Національного банку України №279 від 06.07.2000р.);
- економічні нормативи, що є обов'язковими до виконання всіма банками. Вони визначені Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні (постанова Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 р. № 368).

Встановлення економічних нормативів законодавчо закріплене статтею 58 Закону України «Про Національний банк України»: «З метою захисту інтересів вкладників та кредиторів і забезпечення фінансової надійності банків Національний банк відповідно до визначеного ним порядку встановлює для них обов'язкові економічні нормативи. Ці нормативи мають забезпечувати здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, наданням кредитів, інвестиціями капіталу, а також за відсотковим та валютним ризиком».

Нормативи капіталу банку

Фундаментом надійної та довготривалої роботи будь-якого банку є його капітал. У сучасній банківській практиці вирізняють кілька видів капіталу, серед яких найважливішим для вирішення завдань банківського нагляду є показник регулятивного капіталу.

Регулятивний капітал (Н1) призначений для покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків (додаток Б).

З 14.09.2006 р мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути менше 10 мільйонів євро. Діючим банкам необхідно впродовж трьох років (тобто до 14.09.2009 р.) довести свій статутний капітал до встановленого рівня. У зв'язку з цим мінімальний розмір регулятивного капіталу (Н1) діючих банків переглядається щорічно в сторону підвищення. Так, починаючи із 01.01.2007 р. для банків, які здійснюють свою

діяльність на території всієї України (міжрегіональних), регулятивний капітал має бути не менше ніж 8 000 000 євро.

Контроль за дотриманням банками мінімального розміру регулятивного капіталу здійснюється Національним банком за нормативними значеннями, що зафіксовані в гривнях. Для цього затверджена величина регулятивного капіталу у євро перераховується за більшим із двох курсів: або встановленим Національним банком курсом євро на перше січня, або середньоарифметичною величиною курсу євро за четвертий квартал звітного року.

Насьогодні чинною є постанова Національного банку України №91 від 29.03.2005 р., якою затверджені нормативи регулятивного капіталу у гривнях для різних видів банків. Зокрема, до банків, що поширюють свою діяльність на всю Україну, мінімальний розмір регулятивного капіталу встановлений у розмірі 57740 тис. грн. Протягом року (щоденно) нормативне значення мінімального розміру регулятивного капіталу банків у гривнях не може бути меншим, ніж установлене Національним банком на перше січня цього ж року. Як свідчить практика недотримання нормативу регулятивного капіталу майже не зустрічається.

У Базелі II запропоновано виділяти три рівні капіталу – складові регулятивного капіталу (додаток Г). Увагу привертає виділення капіталу третього рівня, до якого віднесено короткостроковий субординований борг. Ця складова регулятивного капіталу передбачена виключно для покриття ринкового ризику і в жодному випадку не може слугувати покриттям кредитного та операційного ризиків. Капітал третього рівня не є обов'язковою компонентою, оскільки у разі його відсутності чи нестачі ринкові ризики покриваються основним та додатковим капіталом в частині, що не бере участі у покритті кредитного та операційного ризиків.

Аналітичні дані щодо складу регулятивного капіталу українських банків свідчать, що його основними джерелами формування є фактично сплачений статутний капітал, субординований борг, резервні фонди та загальні резерви, результати переоцінки основних засобів, нерозподілений прибуток.

Норматив адекватності регулятивного капіталу (H2 - норматив платоспроможності) відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що впливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Чим вище значення показника адекватності регулятивного капіталу, тим більшу частку ризику приймають на себе власники банку, і водночас ризик менший для кредиторів - вкладників банку.

Отже норматив адекватності регулятивного капіталу встановлюється для запобігання надмірному перекладанню банком кредитного ризику та ризику неповернення банківських активів на кредиторів банку. H2 розраховується як співвідношення регулятивного капіталу банку до сумарних активів і певних позабалансових інструментів (наприклад: гарантії, поручительства, акредитиви та акцепти надані клієнтам), зважених за ступенем кредитного ризику та зменшених: на суму створених відповідних резервів за активними операціями, на суму забезпечення кредиту (чи вкладень в боргові цінні папери) безумовним

зобов'язанням або грошовим покриттям у вигляді застави майнових прав (додаток Д).

Норматив адекватності регулятивного капіталу діючих банків має бути не меншим, ніж 10%. Для банків, що розпочинають операційну діяльність, цей норматив має становити:

- протягом перших 12 місяців діяльності (з дня отримання ліцензії) - не менше 15%;
- протягом наступних 12 місяців - не менше 12%;
- надалі - не менше 10%.

Контроль за дотриманням нормативу Н2 проводиться пруденційним наглядом станом на 1-ше, 11-те та 21-ше число кожного місяця на основі даних електронної звітності.

Як свідчить практика найчастіше порушується норматив Н2. Стан виконання банками України нормативу адекватності регулятивного капіталу у 2006 році представлено рисунку 7.

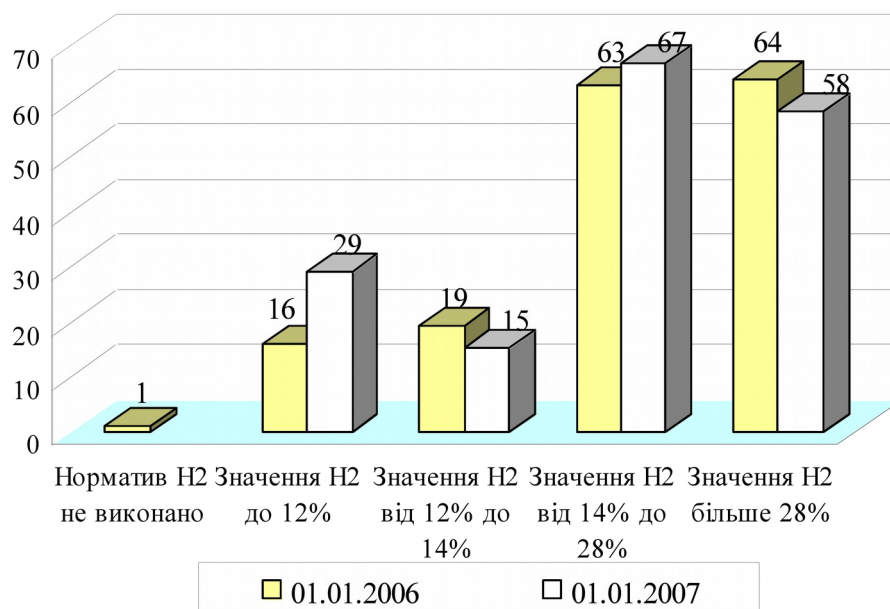

Рис. 7. Класифікація українських банків за рівнем адекватності регулятивного капіталу

Сучасний стан банківської системи характеризується відносним зниженням адекватності регулятивного капіталу, але не нижче його нормативу. Це відбувається внаслідок менш інтенсивного приросту регулятивного капіталу банків порівняно із зростанням їх активів переважно за рахунок довго- та короткострокових кредитів, наданих в поточну діяльність підприємств, довгострокового кредитування поточних потреб населення та видачі короткострокових міжбанківських кредитів.

Норматив адекватності основного капіталу (Н3) встановлюється з метою визначення рівня захисту кредиторів і вкладників банку від збитків, які він може понести у разі непередбачуваних ризиків.

Показник адекватності основного капіталу банку розраховується як співвідношення основного капіталу до загальних активів банку. Склад

основного капіталу представлено у додатку В. Загальні активи банку – це валюта балансу банку. Однак при розрахунку нормативу адекватності основного капіталу сума загальних активів зменшується на розрахункову суму резервів за всіма активними операціями банку, на суму неамортизованого дисконту за цінними паперами та суму зносу основних засобів.

Значення нормативу НЗ має бути не меншим, ніж 4 %. Контроль за дотриманням нормативу адекватності основного капіталу проводиться пруденційним наглядом за формулою середньозваженої величини за місяць.

Залежно від величини нормативів капіталу банки визначається рівень капіталізації банків (таблиця 2).

Таблиця 2. Класифікація банків за рівнем достатності капіталу

Група банків	Межі, в яких повинні знаходитися нормативи капіталу			Обсяг активів з негативною класифікацією
	Н1	Н2	Н3	
Добре капіталізовані	Вище мінімального розміру регулятивного капіталу	17% та вище	8% та вище	Відсутні
Достатньо капіталізовані		В межах 8%-17%	В межах 4%-8%	Відсутні
Недокапіталізовані		В межах 6%-8%	В межах 3%- 4%	Відсутні
Значно недокапіталізовані	Менше мінімального розміру регулятивного капіталу, у розмірі, що не перевищує 20%	В межах від 2% до 6%	В межах від 1,3% до 3%	В межах від 45% до 60% регулятивного капіталу банку
Критично недокапіталізовані	Менше мінімального розміру регулятивного капіталу, у розмірі, що перевищує 20%	Менше ніж 2%	Менше ніж 1,3%	Перевищує 60% регулятивного капіталу банку

В якості критеріїв для класифікації банків за рівнем капіталізації, крім нормативів капіталу, використовується відносна величина обсягу негативно класифікованих активів, до яких відносяться:

- кредитні операції, що класифіковані за ступенем ризику як "сумнівні", "безнадійні";
- дебіторська заборгованість, що належить до III та IV груп ризику;
- цінні папери, що обліковуються в торговому портфелі та за якими сума накопиченої уцінки перевищує 50% від вартості їх придбання, тобто їх балансової вартості без урахування накопиченої переоцінки;
- цінні папери, що обліковуються у портфелях на продаж та до погашення, значення показника ризику яких становить "0,5" та більше;

- прострочені понад 31 день та сумнівні нараховані доходи;
- кошти, що розміщені на кореспондентських рахунках у банках-резидентах і нерезидентах, які визнані банкрутами або ліквідовуються, або зареєстровані в офшорних зонах, чи розташовані в країнах, рейтинг яких не підтверджений рейтинговим агентством України.

При виявленні недостатнього рівня капіталізації банку органи нагляду мають застосувати адекватні заходи впливу з метою попередження фінансових проблем або мінімізації їх негативних наслідків.

Нормативи ліквідності банку

Поняття «ліквідності» має широкий спектр застосування і може бути характеристикою фінансового стану суб'єкта економічних відносин або якості окремого виду активу.

Ліквідність банку - це спроможність банку щодо своєчасного виконання своїх зобов'язань. Для її підтримання банк повинен так управляти своїми активами та пасивами, щоб залучені кошти на короткий термін не використовувались для надання довгострокових кредитів, тобто має бути збалансованість за термінами та обсягами між зобов'язаннями та активами банку.

Ліквідність активів – це швидкість перетворення їх у засоби платежу. Не відстежуючи належним чином якість своїх активів банк ризикує тим, що в його розпорядженні у певний момент часу не буде достатньо платіжних засобів для виконання своїх зобов'язань. Це називається ризиком ліквідності.

У зв'язку з цим банк повинен постійно:

- управляти ліквідністю, підтримуючи її на достатньому рівні для своєчасного виконання всіх прийнятих на себе зобов'язань з урахуванням їх обсягів, строковості й валюти платежів;
- забезпечувати нормативне співвідношення між регулятивним капіталом та зобов'язаннями;
- формувати оптимальну структуру активів із збільшенням частки високоякісних активів з прийнятним рівнем ризику.

З метою контролю за станом ліквідності банків Національний банк визначає три нормативи ліквідності: миттєвої ліквідності (Н4), поточної ліквідності (Н5) та короткострокової ліквідності (Н6).

Норматив миттєвої ліквідності (Н4) встановлюється для контролю за здатністю банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань за рахунок високоліквідних активів, до яких відносяться кошти в касі та на кореспондентських рахунках.

$$H4 = \frac{K_{кр} + K_{ка}}{P_{п}} \times 100\%, \quad (1)$$

де $K_{кр}$ - кошти на кореспондентських рахунках

$K_{ка}$ - кошти в касі:

Рп - зобов'язання банку, що обліковуються за поточними рахунками.

Пруденційний нагляд контролює дотримання нормативу миттєвої ліквідності за формулою середньозваженої величини за місяць, яка повинна бути не менше 20%.

Норматив поточної ліквідності (Н5) встановлюється для визначення збалансованості строків і сум ліквідних активів та зобов'язань банку та розраховується за формулою:

$$H5 = \frac{A_{пв}}{R_{п} + З} \times 100\%, \quad (2)$$

де А_{пв} – активи первинної та вторинної ліквідності;

Р_п – зобов'язання банку, що обліковуються за поточними рахунками;

З – коротко- та довгострокові зобов'язання банку.

До активів первинної та вторинної ліквідності належать:

- готівкові кошти;
- банківські метали;
- кошти на кореспондентських рахунках, які відкриті в Національному банку та інших банках;
- строкові депозити, які розміщені в Національному банку та інших банках;
- боргові цінні папери, що рефінансуються Національним банком, у торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення;
- боргові цінні папери, емітовані Національним банком, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення;
- боргові цінні папери в торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення;
- надані кредити.

До зобов'язань банку, що враховуються при розрахунку Н5, належать як балансові, так і позабалансові рахунки:

- кошти до запитання;
- короткострокові та довгострокові кредити, які одержані від Національного банку та інших банків;
- кошти бюджету України;
- строкові депозити інших банків та клієнтів;
- цінні папери власного боргу, емітовані банком;
- субординований борг банку;
- зобов'язання і вимоги за всіма видами гарантій, порук, авалів;
- зобов'язання з кредитування, що надані клієнтам і банкам.

Контроль за дотриманням нормативу Н5 проводиться пруденційним наглядом станом на 1-ше, 11-те та 21-ше число кожного місяця. На вказані дати відстежується величина нормативу поточної ліквідності, яка не повинна бути меншою за 40%.

Економічне призначення нормативу короткострокової ліквідності (Н6) полягає у контролі за здатністю банку виконувати прийняті ним короткострокові зобов'язання за рахунок ліквідних активів.

$$H6 = \frac{Aл}{Pп + Зк} \times 100\%, \quad (3)$$

де Ал - ліквідні активи

Рп - зобов'язання банку, що обліковуються за поточними рахунками

Зк - короткострокові зобов'язання (строком погашення до одного року)

В якості ліквідних активів у формулі (3) враховуються:

- готівкові кошти;
- банківські метали;
- кошти на кореспондентських рахунках, що відкриті в Національному банку та інших банках;
- короткострокові депозити, що розміщені в Національному банку та інших банках;
- короткострокові кредити, що надані іншим банкам;
- боргові цінні папери органів державної влади в торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення.

До зобов'язань, що беруться до розрахунку нормативу короткострокової ліквідності, включаються:

- кошти до запитання;
- кошти бюджету України;
- короткострокові кредити, які одержані від Національного банку та інших банків;
- короткострокові депозити інших банків і клієнтів;
- короткострокові цінні папери власного боргу, емітовані банком;
- зобов'язання за всіма видами гарантій, порук, авалів;
- зобов'язання з кредитування, які надані банкам і клієнтам.

Щодекади (на 1-ше, 11-те та 21-ше кожного місяця) пруденційний нагляд перевіряє дотримання нормативу Н6 – він має бути не менше ніж 20%.

Нормативи та вимоги до обмеження кредитного ризику

Кредитний ризик – це втрати, пов'язані з неможливістю або небажанням позичальників виконувати свої зобов'язання перед банком. Тому банки зобов'язані оцінювати кредитоспроможність своїх контрагентів, вивчати та

контролювати якість заставного майна, створювати необхідні резерви для списання безнадійної заборгованості своїх боржників, розраховувати нормативи для оцінки власного рівня кредитного ризику.

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) встановлюється з метою обмеження ймовірних втрат банку у разі невиконання ним своїх зобов'язань і розраховується за такою формулою:

$$H7 = \frac{Зс}{РК^H} \times 100\%, \quad (4)$$

де $Зс$ - сукупна заборгованість щодо одного контрагента.

$РК^H$ - не відкоригований регулятивний капітал банку.

- Необхідно уточнити суть елементів формули (4). По-перше, сукупна заборгованість включає зобов'язання за строковими депозитами, кредитами, факторингом і фінансовим лізингом, векселями, борговими цінними паперами, акціями, дебіторською заборгованістю, простроченими та сумнівними нарахованими доходами, 100 % суми позабалансових зобов'язань. І саме в такому значенні поняття «сукупна заборгованість» використовується при визначенні наступних нормативів кредитного ризику. По-друге, тільки при розрахунку $H7$ використовується величина регулятивного капіталу, розрахована як сума основного та додаткового капіталу за мінусом відвернень.

Нормативне значення максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента не повинне бути вищим за 25%. Однак, добре капіталізованим або достатньо капіталізованим банкам дозволяється перевищувати вказану величину $H7$ у випадках отримання під кредитну операцію високоліквідного забезпечення. Наприклад, грошове покриття кредиту у вигляді: застави майнових прав на депозит позичальника; гарантії наданої урядом або центральним банком держави, що належать до категорії А; гарантії Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Європейського банку реконструкції та розвитку, першокласних банків, з кредитним рейтингом не нижче інвестиційного класу.

Якщо банк з недостатнім рівнем капіталізації перевищив норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента, то вже на наступний день він повинен зменшувати регулятивний капітал на суму перевищення нормативу $H7$. За невиконання таких вимог органами нагляду застосовуються адекватні заходи впливу: штрафні санкції та укладення письмової угоди щодо зобов'язання банку відновити дотримання нормативів капіталу.

З метою обмеження концентрації кредитного ризику при наданні кредитів одному контрагенту банки повинні дотримуватись таких вимог:

а) рішення про надання одному позичальнику кредиту у розмірі, що перевищує 25% регулятивного капіталу банку, має прийматися правлінням та/або радою банку при умові отримання в забезпечення грошового покриття (депозитом чи депозитним сертифікатом) або безумовної гарантії. Крім того, в

день видачі такого кредиту банк має повідомити про це електронною поштою територіальне управління та Департамент банківського регулювання і нагляду;

б) видача великого кредиту оформлюється висновком кредитного комітету банку, затвердженням рішенням правлінням.

Під великим кредитом розуміється сума всіх вимог банку до одного контрагента, яка становить 10 % і більше регулятивного капіталу банку. З метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом розраховується норматив великих кредитних ризиків Н8 за такою формулою:

$$H8 = \frac{Зв}{РК} \times 100\%, \quad (5)$$

де Зв - сукупна заборгованість, що враховується в банку за великими кредитами за всіма контрагентами;

РК - регулятивний капітал банку.

Нормативне значення великих кредитних ризиків не повинне перевищувати 8-кратний розмір регулятивного капіталу банку. У випадку недотримання банком цієї вимоги він повинен забезпечити виконання підвищеного нормативу адекватності регулятивного капіталу. Так, якщо перевищення нормативу великих кредитних ризиків становить не більше ніж 50 %, то вимоги до нормативу Н2 подвоюються. Якщо ж перевищення нормативу Н8 більше ніж 50 %, то банк повинен виконати у три рази вищий норматив адекватності регулятивного капіталу.

Особливої уваги, з боку нагляду, потребують умови та обсяги кредитування інсайдерів банку. Необхідність обмеження ризику кредитних операцій з інсайдерами обумовлюється тим, що такі угоди є менш вигідними для банку, і взагалі можуть бути економічно недоцільними. Тому значний їх обсяг може негативно вплинути на фінансовий стан банку. У зв'язку з цим розраховується норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9) за такою формулою:

$$H9 = \frac{Зін}{СТ} \times 100\%, \quad (6)$$

де Зін - сукупна заборгованість щодо одного інсайдера;

СТ – фактично сплачений статутний капітал банку.

Згідно чинних вимог Національного банку рівень нормативу Н9 має знаходитися в межах до 5%.

Угоди, що укладаються з інсайдерами, не повинні передбачати більш сприятливі умови, ніж угоди, що укладені з іншими особами. Більш сприятливими умовами визнаються: отримання в забезпечення кредиту активу низької якості; суттєве зменшення кредитної ставки або суттєве завищення депозитної ставки процента; не визначення терміну сплати відсотків, тощо. Такі угоди, виявлені в процесі перевірки, визнаються через суд недійсними. Крім того, на суму укладених банком угод з інсайдерами, на сприятливіших умовах,

банк повинен зменшувати загальний розмір регулятивного капіталу до часу погашення таких угод.

В межах нормативно-правових вимог банк може укласти з інсайдерами угоди, які передбачають нарахування відсотків і комісійних на здійснення банківських операцій, які менші від звичайних, та нарахування відсотків за вкладами і депозитами, які більші від звичайних. При умові, що прибуток банку дозволяє здійснювати це без шкоди для його фінансового стану. Одночасно інші умови цих угод не можуть бути більш сприятливими, ніж загальні умови проведення банківських операцій, встановлені внутрішньобанківськими положеннями щодо регламентації фінансового менеджменту, кредитної, інвестиційної та облікової політики банку.

Крім того, обмеження концентрації кредитного ризику при наданні кредитів одному інсайдера здійснюється через дотримання банками таких вимог:

а) якщо сума кредиту одній фізичній особі, що належить до управлінського персоналу банку, чи є акціонером банку, чи керівником споріднених осіб, перевищує 30000 євро, в такому випадку банк повинен повідомити Національний банк;

б) кредити першим керівникам банку у розмірі більше 5000 євро видаються на підставі спільного письмового рішення правління та ради банку, прийнятого шляхом таємного голосування 2/3 голосів за присутності щонайменше половини членів обох органів без участі зацікавленої особи; видача кредиту першим керівникам у розмірі менше 5000 євро, а також іншому управлінському персоналу за основу має письмове рішення, прийняте 2/3 голосів правління банку за присутності щонайменше половини його членів без участі зацікавленої особи.

Банку забороняється надавати кредити будь-якій особі для: придбання власних цінних паперів, погашення будь-яких зобов'язань перед пов'язаною особою банку; придбання активів пов'язаної особи банку; придбання цінних паперів, розміщених чи підписаних пов'язаною особою банку, за винятком продукції її виробництва.

В якості заходу банківського нагляду щодо недопущення концентрації ризиків і збереження регулятивного капіталу банку здійснюється контроль за максимальним сукупним розміром кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам. Для цього розраховується норматив Н10 за формулою:

$$H10 = \frac{C_{\text{Зін}}}{CT} \times 100\%, \quad (7)$$

де $C_{\text{Зін}}$ - сукупна заборгованість щодо всіх інсайдерів:

CT - фактично сплачений статутний капітал банку.

Величина нормативу максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам, не повинна перевищувати 30%. Одночасно наглядовцями перевіряється загальна сума кредитів наданих

першим керівникам банку та іншому управлінському персоналу, яка не повинна бути більшою за 10% основного капіталу банку.

Контроль за дотриманням всіх нормативів кредитного ризику проводиться пруденційним наглядом за щоденними розрахунками на основі отриманих від банків електронних форм звітності.

Характеризуючи рівень кредитного ризику в цілому по банківській системі України необхідно відмітити, що протягом 2002-2007 рр. відбулося підвищення ліквідності наданих кредитів. По-перше, про це свідчить зменшення частки негативно класифікованих кредитних операцій у їх загальному обсязі. По-друге, спостерігається стабільна тенденція до зниження частки проблемних кредитів (рис. 8).

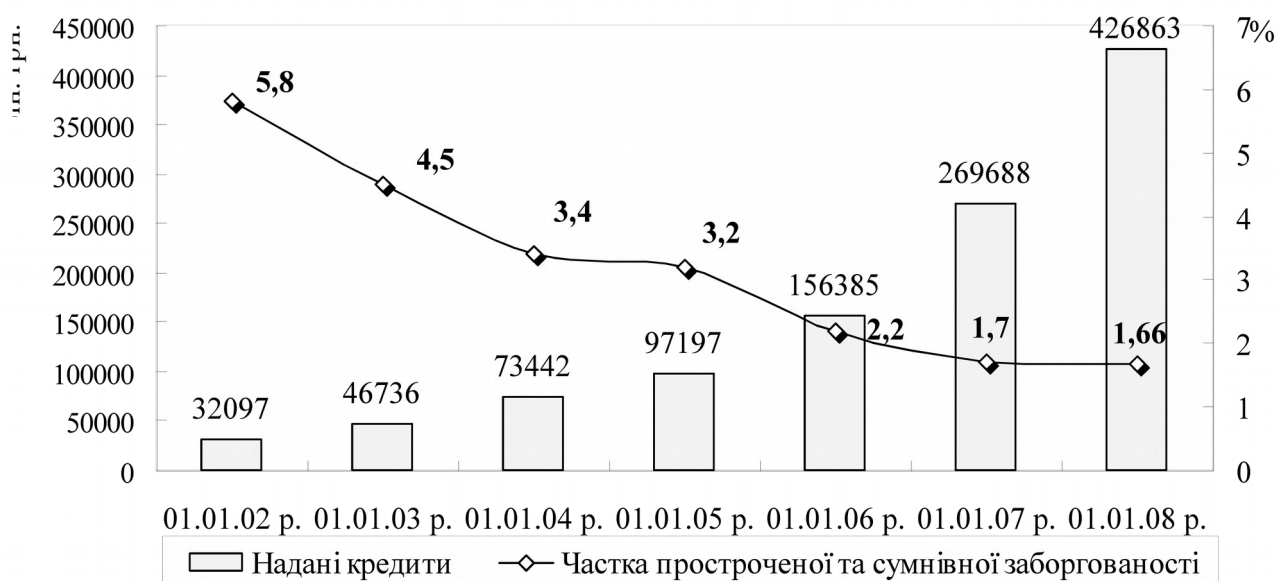

Рис. 8. Динаміка частки проблемних кредитів в загальній сумі заборгованості клієнтів перед банками в Україні за 2002-2007 рр.

За галузями обсяги проблемної заборгованості суттєво не диференціюються. Найвищий показник проблемних кредитів (2,9%) залишається характерним сільському господарству. У зв'язку з цим відбулося незначне скорочення частки кредитів, наданих у сільському господарстві, із 7,1% до 6,1%.

Банки продовжують надавати кредити, в основному, підприємствам виробництва і торгівлі. Питома вага кредитування цих сфер економіки станом на 01.01.2008 року становила 28,2% та 37,7%, відповідно, при наявності проблемної заборгованості на рівні близько 0,9%. Найнижчі показники проблемних кредитів притаманні кредитуванню будівництва (0,2%), що стало наслідком збільшення його обсягів із 6,3% до 7,8%.

Важливою характеристикою банківської системи в цілому є співвідношення обсягу фактично створених резервів на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями до величини, розрахованої органами нагляду, яке станом на 01.01.2007 року становило 100,1%. Це свідчить про достатність сформованих банками резервів для забезпечення мінімізації втрат від кредитного ризику.

Нормативи інвестування

Серед перспективних для розвитку видів активних операцій банків виділяється пряме та портфельне інвестування. Прямі інвестиції банків - це внесення банками власних коштів або майна до статутного фонду юридичної особи в обмін на корпоративні права (акції, пайові свідоцтва), емітовані такою юридичною особою. Банки мають право здійснювати прямі інвестиції (за рахунок власних коштів і від власного імені) лише на підставі письмового дозволу Національного банку. Без такого дозволу банківськими установами здійснюються інвестиції, якщо:

- сума інвестування становить не більше 5% регулятивного капіталу банку;
- юридична особа, в яку здійснюється інвестиція, веде виключно діяльність з надання фінансових послуг;
- регулятивний капітал банку повністю відповідає нормативним вимогам.

Банку забороняється інвестувати кошти в підприємство, установу, статутом яких передбачено повну відповідальність його власників.

З метою обмеження інвестиційного ризику банківської установи Національним банком встановлено нормативи Н11 та Н12.

Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) розраховується за такою формулою:

$$H11 = \frac{K_{ін}}{PK + ЦП + Вак} \times 100\%, \quad (8)$$

де $K_{ін}$ - кошти банку, що інвестуються на придбання акцій (часток/паїв) окремо за кожною установою;

ЦП - цінні папери в торговому портфелі банку та в портфелі банку на продаж;

Вак - вкладення в капітал асоційованих та дочірніх установ, а також вкладення в капітал інших установ у розмірі 10% і більше їх статутного капіталу;

РК - регулятивний капітал банку.

Норматив загальної суми інвестування характеризує використання капіталу банку для придбання акцій (паїв/часток) будь-яких юридичних осіб (Н12). Розраховується він аналогічно нормативу Н11, з тією лише різницею, що в чисельнику формули (8) беруться інвестиції на придбання акцій (часток/паїв) всіх юридичних осіб.

Встановлені граничні значення нормативів Н11 та Н12 на рівні не вищому за 15% і 60%, відповідно. Контроль за дотриманням цих вимог проводиться пруденційним наглядом за формулою середньозваженої величини за місяць.

Норматив та обмеження ризику відкритої валютної позиції банку

Відомо, що за наявності банківської ліцензії та за умови отримання письмового дозволу Національного банку України банк має право здійснювати операції з валютними цінностями. Результатом їх проведення є формування його валютної позиції як співвідношення балансових і позабалансових вимог та зобов'язань банку в кожній іноземній валюті. При їх рівності позиція вважається закритою, при нерівності - відкритою. Відкрита позиція є короткою, якщо обсяг зобов'язань у валюті перевищує обсяг вимог, і довгою, якщо обсяг вимог у валюті перевищує обсяг зобов'язань.

Валютна позиція банку відображається на технічному рахунку 3800, аналітика за яким ведеться в розрізі валют. Одночасно на рахунку 3801 відображається гривневий еквівалент позиції за рахунком 3800. Таким чином, облік операції в іноземній валюті банки здійснюють у подвійній оцінці, а саме в номінальній сумі іноземної валюти та гривневому еквіваленті за офіційним курсом. Наприкінці кожного операційного дня суми залишків у гривневому еквіваленті за технічними рахунками 3800 та 3801 мають бути тотожними, і до фінансової звітності вони не включаються.

З метою зменшення валютного ризику в діяльності банків Національний банк установлює норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (Н13), у тому числі обмежується ризик загальної довгої відкритої валютної позиції банку (Н13-1) і ризик загальної короткої відкритої валютної позиції банку (Н13-2).

Норматив Н13 розраховується за формулою:

$$Н13 = \frac{ВП}{РК} \times 100\%, \quad (9)$$

де ВП - загальна відкрита валютна позиція за балансовими та позабалансовими активами і зобов'язаннями банку за всіма іноземними валютами у гривневому еквіваленті (розрахунок здійснюється за звітну дату), яка визначається як сума абсолютних величин усіх довгих і коротких відкритих валютних позицій у гривневому еквіваленті окремо за кожною іноземною валютою (без урахування знака) за всіма іноземними валютами.

РК - регулятивний капітал банку.

Нормативне значення загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (Н13) має бути не більше ніж 30%, в тому числі: загальна довга валютна позиція (Н13-1) не повинна перевищувати 20%, а загальна коротка валютна позиція (Н13-2) – не більше 10%.

Контроль за дотриманням нормативів валютної позиції проводиться пруденційним наглядом за формулою середньозваженої величини за місяць.

Методичні рекомендації до вивчення теми 3

Основним завданням при вивченні цієї теми є поглиблення знань щодо пруденційного нагляду – другої форми банківського контролю. Він передбачає

дистанційну регулярну перевірку діяльності банків на предмет дотримання нормативних показників, визначених за даними фінансової звітності. В даному питанні важливим є з'ясування якими підрозділами Національного банку розробляються економічні нормативи, а на які покладено функції контролю за їх дотриманням.

Після ознайомлення з організаційним аспектом пруденційного нагляду детальному вивченню підлягають економічні нормативи: їх класифікація, сутність та порядок розрахунку, що регламентовано Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні (постанова Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 р. N 368).

Особливу увагу слід приділити формуванню чіткого розуміння регулятивного капіталу – найважливішого нормативу, який є базою розрахунку інших показників. При вивченні його сутності та методики розрахунку необхідно ознайомитися із діючим порядком визначення згідно розділів II та III Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [24], а також із вимогами, передбаченими другою Угодою про капітал (Базелем II).

Акцент при вивченні економічних нормативів необхідно зробити на граничних величинах показників. Наприклад, фактичний розмір регулятивного капіталу не може бути нижчим за мінімальний його розмір, встановлений Національним банком України і класифікований за видами банків та критерієм територіального поширення їх діяльності (глава 2 розділу II Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [24]).

При розгляді методики визначення нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) увагу привертає нове поняття – зважені за ризиком активи. Визначення останнього показника базується на класифікації активів банку за ступенем ризику, що регламентовано пунктом 1.3 глави 1 розділу IV Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [24].

Приділяючи увагу показнику адекватності основного капіталу банку (Н3), потрібно запам'ятати компоненти, що підлягають вирахуванню із основного капіталу. Мова йде, насамперед, про недосформовані резерви під можливі збитки за активними операціями банків; нематеріальні активи за мінусом суми зносу; капітальні вкладення у нематеріальні активи; збитки минулих років і збитки минулих років, що очікують затвердження; збитки поточного року. Про це детально вказано у главі 2 розділу IV Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [24].

На основі нормативів капіталу (Н1, Н2, Н3) банки класифікуються за рівнем капіталізації відповідно до умов, визначених главою 3 розділу IV Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [24].

Належну увагу треба приділити вивченню ліквідності банку. Від стану ліквідності активів банку залежить його спроможність своєчасно погашати власну заборгованість (повернення вкладів, міжбанківських кредитів, тощо). У зв'язку з цим Національний банк України визначив критерії, за якими відстежується стан ліквідності банків: норматив миттєвої ліквідності (Н4); норматив поточної ліквідності (Н5); норматив короткострокової ліквідності (Н6). З економічним змістом, порядком розрахунку та граничними величинами

нормативів ліквідності потрібно детально ознайомитися, опрацювавши розділ V Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [24].

Домінуючим видом активних операцій банків є надання кредитів. При цьому у банків виникають ризики неповернення коштів – кредитні ризики. Тому обов'язковому вивченню підлягають умови кредитування, встановлені Національним банком України для інсайдерів вітчизняних банків (глава 1 розділ VI Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [24]).

Для вивчення методики оцінки рівня кредитного ризику та сприяння раціональному формуванню кредитного портфеля необхідно ознайомитися зі змістом глав 2-5 розділу VI Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [24]. Головним завданням при опрацюванні вказаного матеріалу є засвоєння студентом знань щодо економічної сутності та методики розрахунку таких показників: норматив розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7); норматив великих кредитних ризиків (Н8); норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9); норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10).

З метою забезпечення контролю за інвестиційною діяльністю банків, а саме за прямими інвестиціями, Національний банк установлює два нормативи інвестування: норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11); норматив загальної суми інвестування (Н12). Вказані показники підлягають детальному вивченню шляхом опрацювання студентом розділу VII Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [24].

Діяльність банків на валютних ринках пов'язана з валютним ризиком (одним з елементів ринкового ризику), який виникає у зв'язку з використанням різних валют та банківських металів під час проведення банківських операцій. З метою зменшення валютного ризику в діяльності банків Національний банк установлює норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (Н13), у тому числі обмежується ризик загальної довгої відкритої валютної позиції банку (Н13-1) і ризик загальної короткої відкритої валютної позиції банку (Н13-2). Перш ніж перейти до вивчення методики розрахунку даних нормативів студенту потрібно пригадати суть понять «довга валютна позиція» та «коротка валютна позиція», а потім докладно опрацювати розділ VIII Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [24].

Дотримання вище вказаних економічних нормативів є обов'язковим для всіх банків, що діють на території України. Одночасно Національний банк встановлює спеціальні вимоги стосовно певного виду діяльності спеціалізованих банків. Це пов'язано з тим, що спеціалізація банків призводить до концентрації ризиків, тому НБУ встановлює підвищені значення економічних нормативів для забезпечення більш високого, порівняно з універсальними банками, рівня адекватності регулятивного та основного капіталу, рівня ліквідності та запобігання надмірному перекладанню банками ризиків на своїх кредиторів (вкладників). Детальні знання щодо умов встановлення підвищених економічних нормативів студенти мають отримати

після опрацювання розділу IX Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [24].

Заключним завданням вивчення даної теми є з'ясування механізму контролю за дотриманням банками встановлених економічних нормативів, який здійснюється відповідними територіальними управліннями та підрозділами центрального апарату банківського нагляду Національного банку на постійній основі. При розгляді цього питання увагу слід звернути на звітні періоди пруденційного нагляду і які саме нормативи підлягають перевірці.

Термінологічний словник

Автоматизована інформаційна система «Досьє банків» - автоматизована інформаційна система банківського нагляду, що являє собою комплекс інформаційних, програмних та організаційних засобів, що забезпечують накопичення, підтримання в актуальному стані, збереження та отримання вихідної інформації щодо діяльності та фінансового стану комерційних банків.

Адекватність основного капіталу (Н3) – економічний норматив, що встановлюється з метою визначення спроможності банку захистити кредиторів і вкладників від непередбачуваних збитків, яких може зазнати банк у процесі своєї діяльності залежно від розміру різноманітних ризиків.

Адекватність регулятивного капіталу (Н2) – економічний норматив, що відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що впливають із торговельних, кредитних або інших операцій грошового характеру. Чим вище значення показника адекватності регулятивного капіталу, тим більша частка ризику, що її приймають на себе власники банку; і навпаки: чим нижче значення показника, тим більша частка ризику, що її приймають на себе кредитори/вкладники банку.

Асоційовані особи – члени родини, а також юридичні особи, в яких керівниками є батьки, брати й сестри, дружина, чоловік або діти тих керівників і контролерів банку та установ - акціонерів (учасників) банку, які є власниками істотної участі в банку.

Афілійовані особи – установа, що має істотну участь у банку або установа, в якій банк є власником істотної участі.

Балансова вартість активів – підсумок балансу банку.

Валютна позиція - це співвідношення вимог (балансових і позабалансових) та зобов'язань (балансових і позабалансових) банку в кожній іноземній валюті та в кожному банківському металі. При їх рівності позиція вважається закритою, при нерівності – відкритою, яка, в свою чергу, може бути довгою або короткою.

Норматив великих кредитних ризиків (Н8) – економічний норматив, що встановлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групою пов'язаних контрагентів.

Відвернені кошти – статті пасиву балансу банку, на суму яких зменшується основний і додатковий капітал для визначення регулятивного капіталу.

Власний капітал банку – залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань.

Держави, що включені до категорії А – Австралія, Австрія, Бельгія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Корея, Люксембург, Мексика, Німеччина, Норвегія, Нова Зеландія, Нідерланди, Сполучене Королівство Великобританії та Північної Ірландії, Польща, Португалія, США, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Чеська Республіка, Швейцарія, Швеція та Японія.

Довга валютна позиція – коли обсяг вимог за купленою валютою та банківськими металами перевищує обсяг зобов'язань.

Додатковий капітал (капітал 2-го рівня) – включає резерви під стандартну заборгованість інших банків; резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями банків; результат переоцінки (дооцінки) основних засобів, які належать до нерухомого майна (будівлі, споруди), що забезпечує технологічне здійснення банківських функцій; результат поточного року, що зменшений на суму доходів, неотриманих понад 30 днів з дати їх нарахування; субординований борг, що враховується до капіталу, нерозподілений прибуток минулих років, прибуток звітного року, що очікує затвердження.

Економічні нормативи - показники, що встановлюються Національним банком України і дотримання яких є обов'язковим для банків.

Емісійні різниці (емісійний дохід) - сума перевищення доходів, отриманих банком від первинної емісії (випуску) власних акцій та інших корпоративних прав над номіналом таких акцій (інших корпоративних прав).

Єдиний апаратно-програмний комплекс «Реєстр позичальників» - єдиний апаратно-програмний комплекс, що забезпечує отримання від банківських установ вхідної інформації, її накопичення, зберігання, належне використання, захист на всіх технологічних рівнях від несанкціонованого доступу, формування вихідної інформації, взаємодію з користувачами.

Загальна сума інвестування (Н12) – економічний норматив, що встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з операціями вкладання

(прямого чи опосередкованого) коштів банку до статутних фондів будь-яких юридичних осіб, що може призвести до втрати капіталу банку.

Загальні резерви банків, що створюються під невизначений ризик при проведенні банківських операцій – резерви, що створюються банками за такими активними операціями: кредитними операціями; операціями з цінними паперами; дебіторською заборгованістю; простроченими понад 31 день та сумнівними до отримання нарахованими доходами за активними операціями; коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках у банках (резидентах і нерезидентах), які визнані банкрутами або ліквідуються за рішенням уповноважених органів, або які зареєстровані в офшорних зонах.

Зважені на ризик активи – сумарні активи, статті яких зменшені за відповідною ставкою ризику.

Інвестиційний клас – кредитний рейтинг банку, підтверджений у бюлетені однієї з провідних світових рейтингових компаній (Fitch IBCA, Standard & Poor's, Moody's), який свідчить про низьку ймовірність невиконання зобов'язань.

Інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) – економічний норматив, що встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з операціями вкладання коштів банку до статутних фондів установ, що може призвести до втрати капіталу банку.

Інсайдер – фізична або юридична особа, що має доступ до конфіденційної інформації банку та/або вплив на його діяльність. До інсайдерів належать: власники істотної участі; управлінський персонал банку; перші керівники (голова та члени спостережної ради банку, голова правління/ради директорів та члени правління/ради директорів, заступники голови правління/ради директорів (президент, віце-президенти); головний бухгалтер та його заступники); інший управлінський персонал: керівники філій; головні бухгалтери філій; керівники структурних підрозділів банку та члени кредитного комітету (кредитної комісії), які беруть участь у визначенні кредитної, інвестиційної та облікової політики, політики управління активами і пасивами, ключових напрямів діяльності банку; працівники внутрішнього аудиту; члени ревізійної комісії; контролери; особи, які здійснюють зовнішній аудит банку; особа, яка є керівником державних органів (фондів, комітетів тощо) і відповідно до своїх посадових обов'язків здійснює контроль за діяльністю банків; керівники та контролери афілійованих і споріднених осіб; асоційовані особи.

Капітал 1-го рівня – див. основний капітал.

Капітал 2-го рівня – див. додатковий капітал.

Капітал 3-го рівня – короткостроковий субординований борг.

Капіталізовані дивіденди – дивіденди, що направлені на збільшення статутного капіталу та спрямовані на розвиток діяльності банку.

Контрагент - будь-яка особа (фізична чи юридична), яка має з банком відносини фінансового характеру.

Коротка валютна позиція – коли обсяг зобов'язань за проданою валютою та банківськими металами перевищує обсяг вимог.

Короткострокова ліквідність (Н6) – економічний норматив, що встановлюється для контролю за здатністю банку виконувати прийняті ним короткострокові зобов'язання за рахунок ліквідних активів.

Кредитний ліміт – максимальна сума кредиту, яку кредитор (банк) може надати одному позичальнику чи групі позичальників.

Кредитний ризик – ризик невиконання позичальником його зобов'язань щодо кредитора.

Кредитоспроможність - наявність передумов для одержання кредиту і здатність повернути його. Кредитоспроможність позичальника визначається за показниками, що характеризують його здатність своєчасно розраховуватися за раніше одержаними кредитами, його поточне фінансове становище, спроможність у разі потреби мобілізувати кошти з різних джерел і забезпечити оперативну конверсію активів у ліквідні кошти.

Ліквідність активів – швидкість перетворення активів у засоби платежу: чим вища швидкість, тим вищий рівень ліквідності.

Ліквідність банку - це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати)

Майнові права - права вимоги особи за зобов'язаннями, за якими вона є кредитором.

Максимальний розмір кредитного ризику на одного контрагента (Н7) – економічний норматив, що встановлюється з метою обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань.

Максимальний розмір кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9) – економічний норматив, що встановлюється для обмеження ризику, який виникає під час здійснення операцій з інсайдерами, що може призвести до прямого та непрямого впливу на діяльність банку. Цей вплив зумовлює те, що банк проводить операції з інсайдерами на умовах, не вигідних для банку, що призводить до значних проблем, оскільки в таких випадках визначення платоспроможності контрагента не завжди здійснюється достатньо об'єктивно.

Максимальний сукупний розмір кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10) – економічний норматив, що встановлюється для обмеження сукупної суми всіх ризиків щодо інсайдерів. Надмірний обсяг сукупної суми всіх ризиків щодо інсайдерів призводить до концентрації ризиків і загрожує збереженню регулятивного капіталу банку.

Миттєва ліквідність (Н4) – економічний норматив, що встановлюється для контролю за здатністю банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань за рахунок високоліквідних активів (коштів у касі та на кореспондентських рахунках).

Мінімальний розмір регулятивного капіталу (Н1) – економічний норматив, що призначений для покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків.

Негативно класифіковані активи - кредитні операції, що визначені за ступенем ризику як "сумнівні", "безнадійні", дебіторська заборгованість, що належить до III та IV груп ризику; цінні папери, які підлягають перегляду на зменшення корисності і сума очікуваного відшкодування за якими становить менше 50 відсотків їх балансової вартості, прострочені понад 31 день та сумнівні до отримання нараховані доходи; кошти, що розміщені на кореспондентських рахунках у банках (резидентах і нерезидентах), які визнані банкрутами або ліквідовуються за рішенням уповноважених органів, або які зареєстровані в офшорних зонах, а також в банках, що розташовані в країнах, рейтинг яких не підтверджений однією з світових рейтингових компаній.

Норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (Н13) – економічний норматив, що встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з проведенням операцій в іноземній валюті, що може призвести до значних втрат банку.

Основний капітал (капітал 1-го рівня) – це фактично сплачений статутний капітал та розкриті резерви банку, які включають дивіденди, направлені на збільшення статутного капіталу, емісійні різниці, резервні фонди, створені згідно із чинним законодавством, а також загальні резерви, що створюються під невизначений ризик при проведенні банківських операцій.

Пов'язана особа – див. інсайдер.

Поточна ліквідність (Н5) – економічний норматив, що встановлюється для визначення збалансованості строків і сум ліквідних активів та зобов'язань банку.

Прямі інвестиції банків - це внесення банками власних коштів або майна до статутного фонду юридичної особи в обмін на корпоративні права (акції, пайові свідоцтва), емітовані такою юридичною особою.

Резерв для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків – спеціальний резерв, необхідність якого обумовлена кредитними ризиками, пов'язаними із банківською діяльністю.

Резервний капітал – частина власного капіталу, яка формується згідно чинного законодавства за рахунок прибутку після сплати податків у розмірі встановленому засновницькими документами, але не меншому 25% статутного капіталу із щорічних відрахувань від чистого прибутку у розмірі не меншому за 5%. Резервний капітал призначений для покриття непередбачуваних витрат (за форс-мажорних обставин) та балансових збитків, понесених в процесі здійснення банківської діяльності.

Ризики в банківській діяльності – це потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів. Такі збитки можуть бути прямими (втрата доходів або капіталу) чи непрямими (накладення обмежень на здатність організації досягати своїх бізнес-цілей). Зазначені обмеження стримують здатність банку здійснювати свою поточну діяльність або використовувати можливості для розширення бізнесу.

Розкриті резерви – це резерви, що створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку та оприлюднені банком у фінансовій звітності (дивіденди, направлені на збільшення статутного капіталу, емісійні різниці).

Споріднена особа - установа, у якій власником істотної участі є особа, яка водночас володіє істотною участю в банку; або установа, керівники якої є одночасно керівниками банку.

Створення резервів під кредитні ризики – це визначення витрат з метою відображення реального результату діяльності банку з урахуванням погіршення якості його активів або підвищення ризикованості кредитних операцій.

Субординований борг - звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти, які за умовою контракту не можуть бути забрані з банку раніше 5 років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після

погашення претензій всіх інших кредиторів. При цьому сума таких коштів, включених у капітал, не може перевищувати 50 відсотків розміру основного капіталу зі щорічним зменшенням на 20 відсотків від його первинної вартості протягом 5 останніх років угоди.

Фінансовий капітал банку – це сукупний капітал банку, який включає як власні, так і залучені кошти.

План практичного заняття №3

1. Зміст та організація пруденційного нагляду.
2. Нормативи капіталу та ліквідності банку.
3. Нормативи та вимоги до обмеження кредитного ризику.
4. Нормативи інвестування.
5. Норматив та обмеження ризику відкритої валютної позиції банку.
6. Механізм контролю за дотриманням банками економічних нормативів.

Критерії оцінювання: 1,5 бали – 1 відповідь, 0,5 балів – 1 доповнення.

Питання для самостійного вивчення

1. Особливості врахування залучених до капіталу банку коштів на умовах субординованого боргу.
2. Групи банків за рівнем капіталу.
3. Вимоги до ліквідності банку.
4. Вимоги щодо обмеження кредитного ризику банків.
5. Вимоги щодо прямих інвестицій, які здійснюють банки.
6. Контроль за дотриманням нормативу відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку.
7. Порядок установлення спеціальних значень економічних нормативів банківської діяльності та контроль за їх дотриманням.
8. Періодичність надання банками інформації про дотримання економічних нормативів
9. Вимоги до подання звітності та здійснення нагляду на консолідованій основі.
10. Механізм розрахунку економічних нормативів банку.

Критерії оцінювання: 1 бал – за виконання домашнього завдання.

Література: 4, 8, 15, 24, 31, 36, 37, 41, 49.

Тестові завдання

1. Регулятивний капітал банку – це:
  - а) сума основного капіталу банку та субординованого боргу;
  - б) розрахункова величина, яка складається із власного капіталу банку та залучених коштів на умовах субординованого боргу і призначена для покриття кредитного ризику;

в) економічний норматив, який характеризує обсяг капіталу у розпорядженні банку для покриття кривного ризику і за абсолютною величиною дорівнює резервам, що створюються під активні банківські операції.

г) частина капіталу банку, основним призначенням якої є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, взятих на себе банками в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків.

2. Основний капітал складається з таких елементів:

а) фактично сплачений статутний капітал, дивіденди, направлені на збільшення статутного капіталу, емісійні різниці, резервні фонди, створені згідно із чинним законодавством, а також загальні резерви, що створюються під невизначений ризик при проведенні банківських операцій;

б) фактично сплачений статутний капітал та резервні фонди, що створюються згідно із законами України;

в) дивіденди, що направлені на збільшення статутного капіталу; емісійні різниці; резервні фонди, що створюються згідно із законами України; загальні резерви, що створюються під невизначений ризик при проведенні банківських операцій;

г) зареєстрований статутний капітал та субординований борг.

3. Які елементи входять до складу додаткового капіталу?:

а) звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти (складові елементи капіталу), які відповідно до угоди не можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів;

б) резерви під стандартну заборгованість інших банків та клієнтів за кредитними банківськими операціями; переоцінка основних засобів; субординований борг; прибуток поточного року;

в) фактично сплачений статутний капітал та розкриті резерви банків, що створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку (резерви, що оприлюднені банком у фінансовій звітності);

г) всі відповіді вірні.

4. При розрахунку величини регулятивного капіталу на його складову – капітал 2-го рівня накладається таке обмеження;

а) розмір субординованого капіталу не може перевищувати 100 відсотків розміру основного капіталу;

б) загальний розмір додаткового капіталу не може бути більше ніж 50 відсотків основного капіталу;

в) загальний розмір додаткового капіталу не може бути більше ніж 100 відсотків основного капіталу;

г) вірні відповіді а) та б).

5. Розрахувати величину адекватності регулятивного капіталу, якщо відомо: сума регулятивного капіталу банку дорівнює 9 030 тис. грн., зважені за ризиком сумарні активи – 120 679,25 тис. грн., сума створених відповідних резервів за активними операціями – 875,5 тис. грн., сума забезпечення кредитів (у вигляді застави майнових прав на грошові депозити) – 12 004,1 тис. грн.:

- а) 8,38%;
- б) 10,25%;
- в) 8,49%;
- г) 10,97%.

6. Як визначається норматив миттєвої ліквідності?:

- а) як співвідношення суми коштів у касі та на кореспондентських рахунках до зобов'язань банку, що обліковуються за поточними рахунками;
- б) як співвідношення активів первинної та вторинної ліквідності до зобов'язань банку з відповідними строками виконання;
- в) як співвідношення регулятивного капіталу та активів, зважених за ступенем ризику;
- г) як співвідношення основного капіталу та сукупних активів за балансом банку.

7. Норматив поточної ліквідності (Н5) має бути не менше ніж:

- а) 25%;
- б) 30;
- в) 35%
- г) 40%.

8. Банки мають право здійснити інвестицію без письмового дозволу Національного банку, якщо:

- а) інвестиція в будь-яку юридичну особу, що веде виключно діяльність з надання фінансових послуг, становить не більше ніж 5 відсотків регулятивного капіталу банку;
- б) банк дотримується економічних нормативів капіталу та інвестування;
- в) вірні відповіді а) та б);
- г) жодна з відповідей не вірна, оскільки банки мають право здійснювати прямі інвестиції (за рахунок власних коштів і від власного імені) лише на підставі письмового дозволу Національного банку, що надається згідно з правилами, установленими згідно чинного банківського законодавства.

Критерії оцінювання тестування: всього 1,6 балів – по 0,2 бали кожна вірна відповідь.

Практичні завдання

Завдання 1. Розрахувати економічні нормативи капіталу на підставі наступних даних міжрегіонального банку, що функціонує більше 5 років:

- 1. Зареєстрований статутний капітал банку – 71 700 тис. грн.
- 2. Несплачена частина статутного капіталу – 8 500 тис. грн.

3. Сума дивідендів, що реінвестована в діяльність банку – 120 тис. грн.
4. Емісійні різниці – 540 тис. грн.
5. Резервний капітал – 2 330 тис. грн.
6. Резерви під стандартну заборгованість за кредитними операціями – 26 210 тис. грн.
7. Сума дооцінки основних засобів – 72 тис. грн.
8. Прибуток звітного періоду – 1 460 тис. грн.
9. Нерозподілений прибуток минулих років – 6 575 тис. грн.
10. Субординований борг – 45 420 тис. грн.
11. Відвернення з капіталу 1-го та 2-го рівнів в цілому становлять – 55 780 тис. грн.
12. Готівкові кошти та кошти на кореспондентському рахунку в НБУ – 12 255 тис. грн.
13. Короткострокові та довгострокові кредити, що надані органам державної влади – 459 600 тис. грн.
14. Боргові цінні папери органів місцевого самоврядування, що рефінансуються Національним банком, у торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення – 344 700 тис. грн.
15. Кошти до запитання в інших банках, що не належать до інвестиційного класу – 277 500 тис. грн.
16. Довгострокові вклади (депозити), що розміщені в інших банках – 25 090 тис. грн.
17. Сумнівна заборгованість інших банків і за кредитами, що надані суб'єктам господарювання – 280 тис. грн.
18. Сукупні активи банку – 1554750 тис. грн.
19. Офіційний курс євро – 8,01 EUR/UAH.

Класифікувати банк за рівнем адекватності капіталу. Зробити висновки про фінансовий стан банку та визначити заходи, що можуть бути застосовані до нього з боку Національного банку України.

Завдання 2. Користуючись даними та розрахунками попереднього завдання 1 визначити нормативи ліквідності банку, якщо додатково відомо:

- зобов'язання банку, що обліковуються за поточними рахунками – 51275 тис. грн.
- короткострокові та довгострокові кредити, які одержані від Національного банку та інших банків - 55600 тис. грн., з них сума короткострокових – 23600 тис. грн.
- кошти бюджету України - 75 640 тис. грн.
- строкові депозити, які розміщені в Національному банку та інших банках – 33020 тис. грн., з них сума короткострокових – 25 048 тис. грн.
- боргові цінні папери, що рефінансуються Національним банком, у торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення – 48 130 тис. грн.

Порівняти розраховані значення із нормативними вимогами. Зробити обґрунтовані висновки.

Завдання 3. Користуючись розрахунками завдання 1 даної теми визначити розмір ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку, якщо відомо обсяги валютних операцій банку:

Продано: 2 000 0000 євро; 5 000 000 дол. США.

Придбано: 3 500 000 євро; 3 900 000 дол. США.

Визначити загальну валютну позицію банку в гривневому еквіваленті та порівняти отримані результати з нормативними, якщо офіційні курси: 8,01 EUR/UAH; 5,05 USD/UAH. Зробити висновки та пропозиції.

Критерії оцінювання практичних завдань: всього 6 балів – по 2 бали кожне завдання.

Контрольна робота за модулем I

Модульна контрольна робота виконується студентами письмово в аудиторії. Модульна контрольна робота включає три завдання:

а) Тести: 6 завдань з наведеного нижче переліку тестових запитань:

1. Назвати особливості регулювання банківської діяльності.
2. Які саме операції банків потребують особливого контролю з боку центрального банку?
3. Які структурні підрозділи входять до Дирекції з банківського регулювання та нагляду НБУ?
4. Які вимоги існують для юридичних осіб, що є учасниками банку?
5. У яких організаційно-правових формах можуть створюватися банки в Україні?
6. Який мінімальний розмір статутного капіталу встановлено НБУ для новостворюваного банку?
7. Які територіально відокремлені структурні підрозділи можуть створюватися банками?
8. У чому полягає відмінність відділення банку від представництва?
9. У чому полягає відмінність філії банку та відділення?
10. У яких випадках НБУ може відмовити банку у державній реєстрації?
11. Які показники розраховуються для оцінки платоспроможності юридичних осіб – учасників банку?
12. У який строк готує висновок територіальне відділення НБУ щодо реєстрації банку?
13. Які документи подає юридична особа – резидент України для отримання дозволу на придбання або збільшення істотної участі в банку?
14. Які додаткові документи надають при реєстрації банку з іноземним капіталом?
15. Які операції мають право здійснювати філії банку?

16. За яких умов банки можуть відкривати філії та території України?
17. За яких умов банки можуть відкривати відділення?
18. За яких умов можуть відкриватися представництва іноземного банку в Україні?
19. Які банківські операції мають право здійснювати банки на підставі банківської ліцензії?
20. Які операції мають право здійснювати банки за наявності банківської ліцензії та без письмового дозволу?
21. За яких умов видається банківська ліцензія?
22. За яких умов надається письмовий дозвіл НБУ на здійснення окремих операцій?
23. Які існують спеціальні умови для отримання письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями в частині ведення рахунків клієнтів в іноземній валюті?
24. Які існують спеціальні умови для отримання письмового дозволу на здійснення інвестицій у статутні фонди та акції юридичних осіб?
25. Які існують спеціальні умови для отримання письмового дозволу на перевезення валютних цінностей?
26. В чому полягає різниця між основним і додатковим капіталом?
27. Що таке субординований борг?
28. Назвіть основні елементи основного капіталу.
29. Назвіть основні елементи додаткового капіталу.
30. Які обмеження накладаються на капітал 2-го рівня?
31. Як розраховується регулятивний капітал банку?
32. Як розраховується адекватність регулятивного капіталу банку?
33. Як розраховується норматив миттєвої ліквідності банку?
34. Що означає норматив поточної ліквідності банку?
35. Як розраховується короткострокова ліквідність банку?
36. Що означає норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7), великих кредитних ризиків?
37. Що означає норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам?
38. Як визначається норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою?
39. Як визначається норматив загальної суми інвестування?
40. Як визначається норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (Н13)?
41. Що означає довга відкрита валютна позиція?
42. Що означає коротка відкрита валютна позиція?

б) Визначення термінів: 4 поняття з наведених у термінологічних словниках за кожною темою.

в) Практичне завдання щодо визначення однієї з груп економічних нормативів:

- нормативи капіталу: мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1), адекватності регулятивного капіталу/платоспроможності (Н2), адекватності основного капіталу (Н3);
- нормативи ліквідності: миттєва ліквідність (Н4), поточна ліквідність (Н5), короткострокова ліквідність (Н6);
- нормативи кредитного ризику: максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7), великих кредитних ризиків (Н8), максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9), максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10);
- нормативи інвестування: інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11), загальної суми інвестування (Н12);
- норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (Н13): загальна довга відкрита валютна позиція (Н13-1); загальна коротка відкрита валютна позиція (Н13-2).

Типовий варіант першої модульної контрольної роботи (5 балів)

а) Виконайте тестові завдання (6 завдань по 0,2 бали - 1,2 бали)

1. Адміністративне регулювання включає:

- а) реєстрацію банків і ліцензування їх діяльності, встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків, рефінансування банків;
- б) встановлення обов'язкових економічних нормативів, застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру, надання рекомендацій щодо діяльності банків;
- в) нагляд за діяльністю банків, управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції, встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
- г) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності, застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру, надання рекомендацій щодо діяльності банків.

2. Що таке пруденційний нагляд?:

- а) це система банківського нагляду, при якій головна увага органів нагляду зосереджується на регулярному проведенні оцінки загального фінансового стану, результатів діяльності та якості керівництва;
- б) це перевірка на дотримання банком вимог чинного законодавства, нормативних актів Національного банку України, економічних нормативів тощо;
- в) це форма нагляду в процесі реєстрації банку;
- г) це форма внутрішнього контролю комерційного банку.

3. У яких державах банківський нагляд здійснюється виключно центральним банком:

- а) Великобританія, Австралія, Іспанія, Португалія, Нідерланди, Україна;
- б) Японія, Швейцарія, Німеччина, Італія, Франція, США, Росія, Україна;
- в) Португалія, Великобританія, Швейцарія, Німеччина, Іспанія, країни СНД;
- г) США, Японія, Канада, Франція, Швеція, Австрія, Греція.

4. Філії банків мають право здійснювати банківські операції:

- а) відразу після реєстрації створення філії Національним банком;
- б) згідно з внутрішньобанківським положенням про філію та за умови видачі банком філії письмового дозволу на здійснення визначеного ним переліку операцій;
- в) за умови видачі банком філії письмового дозволу, погодженого з територіальним управлінням Національного банку України за місцезнаходженням філії;
- г) за умови видачі банком філії письмового дозволу, погодженого з територіальним управлінням Національного банку України за місцезнаходженням головного банку.

5. Мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути:

- а) менше 5 мільйонів євро;
- б) менше 10 мільйонів євро;
- в) більше 10 мільйонів євро;
- г) більше 5 мільйонів євро.

6. Національний банк України може відмовити в державній реєстрації банку у разі, якщо:

- а) професійна придатність та ділова репутація голови виконавчого органу і головного бухгалтера банку, а також членів виконавчого органу банку не відповідають вимогам Національного банку України;
- б) в пакеті документів на реєстрацію банку у формі відкритого акціонерного товариства подано копії, а не оригінали звіту про проведення відкритої підписки на акції;
- в) сплачено статутний капітал банку виключно готівкою;
- г) вірні відповіді б) і в).

б) Дайте визначення термінів (по 0,2 бали кожне визначення – 0,8 балів):
регулятивний капітал, банківська ліцензія, істотна участь, кредитний ризик.

в) Визначте нормативи інвестування за такими даними діяльності банку (3 бали):

- Сума акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком у торговому портфелі банку та в портфелі банку на продаж, що випущені установою – 928 тис. грн.

- Сума акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком у торговому портфелі банку та в портфелі банку на продаж, що випущені банками, небанківськими фінансовими установами та іншими емітентами – 1036 тис. грн.
- Вкладення в асоційовані та дочірні установи – 770 тис. грн.
- Фактично сплачений статутний капітал банку – 10 246 тис. грн.
- Розкриті резерви – 3 048 тис. грн.

Порівняйте розраховані значення Н11 та Н12 з їх нормативними значеннями. Зробіть висновки щодо дотримання/порушення економічних нормативів банком.

Модуль II. Методи і заходи банківського нагляду

Тема 4. Інспектування комерційних банків та визначення узагальнюючої оцінки їх діяльності

Зміст процесу інспектування банківської діяльності та його планування

Інспекційна перевірка – це частина наглядової системи Національного банку, яка передбачає перевірку діяльності банківських установ на місцях. Це не ревізія, і не аудит. Інспектування банків здійснюється з метою оцінки банківських ризиків, перевірки дотримання законодавства, визначення рівня безпеки та законності банківських операцій, достовірності звітності, комплексного дослідження діяльності банку.

Інспекційним перевіркам підлягають:

- 1) банки, їх філії та відділення;
- 2) власники істотної участі у банку, якщо порушена їх бездоганна ділова репутація, або вони чинять негативний вплив на діяльність банку, або набули цього права без письмового дозволу НБУ;
- 3) юридична особа, яка здійснює банківську діяльність без ліцензії.

Є два види інспекційних перевірок:

- 1) планові – це комплексне дослідження всіх напрямів діяльності банку або тематичне (з окремих питань) згідно встановлених планів.

2) позапланові проводяться за наявності обґрунтованих підстав. Наприклад, виявлення пруденційним наглядом суттєвого погіршення фінансового стану, систематичного порушення нормативів, проведення високо ризикованих операцій, які ставлять під загрозу збереження залучених ресурсів, подання недостовірної звітності, зміна власника істотної участі, Голови спостережної ради чи правління, набуття банком статусу спеціалізованого, звернення банку щодо відкриття філій, інших підрозділів, отримання ліцензій та дозволів на здійснення банківських операцій, тощо.

Органами нагляду планування інспекційних перевірок здійснюється на підставі:

- 1) результатів попередніх інспекцій та пруденційного нагляду, особливо в частині виявлених порушень;
- 2) інформації про стан виконання плану фінансового оздоровлення банків;
- 3) результатів перевірок банків державними контрольними та правоохоронними органами, зовнішніми аудиторами;
- 4) звернень, скарг вкладників та інших кредиторів;
- 5) рішень правління Національного банку.

Планові інспекційні перевірки, як правило є комплексними, і проводяться не частіше 1 разу на рік. Перше інспектування новоствореного банку здійснюється не раніше ніж через 12 місяців з дня отримання ним банківської ліцензії.

Порядок планування інспекційних перевірок передбачає такі етапи:

1. До 25 листопада Департаментом банківського регулювання та нагляду складається річний план на наступний рік виїзних інспекційних перевірок банків I та II групи.
2. До 10 грудня територіальні управління Національного банку подають Департаменту банківського регулювання та нагляду річний план інспектування банків 3 та 4 групи з розбивкою по місяцях.
3. До 25 грудня затверджений річний план інспекційних перевірок надсилається територіальним управлінням.
4. Протягом звітного року не пізніше 10 числа місяця, що передує кожному кварталу, Національний банк надсилає територіальним управлінням перелік банків, що обов'язково підлягають інспекційній перевірці.
5. Територіальні управління складають і надсилають остаточний проект плану інспекційних перевірок Національному банку не пізніше 15 числа місяця, що передує звітному кварталу.
6. До 25-го числа місяця, що передує кожному звітному кварталу, територіальним управлінням доводяться затверджені Національним банком квартальні плани, які і приймаються до виконання шляхом передачі їх пруденційному нагляду для своєчасної підготовки інформації щодо банківських установ, поставлених у план перевірок. Річні та квартальні плани інспекційних перевірок, а також зміни до них затверджуються першим заступником Голови Національного банку або заступником Голови Національного банку, що очолює Дирекцію з банківського регулювання та нагляду. Зміни до планів узгоджуються з Департаментом банківського регулювання і нагляду у разі наявності обґрунтованих підстав для їх внесення.

Банки першої та другої групи підлягають комплексним перевіркам разом із мережею своїх структурних підрозділів. Тому планування інспектування банків 1 та 2 групи здійснює Департамент банківського регулювання та нагляду. Планування виїзного нагляду за діяльністю філій банків третьої та четвертої групи здійснюється територіальним управлінням Національного банку, де зареєстрований сам комерційний банк.

Обов'язковій перевірці підлягають філії:

- 1) які розташовані на території інших держав, якщо інше не передбачено двосторонніми угодами між центральними банками або відповідними органами банківського нагляду;
- 2) обсяг активів яких складає 5% і більше від сукупних активів банку;
- 3) щодо яких пруденційним наглядом було виявлено високі ризики, суттєві порушення законодавства;
- 4) що перебувають у стані фінансового оздоровлення;
- 5) на адресу яких надходили скарги вкладників та інших клієнтів.

Порядок проведення інспекційних перевірок банків

Проведення інспекційної перевірки складається з трьох етапів:

- 1) підготовчий;
- 2) безпосередня перевірка;
- 3) заключний.

Підготовчий етап передбачає:

1. Затвердження складу інспекційної групи. Кількість її членів залежить від обсягу питань програми перевірки, але не буває менше 6 осіб, як правило, 10-12 осіб. Виїзна перевірка банків першої та другої групи проводиться під керівництвом працівника Національного банку, тому склад інспекційної групи затверджується директором Дирекції з банківського регулювання та нагляду. З метою економії витрат органів нагляду безпосередній виїзд на перевірку структурних одиниць великих банків здійснюється, як правило, працівниками територіального управління Національного банку за місцем розташування філії, відділення. Інспектування банків третьої та четвертої групи проводиться спеціалістами відділу банківського нагляду, призначення яких затверджується начальником територіального управління Національного банку.

2. Підготовку посвідчення на право проведення перевірки. Зміст цього документа передбачає викладення таких основних пунктів: назва об'єкта перевірки, підстави і термін її проведення, період діяльності банку, що буде перевірятися, перелік питань для інспектування, а також затверджений склад інспекційної групи.

3. Подання запиту пруденційному нагляду щодо надання сформованих ним результатів контролю за діяльністю об'єкта перевірки. Необхідні матеріали мають бути подані не пізніше ніж за 15 днів до початку перевірки і містити такі відомості про об'єкт інспектування: звітність банку та висновок про його фінансовий стан, показники економічних нормативів, випадки їх порушення з викладенням причин, опис причинно-наслідкових зв'язків інших проблем, виявлених дистанційною перевіркою, вжиті заходи впливу до банку та їх результати, сфери діяльності банку, що потребують особливої уваги під час виїзного інспектування, інша інформація про діяльність банку, яка може бути корисною для інспекторів.

4. Не пізніше ніж за 10 днів до початку перевірки банківській установі надсилається повідомлення про перевірку і запит щодо подання потрібних документів для підготовки інспектування.

Повідомлення про проведення інспектування містить інформацію щодо виду, підстав і терміну інспектування, періоду діяльності банківської установи, що буде перевірятися, відомості про керівника інспекційної групи, пропозиції стосовно попередньої зустрічі з керівниками банку, форми аналітичних таблиць, які потрібно заповнити банку до початку інспекційної перевірки, строк подання інформації, що оформлена у запиті та іншу важливу інформацію.

Для забезпечення підготовки інспекторів до перевірки банк подає документи, оформлені відповідним запитом органів нагляду. Як правило, необхідними інспекторам є внутрішньобанківські положення, якими регламентовано структуру банківської установи та службові обов'язки працівників; створення та робота комітетів; технологія проведення банківських операцій; розшифровки окремих балансових та позабалансових рахунків; діючі кредитні справи з інсайдерами банку; матеріали щодо управління банківськими ризиками, інвентаризацію активів та формування резервів за ними, тощо.

5. Оформлення звіту про підготовку до інспектування, який містить відомості про: стан банку на останню звітну дату перед інспектуванням; виявлені тенденції в діяльності банку протягом періоду, що передбачається перевіряти; питання, що потребують особливої уваги під час проведення інспектування; графік проведення виїзної перевірки.

Протягом тижня до початку інспектування проводиться попередня зустріч з керівниками банку, на якій обговорюються обсяги та методи, а також різні організаційні питання щодо майбутнього інспектування. Зустріч з керівниками банку, який перевірятиметься під керівництвом інспекторів центрального апарату Національного банку, проводять директор (його заступник) Дирекції з банківського регулювання і нагляду Національного банку та/або керівник (його заступник) Департаменту банківського регулювання та нагляду, а також керівник (його заступник) інспекційної групи. Зустріч з керівниками банку, який перевірятиметься під керівництвом інспекторів територіального управління Національного банку, проводять начальник (його заступник) територіального управління Національного банку та/або начальник (його заступник) відділу банківського нагляду територіального управління Національного банку, а також керівник (його заступник) інспекційної групи. Від банку для участі в зустрічі запрошуються голова ради (його заступник), голова та члени правління (ради директорів), головний бухгалтер і керівники структурних підрозділів банку.

Відповідно до вимог Закону України «Про банки і банківську діяльність» банк зобов'язаний забезпечити інспекторам: вільний доступ до всіх документів та інформації з дотриманням правил статті 71 цього Закону, можливість вільного доступу в робочий час у всі приміщення банку, а також надання приміщення для роботи. Триває комплексна перевірка, як правило, два тижні - для філії, місяць - для банку.

Кожен із членів інспекційної групи здійснює перевірку щодо питань, які визначені керівником цієї групи та планом перевірки. Наприклад, предметом перевірки може бути:

- структура та якість складових активів і капіталу. При цьому інспекторам доводиться частка активів для перевірки - це близько 70% їх загального обсягу;
- ефективність управління та збалансованість активів і пасивів за обсягами та строками погашення;
- достатність капіталу та його адекватність ризикам, що притаманні діяльності банку;
- визначення реальної частки участі у статутному капіталі інсайдерів банку;
- дотримання вимог Національного банку щодо бухгалтерського обліку за рахунками капіталу;
- визначення обсягу проблемних і негативно класифікованих активів, тенденцій їх зміни та впливу на загальний стан банку;
- оцінка якості кредитного портфеля, отриманої застави, портфеля цінних паперів, дебіторської заборгованості;
- дотримання вимог законодавства при проведенні споживчого кредитування клієнтів;
- аналіз основних засобів та інших активів;
- дотримання економічних нормативів, достовірність їх розрахунку та поданої фінансової і статистичної звітності;
- обсяги та умови операцій з інсайдерами;
- організація системи ризик-менеджменту банку та ефективність її функціонування;
- достатність сформованих резервів під активні операції, їх динаміка з урахуванням зростання обсягів активів;
- оцінка системи внутрішнього контролю;
- оцінка стратегії розвитку банку і відповідність їй поточних планів діяльності;
- оцінка якості й достатності внутрішніх положень і процедур банку, їх дотримання;
- оцінка роботи та достатність інформаційних систем банку;
- кадрова політика, рівень кваліфікації кадрів;
- достатність надходжень для покриття витрат, нарощення капіталу, формування резервів та виплати дивідендів;
- факторний аналіз фінансових результатів банку з виділенням причинно-наслідкових зв'язків;
- оцінка ефективності системи ціноутворення;
- оцінка плану дій банку під час кризи ліквідності та визначення рівня його достатності;
- оцінка адекватності вимогам Національного банку і фактичного виконання положень, процедур банку щодо управління ринковими ризиками;
- оцінка рівня валютного ризику та здійснення контролю за ним;

- перевірка з питань дотримання ним вимог законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом;
- аналіз ризику операцій, відображених за позабалансовими рахунками, їх вплив на якість активів, ліквідність тощо.

В процесі здійснення інспекційної перевірки використовуються установчі документи банку, внутрішні положення, процедури та правила банку, що регламентують його діяльність, матеріали засідань діючих комітетів банку, загальних зборів акціонерів банку, його правління, акти зовнішніх контролюючих органів, ін.

Для отримання необхідних документів інспектор оформлює запит у письмовій формі за підписом керівника інспекційної групи на ім'я компетентної особи банку у двох примірниках. Один залишається у представника банку, а другий, з відміткою про отримання, повертається керівнику інспекційної групи.

Інспектори працюють як із керівництвом банку, так і з безпосередніми виконавцями. Крім того, за участю інспекторів можуть проводитися робочі наради, засідання керівних органів і збори банківських комітетів. Метою таких зустрічей є отримання нової інформації про найважливіші події в діяльності банку, розробку нових продуктів, перспективи розвитку, якість менеджменту.

В процесі інспектування поточні результати перевірки окремих напрямів діяльності банку оформлюються довідкою. Вона містить таку інформацію щодо предмету перевірки, опису порушення із посиланням на законодавство, вказується відповідальна посадова особа у підпорядкуванні якої було виявлене порушення (наприклад, керівник комітету банку, відділу, бек-офісу, філії), а також примітку про факт усунення порушення під час інспектування, якщо це відбулося.

Довідка складається у трьох примірниках: два подаються керівнику банку (філії) до розгляду, а третій з його підписом про отримання залишається в інспектора. У разі неповернення банком в установлений строк підписаного примірника довідки, інспектор буде мати підстави для продовження роботи на основі третього екземпляру.

Крім того, у ході комплексного інспектування заповнюється анкета власників банку. Її примірники подаються підрозділу пруденційного нагляду та разом зі звітом про інспекційну перевірку до Департаменту банківського регулювання нагляду.

За результатами комплексного інспектування банку на підставі довідок про перевірку окремих напрямів діяльності, операцій банку, його філій та інших підрозділів складається звіт про інспектування. Цей документ має визначену форму, яка затверджується заступником Голови Національного банку. Разом із складанням звіту про інспектування визначається рейтингова оцінка банку згідно системи CAMELS, про яку докладніше буде зазначене у наступних питаннях.

Звіт про інспектування складається у двох примірниках. Один примірник звіту залишається в Національному банку (територіальному управлінні Національного банку), другий - надається раді та правлінню банку.

Особливості нагляду за системою фінансового моніторингу банку

Комерційні банки та їх філії є суб'єктами первинного фінансового моніторингу, оскільки саме банківська система є найбільш вразливою з точки зору можливості відмивання брудних грошей та фінансування тероризму у світі. В нашій державі систему фінансового моніторингу очолює Державний комітет фінансового моніторингу України – уповноважений орган державної влади.

Інспектування внутрішньобанківської системи запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, передбачає вивчення на предмет виконання Положення про здійснення банками фінансового моніторингу (постанова Правління Національного банку України від 14 травня 2003 р. № 189) та Методичних рекомендацій з питань розроблення банками України програм з метою протидії легалізації (відмиванню) грошей, отриманих злочинним шляхом (постанова Правління Національного банку України від 30 квітня 2002 р. № 164). Зокрема, перевіряється зміст та фактичне дотримання внутрішньобанківських документів, що регламентують процедури фінансового моніторингу:

- 1) Правила внутрішнього фінансового моніторингу;
- 2) Програми здійснення фінансового моніторингу за напрямками діяльності банку з обслуговування клієнтів;
- 3) Програма ідентифікації і вивчення клієнтів банку;
- 4) Програма навчання і підвищення кваліфікації працівників банку;
- 5) Положення про спеціальний структурний підрозділ із запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом
- 6) Інші документи, що регламентують режими доступу до інформації працівників банку

Внутрішньобанківську систему запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, очолює відповідальний працівник банку, який за посадою є членом Правління і в здійсненні своїх повноважень є незалежним та підзвітним лише керівнику банку. У разі створення в банку спеціального підрозділу із запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, керівник цього підрозділу виконує обов'язки відповідального працівника. Інспектор має оцінити відповідність дій банку вимогам нормативно-правових актів Національного банку щодо призначення на посаду (звільнення) відповідального працівника банку та фактичний рівень його незалежності.

Вивченню підлягають також питання щодо періодичності та результатів проведення перевірки системи фінансового моніторингу банківської установи її підрозділом внутрішнього аудиту. Необхідно зауважити, що така перевірка має проводитися не рідше одного разу на рік. Важливим є з'ясування того, чи

розглядалися матеріали внутрішнього аудиту спостережною радою, які заходи вживалися для усунення недоліків у роботі системи фінансового моніторингу банку.

Наступний напрям роботи інспектора – перевірка виконання банком вимог законодавства України щодо ідентифікації клієнтів, тобто встановлення особистості, намірів, джерел походження коштів, тощо. Відповідно до п. 3.2 Положення про здійснення банками фінансового моніторингу обов'язковій ідентифікації підлягають:

- а) клієнти, які відкривають рахунки в банку;
- б) клієнти, які здійснюють операції, що підлягають фінансовому моніторингу;
- в) клієнти, які здійснюють операції з готівкою без відкриття рахунку на суму, що перевищує 50000 гривень, або еквівалент цієї суми в іноземній валюті;
- г) особи, які діють від імені зазначених клієнтів.

Для цього інспектор із книги відкритих рахунків (в електронному вигляді) робить вибірку клієнтів за окремими категоріями з обов'язковим зазначенням усіх рахунків кожного клієнта та дати їх відкриття.

Особлива увага приділяється інспектором для перевірки клієнтів великого ризику. До цієї категорії відносяться клієнти банку, що мають одну з таких характеристик:

- здійснення виду діяльності, через який найімовірніше може проводитися легалізація доходів, наприклад, тиражування відео- та звукозаписів (піратство), виробництво ювелірної продукції, туристичні послуги, діяльність барів, ресторанів, азартних розважальних закладів, а також парабанків;

- обсяг наданих кредитів (найбільші позичальники та VIP-клієнти). Перевіряється пов'язаність працівників та власників банку з VIP-клієнтами;

- статус позичальника, а саме підвищена увага до власників істотної участі або клієнтів, що мають значні владні повноваження у державі, оскільки умови їх кредитування можуть бути економічно необґрунтованими і нести невиправданий ризик для банку;

- оформлення операції на основі довіреності або на ім'я третіх осіб (наприклад, відкриття в такий спосіб фізичними особами рахунків як в у вітчизняних, так і в іноземних банках). При цьому відповідальним працівником банку має з'ясовуватись чим обумовлена така необхідність, мета операції.

Перевірка ідентифікації клієнтів передбачає порівняльний аналіз інформації у юридичних справах щодо відкриття рахунків, з анкетними даними, які мають бути заповнені за формою, передбаченою в додатках до Положення про здійснення банками фінансового моніторингу.

Разом з тим, інспектор має поцікавитися, як саме відбувається оновлення інформації про клієнтів, перевірка їх репутації, як здійснюється аналіз використання клієнтом своїх рахунків (наприклад, якщо клієнт має декілька однотипних рахунків чи може банк це обґрунтовано пояснити).

Особливої уваги потребує організація процесу виявлення клієнтів, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності та дотримання порядку повідомлення про них Державний комітет фінансового моніторингу. Для цього відповідальні працівники банку мають бути ознайомлені із переліком осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності, що визначається Кабінетом Міністрів України, а також знати підстави для внесення юридичної чи фізичної особи до зазначеного переліку:

- вирок суду, що набрав законної сили, про визнання фізичної особи винною у вчиненні злочинів, передбачених статтею 258 Кримінального кодексу України;
- відомості, що формуються в рамках Ради Безпеки ООН, про організації та фізичних осіб, які пов'язані з терористичними організаціями або терористами;
- вироки (рішення) судів, рішення інших компетентних органів іноземних держав стосовно організацій або фізичних осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності, які визнаються Україною відповідно до міжнародних договорів України.

Перевірці підлягає наявність механізму, процедур виявлення операцій, що підлягають фінансовому моніторингу: за якими ознаками проводиться їх відбір, чи повністю виконуються вимоги п. 4 Положення про здійснення банками фінансового моніторингу щодо порядку реєстрації підозрілої фінансової операції.

Згідно ст. 11 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» обов'язковому фінансовому моніторингу підлягає фінансова операція, що проводиться у сумі від 80000 гривень і більше або її еквіваленті в іноземній валюті та має хоча б одну з таких ознак:

- переказ грошових коштів на анонімний (номерний) рахунок за кордон і надходження грошових коштів з анонімного (номерного) рахунку з-за кордону, а також переказ коштів на рахунок, відкритий у фінансовій установі в країні, що віднесена Кабінетом Міністрів України до переліку офшорних зон;
- зарахування або переказ грошових коштів, надання або отримання кредиту (позики), проведення фінансових операцій з цінними паперами у випадку, коли хоча б одна із сторін зареєстрована в офшорній зоні, на території воєнних дій, в країні, яка не бере участь в міжнародному співробітництві у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. Перелік таких країн (територій) визначається Кабінетом Міністрів України та оприлюднюється в засобах масової інформації;
- зарахування на рахунок коштів у готівковій формі з їх подальшим переказом того самого або наступного операційного дня іншій особі;

- зарахування грошових коштів на рахунок чи списання грошових коштів з рахунку юридичної особи, період діяльності якої не перевищує трьох місяців з дня її реєстрації, або зарахування грошових коштів на рахунок чи списання грошових коштів з рахунку юридичної особи у випадку, якщо операції на зазначеному рахунку не проводилися з моменту його відкриття;
- відкриття рахунку з внесенням на нього коштів на користь третьої особи;
- переказ особою, за відсутності зовнішньоекономічного контракту, коштів за кордон;
- обмін банкнот, особливо іноземної валюти, на банкноти іншого номіналу;
- проведення фінансових операцій з цінними паперами на пред'явника, не розміщеними в депозитаріях;
- придбання особою цінних паперів за готівку;
- виплата фізичній особі страхового відшкодування або отримання страхової премії;
- виплата особі виграшу в лотерею, казино або в іншому гральному закладі;
- розміщення дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та інших цінностей в ломбард.

Інспектор повинен перевірити порядок ведення реєстру фінансових операцій, які підлягають фінансовому моніторингу, а саме повноту відображення інформації за кожною такою операцією відповідно до вимог п. 4 Положення про здійснення банками фінансового моніторингу; можливість доступу до системи реєстрації, внесення в неї несанкціонованих змін (наприклад, видалення операцій). Для цього звіряються паперові копії реєстру з його електронними даними.

Перевірці підлягає дотримання банком п. 5 Положення про здійснення банками фінансового моніторингу щодо порядку надання інформації про фінансові операції до Державного комітету фінансового моніторингу України. З цією метою інспектор з'ясовує:

- достатність заходів, які вживаються установою щодо виявлення суті та мети проведення клієнтом операції, що підлягає внутрішньому моніторингу;
- дотримання порядку подання повідомлення про підозрілу операцію до Державного комітету фінансового моніторингу;
- надання відповіді на запит та сприяння працівникам Державного комітету фінансового моніторингу України у проведенні аналізу фінансових операцій, згідно вимог статті 5 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»;
- наявність та дотримання встановленого порядку надання інформації Службі безпеки України про операції з підозрою фінансування тероризму;
- збереження архівних даних про операції, що підлягали фінансовому моніторингу.

Відповідно до п. 7 Положення про здійснення банками фінансового моніторингу при перевірці достатності заходів щодо навчання та підвищення

кваліфікації працівників банку з питань фінансового моніторингу інспектор звертає увагу на:

- наявність та виконання відповідної програми;
- що фактично зроблено для навчання та підвищення кваліфікації працівників банку з питань фінансового моніторингу;
- чи всі працівники, які задіяні в системі внутрішньобанківського фінансового моніторингу, регулярно проходили підвищення кваліфікації;
- який зміст інструктажу, що проводиться новопризначеним працівникам.

Результати перевірки банку на предмет дотримання законодавства з питань запобігання легалізації злочинних доходів оформлюються керівником інспекційної групи у відповідній довідці на основі поданої інформації від інспекторів.

Якщо були виявлені факти недотримання банком законодавства у сфері запобігання відмиванню брудних грошей, то керівник інспекційної групи складає стосовно голови правління банку протокол про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 166 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Особливості нагляду за споживчим кредитуванням

Перевірці наглядовими органами підлягає також дотримання банком правил захисту прав споживачів під час укладення договорів про надання споживчих кредитів та запобігання завданню споживачам моральної чи матеріальної шкоди через надання свідомо недостовірної чи неповної інформації.

Згідно Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту (Постанова Правління Національного банку України від 10 травня 2007 року № 168) банки розробляють форму інформаційного листа (бюлетень, довідка, повідомлення тощо) щодо надання споживачу достовірних відомостей про умови кредитування та орієнтовну сукупну вартість кредиту. Такий документ має бути затверджений рішенням Правління банку, доведений до відома його фронт-офісу та містити таку інформацію:

а) найменування та місцезнаходження банку - юридичної особи та його структурного підрозділу;

б) умови кредитування, зокрема:

- можливу суму кредиту;
- строк, на який кредит може бути одержаний;
- мету, для якої кредит може бути використаний;
- форми та види його забезпечення;
- необхідність здійснення оцінки майна та, якщо така оцінка є необхідною, ким вона здійснюється;
- наявні форми кредитування, їх переваги та недоліки;

- тип і розмір процентної ставки за кредитом, вартості всіх супутніх послуг, а також інших фінансових зобов'язань споживача, які пов'язані з отриманням, обслуговуванням і погашенням кредиту (у тому числі на користь третіх осіб - страховиків, оцінювачів, реєстраторів, нотаріусів тощо);
- варіантів погашення кредиту, уключаючи кількість платежів, їх періодичність та обсяги;
- можливості та умов дострокового повернення кредиту.

Банки зобов'язані в кредитному договорі або додатку до нього надавати таку детальну інформацію:

- розмір процентної ставки, умови її можливої зміни;
- порядок нарахування процентів та графік всіх платежів
- перелік, розмір і базу розрахунку всіх комісій (тарифів) банку, що пов'язані з наданням, обслуговуванням і погашенням кредиту (комісії за обслуговування кредитної заборгованості, розрахунково-касове обслуговування, здійснення валютно-обмінних операцій, юридичне оформлення тощо);
- суму сукупних витрат клієнта;
- реальну процентну ставку (річну), яка точно дисконтує всі майбутні грошові платежі споживача за кредитом до чистої суми виданого кредиту. Розрахунок значення реальної процентної ставки здійснюється з використанням такої формули:

$$\text{ЧСК} = \sum_{t=1}^n \frac{\text{Потік}_t}{(1 + d)^t}, \quad (10)$$

де d - реальна процента ставка;

ЧСК - чиста сума кредиту, тобто сума коштів, які видаються споживачу або перераховуються на рахунок отримувача в момент видачі кредиту. Чиста сума кредиту розраховується як основна сума кредиту, що визначена згідно з умовами договору, мінус сума коштів, які утримуються банком під час видачі кредиту, а також мінус усі платежі за рахунок власних коштів споживача, що здійснені ним для виконання умов отримання кредиту;

t - порядковий номер періоду дії кредитного договору (місяць або день);

n - загальна залишкова кількість періодів дії кредитного договору (місяців або днів) на дату розрахунку;

Потік _{t} - сума коштів, яку споживач сплачує банку та/або іншим особам за кредитом. До потоку включаються платежі в погашення основного боргу за кредитом, процентів за користування ним, комісії на користь банку, платежі на користь третіх осіб, які сплачуються відповідно до отриманого кредиту та пов'язані з обслуговуванням і погашенням кредиту;

При перевірці кредитних справ інспектор має звертати увагу на розмір процентної ставки та умови її зміни, визначені договорами щодо споживчого кредитування. Законодавством дозволено банкам змінювати процентну ставку за кредитом лише в разі настання події, не залежної від волі сторін договору, яка має безпосередній вплив на вартість кредитних ресурсів банку.

Одночасно, банк не має права:

1) змінювати процентну ставку за кредитом у зв'язку з волевиявленням однієї із сторін (зміни кредитної політики банку);

2) встановлювати платежі за дії, які банк здійснює на власну користь (укладення договору, ведення справи, облік заборгованості споживача, прийняття платежу від споживача тощо).

Особливістю оформлення кредиту в іноземній валюті є дотримання банком під час укладення кредитного договору таких зобов'язань:

- попередити споживача, що валютні ризики під час виконання зобов'язань за кредитним договором несе споживач;

- надати інформацію щодо методики, яка використовується банком для визначення валютного курсу, строків і комісій, пов'язаних з конвертацією валюти платежу у валюту зобов'язання під час погашення заборгованості за кредитом та процентами за користування ним.

Характеристика рейтингової системи CAMELS

Світовим досвідом банківського нагляду напрацьовані різні підходи щодо комплексного контролю за ризиками, притаманними діяльності банків (таблиця 3).

Таблиця 3. Системи оцінки ризиків у країнах світу

Держава	Назва системи	Рік впровадження	Характеристика системи
Франція	ORAP (організація та зміцнення попереджувальних заходів)	1997	Дистанційний моніторинг (розрахунок фінансових показників та аналіз груп банків)
	SAABA (статистичний метод для агрегованого аналізу)	1997	Система раннього реагування (прогноз очікуваних збитків)
Німеччина	BAKIS (інформаційна система)	1997	Дистанційний моніторинг
Італія	PATROL	1993	Дистанційний моніторинг
	Система раннього реагування	Розробляється	Модель для оцінки прогнозу погіршення ситуації
Нідерланди	RAST (інструменти для оцінки ризиків)	1999	Комплексна система оцінки банківських ризиків
	Система спостереження	Розробляється	Дистанційний моніторинг
Англія	RATE (система оцінки ризику та ступеня нагляду)	1998	Комплексна система оцінки банківських ризиків
США	CAMELS	1997	Система рейтингів на основі інспекційних перевірок

В умовах концентрації банківських ризиків найбільш ефективними методами щодо їх контролю зарекомендували себе рейтингові підходи, зокрема система CAMEL. Наглядовими органами США вона використовується із 1979 року, після удосконалення у 1997 році вона отримала розширену назву CAMELS. На її адаптованому варіанті працюють і вітчизняні органи банківського нагляду – у травні 2002 року постановою Правління

Національного банку України № 171 затверджене Положення про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS.

Матеріали інспектування, крім їх безпосереднього призначення – отримання результатів виїзного нагляду за діяльністю банку, використовуються для визначення рейтингу банку за критеріями системи CAMELS. Даний рейтинг банку є власністю Національного банку і конфіденційною інформацією, призначеною тільки для внутрішнього використання, та не підлягає опублікуванню в засобах масової інформації. На основі розглянутого звіту про інспектування комерційного банку Національним банком України згідно діючої методики визначається його рейтинг. Він повідомляється банку протягом 10 робочих днів після його погодження, що відбувається одночасно із затвердженням звіту про інспектування. Банк має право використовувати інформацію про свій рейтинг на власний розсуд.

Комплексна рейтингова оцінка встановлюється для окремої банківської установи (банку, філії). Якщо інспектування було проведене одночасно за всіма структурними підрозділами банку, то рейтинг буде один для всієї банківської структури. Так встановлюється рейтинг банків 1 та 2 групи.

Кожна буква у назві системи CAMELS означає її певний компонент:

- (C) – достатність капіталу;
- (A) – якість активів;
- (M) – менеджмент;
- (E) – надходження;
- (L) – ліквідність;
- (S) – чутливість до ринкового ризику.

Рейтингова оцінка достатності капіталу визначається за такими критеріями:

- дотримання нормативів капіталу;
- рівень достатності капіталу банку;
- наявність фінансових можливостей щодо нарощування статутного та регулятивного капіталу з метою мінімізації банківських ризиків;
- обґрунтованість дивідендної політики;
- вплив ризиків на капітал банку;
- достатність сформованих резервів під активні операції;
- динаміка та прогноз прибутковості, її вплив на регулятивний капітал банку, ін.

При визначенні рейтингової оцінки якості активів враховуються такі фактори:

- співвідношення між обсягом нестандартних активів, активів з негативною класифікацією та сукупними активами;
- дотримання нормативів кредитного ризику
- ефективність управління кредитним портфелем та портфелем цінних паперів
- організація претензійно-позовної роботи та її дієвість, тощо.

Визначення рейтингової оцінки менеджменту банку базується на врахуванні таких факторів:

- компетентність керівництва банку та взаємозв'язок між різними рівнями управління;
- ефективність діяльності банку;
- організація планової роботи банку;
- якість управління ризиками;
- рівень належної організації внутрішнього аудиту банку;
- оцінка фінансових взаємовідносин банку з інсайдерами;
- організація належної роботи щодо запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, тощо.

Для визначення рейтингової оцінки надходжень банку слід враховувати такі фактори:

- динаміка обсягу прибутку та чистого грошового потоку банку;
- структура джерел грошових надходжень, перспективи їх розвитку;
- рівномірність грошових потоків надходження та достатність їх обсягу для забезпечення своєчасних виплат;
- наявність та якість систем фінансового планування і бюджетування, тощо.

Для визначення рейтингової оцінки ліквідності банку враховуються такі фактори:

- дотримання нормативів ліквідності банку;
- наявність компетентної системи внутрішньобанківського аналізу;
- якість управління активами і пасивами банку;
- наявність схем швидкого реагування на несподівані зміни на фінансовому ринку.

Рейтингова оцінка чутливості банку до ринкового ризику визначається з урахуванням таких факторів:

- як організована у банку система управління ринковим ризиком (розроблені положення, методики, системи збору, обробки та аналізу інформації щодо ринкового ризику, призначені відповідальні працівники);
- які заходи вживаються банком з метою мінімізації ринкового ризику;
- створення в банку відповідного внутрішньокорпоративного середовища, сприятливого для ефективного управління ринковими ризиками (усвідомлення працівниками необхідності та їх ефективна взаємодія);
- рівень знань персоналу банку щодо оцінки ринкових ризиків.

Кожен компонент системи та комплексний рейтинг оцінюються за п'ятибальною шкалою, де оцінка "1" є найвищою оцінкою, а оцінка "5" – найнижчою. Процес визначення комплексної рейтингової оцінки є досить суб'єктивним, а тому має бути достатньо аргументованим. Комплексний рейтинг не може визначатися як середнє арифметичне рейтингових оцінок за компонентами системи. Як правило, підраховується кількість компонентів з однаковою оцінкою і та, яка зустрічається найчастіше і буде комплексною.

Банки, що отримали комплексний рейтинг "1" або "2" є фінансово надійними і здатними протистояти більшості економічних спадів (крім форс-мажорних обставин), їх керівництво вважається висококваліфікованим.

Банки з комплексним рейтингом "3" мають суттєві недоліки, і якщо вони не будуть терміново виправлені, то це призведе до фінансових проблем. У такій ситуації служба банківського нагляду має надати чіткі вказівки керівництву банку щодо подолання існуючих проблем.

Банки з комплексним рейтингом "4" або "5" мають серйозні проблеми, що свідчать про загрозу їх неплатоспроможності. Нагляд за такими банками має бути більш ретельним із одночасним застосуванням оздоровчих заходів.

До банків, що отримали комплексні рейтингові оцінки "3" або "4", або "5", застосовуються відповідні заходи впливу згідно Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства (постанова Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 року № 369).

Внутрішній аудит в банку як об'єкт інспекційної перевірки

Необхідно розрізняти внутрішній контроль та внутрішній аудит у банку. Внутрішній контроль – це інструмент управління, який використовується для забезпечення достатньої впевненості в тому, що стратегічні цілі, які стоять перед банком, досягаються. До нього належать заходи та методи контролю за збереженням активів, їх ефективним використанням, управління ризиками, фінансових моніторинг операцій. В той час як до компетенції внутрішнього аудиту відноситься перевірка якості системи внутрішнього контролю. Отже можна сказати, що аудит є внутрішнім наглядом банку за собою, тому він має бути незалежним. І, в свою чергу, внутрішній аудит банку є об'єктом банківського нагляду.

Внутрішній аудит – це діяльність, організована всередині банку, щодо всебічного аналізу його діяльності для розробки рекомендацій з усунення недоліків та підвищення конкурентоспроможності банківської установи. Банківським наглядом розглядаються питання щодо організації системи внутрішнього аудиту банку та досягнення мети її функціонування. Внутрішній аудит повинен сприяти підвищенню ефективності як окремих бізнес-процесів, так і банківської установи в цілому; відстежувати дотримання внутрішньобанківських положень та банківського законодавства; своєчасно «поправляти» хибні дії працівників банку.

При перевірці внутрішнього аудиту банку інспектора цікавлять такі питання:

1. Наявність розробленого Положення про службу внутрішнього аудиту банку, його відповідність вимогам постанови Правління Національного банку України №114 про затвердження Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України.

2. Перевірка відповідності фактичної роботи внутрішнього аудиту вимогам затвердженого положення про його роботу.

3. Наявність погодженого Радою банку та затвердженого Правлінням банку плану (графіка) проведення внутрішнім аудитом перевірок на рік, перевірка його виконання.

4. Перегляд звітів про роботу служби внутрішнього аудиту, які подаються до Національного банку України два рази на рік.

5. Як здійснюється контроль виконання вимог нормативно-правових актів, стандартів діяльності і норм професійної етики, внутрішніх положень банку, в тому числі виконання персоналом своїх службових обов'язків?

6. Яким чином організовано контроль за дотриманням принципів розподілу повноважень при прийнятті рішень, запобіганням конфліктів інтересів (ротація аудиторів), ефективністю процедур мінімізації банківських ризиків?

7. Як організоване інформування керівництва про існуючі та потенційні загрози?

8. Які рекомендації були розроблені та подані керівництву для оптимізації роботи банку, які результати їх впровадження?

9. Як проводиться контроль за достовірністю даних бухгалтерського обліку та звітності?

10. Чи дотримуються стандарти внутрішнього аудиту?

Згідно нормативно-правових вимог комерційні банки при організації роботи внутрішнього аудиту мають дотримуватися таких стандартів:

1. Керівництво службою внутрішнього аудиту.
2. Незалежність.
3. Професійна компетентність.
4. Обсяг роботи.
5. Планування і виконання аудиторської перевірки.
6. Складання аудиторського висновку.

Відповідно до першого стандарту на керівника служби внутрішнього аудиту покладається відповідальність за ефективну організацію роботи внутрішніх аудиторів для досягнення поставленої перед банком мети – його стабільності, надійності, платоспроможності та ліквідності. Його кандидатура повинна погоджуватися з Радою банку і відповідати вимогам, встановленим Національним банком України. Рішення про призначення на цю посаду затверджується наказом керівника банку.

Дотримання першого стандарту інспектор перевіряє шляхом аналізу результатів роботи керівника служби внутрішнього аудиту, зокрема щодо підготовки та фактичного виконання робочих документів, а саме: Положення про службу внутрішнього аудиту з визначенням правил та процедур, за якими проводиться аудиторська перевірка; Програми відбору, поточного тестування і підвищення професійного рівня працівників підрозділу; графіків проведення аудиторських перевірок; проектів формування штату та планування кошторису витрат свого підрозділу; звітів про роботу внутрішнього аудиту з відображенням недоліків у діяльності банку та рекомендацій щодо їх усунення.

Важливим обов'язком керівника служби внутрішнього аудиту є координація роботи внутрішніх та зовнішніх аудиторів, яка необхідна для

забезпечення комплексності та об'єктивності аудиторської перевірки. Підготовлені на такій основі звіти зовнішніх аудиторів не дублюють інформацію у матеріалах внутрішніх аудиторів, що дозволяє інспекторам більш повно ознайомитися із особливостями та проблемами банку.

При ознайомленні зі звітами зовнішніх аудиторів інспектору слід звернути увагу на те, як часто банк змінює аудитора. Це може зумовити негативні наслідки, оскільки за час своєї тривалої роботи з банком аудитор здобуває достатні знання про банк, аудиторську перевірку якого він проводить, і це дозволяє йому робити більш плідний аналіз активів і фінансового стану банку. Інспектор також повинен впевнитися, що зовнішній аудит банку проводиться аудиторами, які:

- мають відповідний сертифікат (кваліфікаційну придатність) та бездоганну ділову репутацію;
- мають відповідний професійний досвід та компетентність;
- дотримуються програми забезпечення якості;
- не є пов'язаними особами із банком, що перевіряється;
- дотримуються стандартів аудиту.

Стандартом № 2 регламентована незалежність служби внутрішнього аудиту від щоденного процесу проведення внутрішнього контролю та об'єктивність результатів її роботи. Для перевірки дотримання даного стандарту інспектор має з'ясувати фактичний організаційний статус служби внутрішнього аудиту та співвіднести його з такими вимогами:

- безпосередня підпорядкованість служби внутрішнього аудиту в процесі її діяльності Правлінню банку та Раді банку у питаннях, що стосуються стратегічних напрямів його розвитку;
- наявність процедури затвердження Радою банку штатного розпису підрозділу внутрішнього аудиту та бюджету на наступний рік, а також уніфікованих висновків і звітів про результати його діяльності;
- виконання службою внутрішнього аудиту своїх функціональних обов'язків без будь-яких перешкод;
- постійна участь керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку в засіданнях Правління банку, що стосуються аудиторської діяльності, фінансової звітності, управління, організації внутрішнього контролю.

В межах стандарту №3 «Професійна компетентність» інспектор має перевірити на якому професійному рівні виконуються аудиторські перевірки. Для він проводить тестування чи співбесіду з працівниками служби внутрішнього аудиту з метою встановлення рівня їх професійного досвіду, володіння необхідними знаннями й навичками. Важливими для з'ясування є такі питання:

- чи своєчасно забезпечуються працівники аудиту відповідними інструкціями та затвердженою програмою перевірки;
- як здійснюється контроль за виконанням затвердженої програми перевірки, внесення до неї змін;
- в якій документації зафіксовані виявлені факти порушень та недоліків та рівень їх обґрунтованості;

- які заходи вживалися щодо запобігання можливим навмисним правопорушенням, не допущення помилок та упущень, розкрадання, випадків шахрайства, махінацій і конфліктів інтересів;

- яким чином оцінюється достатність та ефективність системи внутрішнього контролю, її відповідність ступеню потенційного ризику в різних сферах діяльності банку, а також процедурам і методам, що застосовуються в банку;

- чи вірно розуміють аудитори стандарти своєї роботи, принципи і методи бухгалтерського обліку, банківське законодавство;

- чи дотримуються працівники служби внутрішнього аудиту принципів, що визначені в Кодексі професійної етики внутрішніх аудиторів банківських установ.

Перевірка дотримання стандарту №4 зводиться до встановлення фактичних об'єктів внутрішнього аудиту та порівняння їх з необхідним обсягом роботи, який включає:

- перевірку відповідності банківських операцій чинному законодавству України та внутрішньобанківським правилам і процедурам;

- аналіз ефективності та ризику різних видів банківських операцій;

- оцінку рівня комп'ютеризації та інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності банку;

- визначення повноти і достовірності внутрішньої та зовнішньої фінансової звітності банку;

- оцінку рівня організації бухгалтерського та управлінського обліку, а також їх відповідність меті та завданням діяльності банку;

- виділення найбільш ризикових видів діяльності банку та їх поглиблений аналіз;

- забезпечення аналізу і оцінки внутрішнього контролю банку;

- своєчасне виявлення порушень та недоліків у діяльності структурних підрозділів і надання відповідних висновків;

- здійснення контролю за дотриманням економічних нормативів, що встановлені Національним банком України.

- перевірка якості управління трудовими та матеріальними ресурсами банку, а саме ефективність використання інтелектуального потенціалу працівників, економічна обґрунтованість витрат, повнота навантаження діючих технічних засобів, переукомплектування або недоукомплектування штату працівників;

- виявлення факторів, що негативно впливають на виконання завдань банку.

Згідно стандарту №5 планування кожної аудиторської перевірки підлягає документуванню. У зв'язку з цим інспектор має перевірити програми проведення аудиторських перевірок на предмет наявності в них:

- цілей аудиторської перевірки та строку її проведення;

- процедур, які використовуються внутрішніми аудиторами для збирання, аналізу та документування інформації під час аудиторської перевірки;

- характеру та масштабів тестування, що необхідно для досягнення цілей аудиту на кожному його етапі;
- конкретних ризиків, процесів та угод, що підлягають аудиту;
- календарний графік виконання робіт.

Програма проведення аудиторської перевірки повина бути затвердженою керівником служби внутрішнього аудиту до початку її проведення.

Вся робоча документація аудиторської перевірки готується внутрішніми аудиторами і перевіряється керівником служби внутрішнього аудиту. В цих документах подається перелік отриманої інформації, а також результати її аналізу.

Документи внутрішньої аудиторської перевірки мають зберігатися у паперовій чи в електронній формі. При цьому важливим є забезпечення захисту цієї інформації, оскільки вона належить до власності банку. Архіви робочої документації з проведення аудиту повинні знаходитися у службі внутрішнього аудиту і безпосередній доступ до них повинні мати тільки уповноважені особи - члени Правління та Ради банку, працівники служби внутрішнього аудиту. Всі інші, в тому числі і зовнішні аудитори – лише з дозволу керівника банку або керівника служби внутрішнього аудиту.

Після вивчення матеріалів аудиторських звітів інспектор має розглянути як відбулася реалізація викладених в них пропозицій Правлінню банку щодо виправлення виявлених порушень. Керівництво банку має право взяти на себе ризик і відмовитися вживати відповідних заходів щодо викладених в аудиторському висновку фактів у зв'язку з великими витратами на їх проведення або іншими міркуваннями. В такому разі керівник служби внутрішнього аудиту повідомляє про це рішення Раду банку. Це важлива обставина, оскільки відповідальність за вжиття заходів щодо усунення порушень, зазначених в аудиторському висновку, несуть керівники банку.

При ознайомленні із аудиторським висновком інспектор повинен звернути увагу на правильність його складання, вимоги якої визначені стандартом №6. Мова йде про вимоги до змісту та оформлення. По-перше, в аудиторському висновку повинно бути відображено, наскільки об'єкт перевірки відповідає існуючим законодавчим і нормативним вимогам; факти виявлених порушень, рекомендації з їх усунення; висновок про достовірність та повноту фінансової документації банку, про правильність ведення бухгалтерського обліку. По-друге, підписує аудиторський висновок внутрішній аудитор, призначений керівником цієї служби банку.

Крім того, інспектор має пересвідчитися у забезпеченні основ для отримання об'єктивних висновків внутрішніми аудиторами, зокрема, до них відносяться:

- зафіксовані у звітах власні думки внутрішніх аудиторів, що не збігаються з висновками інших працівників банку та зовнішніх аудиторів;
- вжиття заходів щодо запобігання виникненню або урегулювання конфлікту інтересів між аудиторами та іншими працівниками банку;
- відсутність покладання на внутрішніх аудиторів відповідальності за проведення будь-яких банківських операцій; здійснення проектування,

впровадження та складання різних операційних систем, оскільки виконання таких зобов'язань знижує рівень об'єктивності аудиту;

- дотримання морально-етичних норм при відборі спеціалістів для роботи у службі внутрішнього аудиту. Мова йде про те, що працівники, які раніше працювали в інших підрозділах цього банку, не можуть призначатися для проведення перевірки цих підрозділів не менше як протягом року після їх зарахування до служби внутрішнього аудиту;

- консультаційна допомога внутрішнього аудитора іншим працівникам банку у питаннях щодо дотримання банківського законодавства.

Методичні рекомендації до вивчення теми 4

Метою вивчення даної теми є формування знань студентів щодо організації третьої форми банківського нагляду – поточного контролю, що здійснюється шляхом інспектування банківської діяльності. Для логічного засвоєння матеріалу слід враховувати, що інспектування банків має два аспекти: організаційний та змістовний. Вивчення організації інспекційних перевірок передбачає три ключових питання:

- 1) об'єкти перевірки Департаментом банківського регулювання і нагляду Національного банку;

- 2) класифікація видів інспектування банків за періодичністю та масштабом;

- 3) порядок планування та проведення інспекційних перевірок банків, який регламентований Положенням про планування та порядок проведення інспекційних перевірок (постанова Правління Національного банку України від 17 липня 2001 р. № 276).

Необхідно звернути увагу на особливості інспектування банків I та II групи, планування інспекційних перевірок яких покладається на Національний банк.

Формування комплексної уяви про порядок здійснення виїзної перевірки діяльності банку слід проводити у послідовному вивченні етапів інспектування: підготовчий, здійснення перевірки на місці, звітування. Інспектування здійснюється відповідно до Положення про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS (постанова Правління Національного банку України від 8 травня 2002 р. № 171) та Методичних вказівок з інспектування банків "Система оцінки ризиків" (постанова Правління Національного банку України від 15 березня 2004 р. № 104).

Лише під час комплексної інспекційної перевірки можна провести ретельний аналіз стану банку, за результатами якого визначається його рейтинг. Тому докладному вивченню підлягає змістовний аспект поточного контролю, який полягає у застосуванні комплексної рейтингової оцінки банків за системою CAMELS.

Вивчення системи CAMELS має бути побудоване на осмисленні логічного взаємозв'язку: формування кожного із шести компонентів відбувається під впливом факторів, якими виступають характеристики

діяльності банків. Рейтингова система передбачає визначення у розрізі компонентів цифровий рейтинг банку за п'ятибальною шкалою: оцінка "1" є найвищою оцінкою, а оцінка "5" – найнижчою. Особливу увагу необхідно приділити характеристикам достатності капіталу, якості активів, менеджменту, ліквідності, чутливості до ризиків, за якими присвоюють банкам рейтингові оцінки. Комплексна рейтингова оцінка виставляється за рейтингом, що зустрічався найчастіше. Важливо зрозуміти, що результати комплексної рейтингової оцінки мають бути добре обґрунтованими та переконливо аргументованими, щоб уникнути суб'єктивізму, оскільки на основі класифікації банків за рейтингом Національний банк України отримує загальну картину стабільності банківської системи.

Поглибленого вивчення потребує одним із факторів, що підлягають комплексній оцінці – рівень організації внутрішнього аудиту банку. Це пов'язано з тим, що його ефективність багато в чому визначає загальну якість організації банківської діяльності, а отже – і рейтинг. Ознайомлення з даним питанням розпочинається із вивчення Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України (постанова Правління Національного банку України від 20 березня 1998 року N 114). Опрацювання даного документу має сформувати у студента знання щодо порядку та методів реалізації основних завдань внутрішнього аудиту в банку.

У своїй діяльності служба внутрішнього аудиту банку керується при виконанні функціональних обов'язків такими стандартами: 1. Керівництво службою внутрішнього аудиту. 2. Незалежність. 3. Професійна компетентність. 4. Обсяг роботи. 5. Планування і виконання аудиторської перевірки. 6. Складання аудиторського висновку. Детальне ознайомлення зі змістом вказаних стандартів необхідно провести на основі розгляду Методичних вказівок щодо застосування стандартів внутрішнього аудиту в банках України, затверджених постановою Правління Національного банку України від 20 липня 1999 року № 358.

Необхідно зрозуміти суть та встановити взаємозв'язок між зовнішніми формами контролю банківської діяльності – інспектуванням, що проводиться Національним банком України та незалежною аудиторською перевіркою. У зв'язку з цим підсумковим питанням вивчення даної теми є розгляд порядку взаємодії між інспекторами з банківського нагляду Національного банку України та зовнішніми аудиторами банків на підставі відповідного положення, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 29 квітня 2004 року № 191.

Термінологічний словник

Аудит банку - це визначення стану банку на основі перевірки правильності складання та підтвердження достовірності балансу, обліку прибутків та збитків, аналізу стану обліку, відповідність обліку та дій банку вимогам чинного законодавства, дотримання рівності прав акціонерів (учасників) при розподілу дивідендів, голосуванні, наданні прав на придбання

нових акцій тощо та підготовка висновків для надання інформації керівництву, акціонерам (учасникам) банку та іншим користувачам.

Аудиторська перевірка - система засобів перевірки документів інформаційної системи, облікових записів, статистичних матеріалів, а також контроль за достовірністю виконання необхідних процедур.

Аудитор - особа, яка уповноважена проводити аудиторську перевірку.

Аудиторський висновок - це документ, в якому викладається мета, вказується обсяг та результати аудиторської перевірки.

Внутрішній аудит банку - це незалежна оцінка системи внутрішнього контролю, встановленого у комерційному банку. Головна увага внутрішнього аудиту зосереджена на аналізуванні інформаційної системи, включаючи систему бухгалтерського обліку і супутніх видів контролю, вивченні фінансової та операційної інформації, дослідженні економічності та ефективності операцій.

Внутрішній контроль в банку - це сукупність процедур, які забезпечують достовірність та повноту інформації, яка передається керівництву банку, дотримання внутрішніх та зовнішніх нормативних актів при здійсненні операцій банку, збереження активів банку і його клієнтів, оптимальне використання ресурсів банку, управління ризиками, забезпечення чіткого виконання розпоряджень органів управління банку в досягненні мети, яка поставлена в стратегічних та інших планах банку.

Дата інспектування - дата, за станом на яку здійснюється виїзне інспектування та відображається стан справ у банку в звіті чи довідці. За дату інспектування береться 1-ше число місяця, що передує даті початку виїзної інспекції.

Довідка про перевірку (інспектування) - документ, що складається інспектором за довільною формою і не потребує затвердження, про результати перевірки окремих напрямів діяльності/операцій банку, його філії або іншого власного підрозділу банку чи про перевірку іншої особи, яка охоплюється наглядовою діяльністю Національного банку.

Звіт про інспектування - документ єдиної форми про результати проведеного комплексного інспектування банку - юридичної особи, що складається керівником інспекційної групи та обов'язково затверджується керівником підрозділу інспектування.

Зовнішній аудит - це перевірка, що здійснюється незалежними висококваліфікованими спеціалістами в галузі аудиту, контролю та аналізу

фінансово-господарської діяльності на підставі наявності відповідного сертифіката на право здійснення аудиторської діяльності.

Інспектор - службовець Національного банку, діяльність якого пов'язана з проведенням інспекційної перевірки.

Інспекційна група - група інспекторів, яким відповідно до посвідчення на перевірку доручається здійснити інспектування.

Інспекційна перевірка - виїзна перевірка (інспектування) банку, що здійснюється відповідно до порядку визначеного банківським законодавством.

Комплексне інспектування (перевірка) - виїзна інспекційна перевірка банку, філій або інших підрозділів банку, у процесі якої перевірки підлягають усі напрями діяльності (у тому числі управління діяльністю).

Незалежність - це можливість здійснювати об'єктивний і незалежний аудит, оцінювати отримані результати і скласти неупереджений аудиторський висновок. Одна з незаперечних вимог до внутрішніх аудиторів - не бути зв'язаними з тими видами діяльності, які вони перевіряють.

Обстеження - це процес загального збирання інформації (без її детальної перевірки) про напрями діяльності відповідного підрозділу з метою ознайомлення з його роботою (проведеними операціями); виявлення конкретних питань, що потребують особливої уваги; отримання інформації щодо доцільності проведення додаткової аудиторської перевірки.

Період інспектування - період, за який аналізуються та розглядаються документи, матеріали та діяльність банку під час інспекційної перевірки.

Планова перевірка (інспектування) - інспекційна перевірка банку (юридичної особи в цілому), а також окремі інспекційні перевірки філій або інших підрозділів банку, що здійснюються комплексно або з окремих напрямів діяльності/операцій відповідно до затвердженого плану інспекційних перевірок.

Рейтинг банку – узагальнююча оцінка фінансового стану банку на основі системи «CAMELS»

Рейтингова система «CAMELS» - комплексна оцінка загального стану банку на підставі єдиних критеріїв, які охоплюють всі напрями банківської діяльності, з метою визначення банків з незадовільним фінансовим станом, виявлення загрози банкрутства та застосування відповідних заходів з боку служби банківського нагляду Національного банку України щодо виправлення недоліків у діяльності банку, стабілізації його фінансового стану.

Робоча документація аудиторської перевірки - це сукупність уніфікованих документів, у яких у письмовому вигляді відображається інформація, одержана в результаті перевірки, а також рекомендації аудитора, що викладаються у відповідному висновку.

Служба внутрішнього аудиту банку - це самостійний структурний підрозділ банку, який створюється за рішенням виконавчого органу банку і підпорядковується безпосередньо Правлінню банку.

Стандарти внутрішнього аудиту - це критерії визначення процедур аудиту, за якими здійснюється оцінка діяльності системи внутрішнього контролю.

Тематична перевірка – це вивчення та обстеження окремих сфер банківської діяльності чи окремих банківських операцій.

План практичного заняття №4

1. Поняття та види інспектування банківської діяльності.
2. Порядок планування та проведення інспекційних перевірок банків.
3. Особливості нагляду за системою фінансового моніторингу банку.
4. Особливості нагляду за споживчим кредитуванням.
5. Характеристика компонентів рейтингової системи CAMELS.
6. Організація і стандарти внутрішнього аудиту в банках.

Критерії оцінювання: 1,5 бали – 1 відповідь, 0,5 балів – 1 доповнення.

Питання для самостійного вивчення

1. Зміст та умови проведення різних видів інспекційних перевірок банків.
2. Особливості інспектування банків першої та другої групи.
3. Оформлення результатів інспектування.
4. Застосування комплексної рейтингової оцінки банків за системою CAMELS.
5. Визначення первинної рейтингової оцінки.
6. Процес затвердження комплексного рейтингу.
7. Наукові підходи до визначення рейтингу банку.
8. Механізм контролю за висновками зовнішніх аудиторів у процесі інспектування та зв'язок зі службою внутрішнього аудиту банків.
9. Вимоги до керівництва підрозділу внутрішнього аудиту банку та його підпорядкування.

Критерії оцінювання: 1 бал – за виконання домашнього завдання.

Література: 4, 8, 17, 19, 20, 25, 27, 32, 36, 37, 40, 46, 49, 50, 51.

Тестові завдання

1. Інспектування банків I та II групи здійснюється:

а) під керівництвом інспекторів центрального апарату Національного банку, а інспекційні групи комплектуються службовцями підрозділів банківського нагляду територіальних управлінь;

б) виключно інспекторами Департаменту банківського регулювання та нагляду;

в) виключно інспекторами служби банківського нагляду територіальних управлінь;

г) начальником відділу банківського нагляду територіального управління Національного банку або його заступником.

2. Банк має високий і стабільний рівень надходжень і добре контролює зростання регулятивного капіталу, разом з тим за результатами інспекційної перевірки банку потрібно доформулювати резерви під активні операції (тобто обсяг негативно класифікованих активів за результатами інспекційної перевірки значно більший ніж за даними банку), що призводить до зменшення показника регулятивного капіталу (але не нижче його нормативного значення). Який рейтинг за рівнем достатності капіталу має такий банк?:

а) 1;

б) 2;

в) 3;

г) 4.

3. Банк з рейтинговою оцінкою якості активів "3" має одну з таких характеристик:

а) обсяги нестандартних активів та/або негативно класифікованих за результатами інспекційної перевірки більші ніж за даними банку, але разом з тим вони не загрожують капіталу банку та керівництво звернуло на цей факт належну увагу та має намір і змогу виправити ситуацію;

б) критерії надання кредитів, здійснення інших активних операцій та методи контролю з боку керівництва мають деякі недоліки;

в) потребують вдосконалення порядок ідентифікації осіб та процедури здійснення операцій з інсайдерами банку;

г) недосконалі критерії здійснення активних операцій, у тому числі кредитної діяльності, недостатні процедури здійснення контролю.

4. За результатами інспекційної перевірки у банку виявлено значні зловживання у практиці кредитування інсайдерів, інвестиційній діяльності, недотримання облікової та процентної політики, ігнорування вимог Національного банку, у тому числі з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Яка буде встановлена рейтингова оцінка за критерієм менеджменту:

а) 5;

б) 4;

в) 3;

г) 2.

5. Комерційні банки надають звіти про роботу служби внутрішнього аудиту до Національного банку України:

- а) два рази на рік;
- б) один раз на рік разом із річним фінансовим звітом;
- в) поквартально;
- г) щомісяця.

6. Що відноситься до стандартів внутрішнього аудиту банку?:

а) Керівництво службою внутрішнього аудиту. Незалежність. Професійна компетентність. Об'єктивність. Планування і виконання аудиторської перевірки. Складання аудиторського висновку.

б) Керівництво службою внутрішнього аудиту. Незалежність. Професійна етика. Об'єктивність. Планування і виконання аудиторської перевірки. Складання аудиторського висновку.

в) Керівництво службою внутрішнього аудиту. Незалежність. Професійна компетентність. Обсяг роботи. Планування і виконання аудиторської перевірки. Складання аудиторського висновку.

г) Організація внутрішнього аудиту. Незалежність. Професійна етика. Об'єктивність. Планування і виконання аудиторської перевірки. Складання аудиторського висновку.

7. Яка періодичність планування інспекційних перевірок банків:.

а) плани інспекційних перевірок банків складаються щомісяця з урахуванням прогнозного річного плану;

б) плани інспекційних перевірок банків складаються щокварталу з урахуванням прогнозного річного плану;

в) плани інспекційних перевірок банків складаються щодаки з урахуванням прогнозного квартального плану;

г) плани інспекційних перевірок банків складаються в цілому на рік.

8. На підготовчому етапі виїзної інспекційної перевірки проводиться:

а) аналіз результатів пруденційного нагляду, інформації від інших структурних підрозділів Національного банку про діяльність банку;

б) у банк надсилається офіційне повідомлення про проведення інспектування;

в) у банк надсилається запит щодо надання потрібної для процесу підготовки до інспектування інформації;

г) всі відповіді вірні.

Критерії оцінювання тестування: всього 1,6 балів – по 0,2 бали кожна вірна відповідь.

Практичні завдання

Завдання 1. В ощадному банку, який здійснює свою діяльність на території однієї області, була проведена інспекційна перевірка, за результатами якої встановлено:

- величина регулятивного капіталу дорівнює 6500000 євро, показники адекватності основного і регулятивного капіталу відповідно становлять 5,5% та 16,3%.
- високий і стабільний рівень надходжень, що забезпечує прибуткову діяльність. Але спостерігається тенденція збільшення частки непередбачених джерел доходів;
- неповернені позики становили 18,4% від суми наданих кредитів, з них більше 60% - негативно класифіковані активи;
- сумнівні кредити – 632 тис. грн.
- виявлено збиткові активи (цінні папери) на суму 247 тис. грн.
- розмір кожного десятого кредиту перевищував ліміт на позики для одного позичальника чи групі позичальників;
- позика, надана заступнику директора банку, не була відображена згідно вимог положення про видачу кредитів інсайдерам. Крім того, до цієї позики не застосовувався встановлений порядок видачі кредитів, кошти не були повернені у належний термін. Така позика була класифікована як та, що не відповідає стандартам;
- виявлено факти не належного здійснення внутрішнім аудитом своїх функцій;
- не налагоджена постійно діюча програма підготовки кадрів;
- норматив миттєвої ліквідності дорівнює 26,9%;
- норматив поточної ліквідності дорівнює 38,1%;
- норматив короткострокової ліквідності дорівнює 19,5%.

Зробити висновки щодо фінансового стану банку та визначити його рейтинг за системою CAMELS.

Завдання 2. В процесі інспекційної перевірки комерційного банку, що поширює свою діяльність на всю територію України, складені довідки, які відображають такі факти:

- завищені економічні нормативи: адекватності регулятивного капіталу, який фактично становить 10,2%, миттєвої ліквідності, який фактично дорівнює 18,7%;
- без попереднього дозволу НБУ першому заступнику голови правління банку було видано кредит на суму 50 000 євро;
- фізичній особі було видано кредит, який був використаний на придбання власних акцій банку;
- розмір регулятивного капіталу дорівнює 11 230 000 євро;
- норматив великих кредитних ризиків перевищує 8-кратний розмір регулятивного капіталу на 23%;
- встановлено помірну чутливість надходжень банку до несприятливих змін процентних ставок за залученими і розміщеними коштами, валютних курсів, коливань цін на цінні папери;

- функціонує добре налагоджена система вимірювання всіх ринкових ризиків;
- депозитна база банку адекватно диверсифікована як щодо строків погашення, так і щодо діапазону контрагентів, тобто він має коротко-, середньо- і довгострокові депозити від фізичних осіб, приватних підприємців, підприємств, банків.

Скласти звіт про інспекційну перевірку банку із визначенням його рейтингу за системою CAMELS.

Завдання 3. Інспекційна перевірка банку на місці встановила такі результати:

1. Негативно класифіковані активи становлять 16,2% від їх загальної суми.
2. Жодне перевищення лімітів видачі позик не було схвалено Правлінням.
3. У протоколах кредитного комітету відсутні записи про розгляд питань з неповернених позик.
4. Виявлено постійні порушення вимог видачі кредитів щодо двох великих клієнтів – автомобільної компанії та торговельного центру.
5. Встановлено досить високу залежність від дорогих, нестабільних джерел фінансування (міжбанківських коштів) для забезпечення потреб у ліквідності.

Разом з цим: керівництво банку досвідчене і компетентне; внутрішній аудит банку організований на належному рівні; формування резервів під активні операції проведено у повному обсязі; застосовується виважений підхід до планування, розроблення внутрішніх положень, процедур та засобів контролю, а також здійснюється активний контроль за їх виконанням; управління портфелем цінних паперів ефективно та добре контрольоване, тобто банк користується продуманими та обґрунтованими критеріями інвестиційної діяльності.

Охарактеризувати виявлені порушення в діяльності банку та визначити його рейтинг за системою CAMELS.

Критерії оцінювання практичних завдань: всього 6 балів – по 2 бали кожне завдання.

Тема 5. Оцінка діяльності банків на основі системи оцінки ризиків

Сутність та завдання нагляду за системою ризик-менеджменту банку

Ризики повинні адекватно вимірюватися та передбачатися банками з метою їх ефективного контролю. Наявність дієвого ризик-менеджменту банку – це запорука його стабільності, а відтак і конкурентоспроможності, привабливості для інвесторів, високого рівня міжнародного рейтингу. Однією із найважливіших задач, що стоять перед банківським надзором є контроль за реалізацією внутрішньобанківської політики управління ризиками та оцінка адекватності системи ризик-менеджменту у банку.

На банківський нагляд покладається завдання контролю за ризиком банківської системи в цілому на основі оцінки індивідуальних показників банків.

При цьому методологія нагляду за банківськими ризиками повинна бути:

- динамічною, оскільки підвищення рівня ризику несуть у собі нові банківські продукти;
- інтегрованою, тобто враховувати взаємовідносини банківських установ з іншими фінансовими установами, їх активність на міжнародному фінансовому ринку;
- оперативною – так як притаманна банківським операціям висока швидкість може провокувати концентрацію ризиків за короткий проміжок часу.

На даний час вітчизняним банківським законодавством не передбачено обов'язкові норми організації систем ризик-менеджменту. Постановою Правління Національного банку №361 від 02.08.2004 затверджено Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, однак вони носять рекомендаційний характер. Тому існуюча в більшості вітчизняних банків система управління ризиками є формальною, і вона не наділена достатніми повноваженнями, щоб бути дієвою.

Водночас постає питання чи потрібно взагалі зобов'язувати банки щодо організації системи ризик-менеджменту? Адже запровадження мінімальних пруденційних норм щодо ризик-менеджменту в банках зовсім не означає отримання реальної користі. Вона з'явиться тільки якщо організація такої системи буде свідомим власним рішенням банків. Тому нагляд має стимулювати роботу банків по створенню та впровадженню ефективних систем менеджменту.

Насьогодні в Україні налічується близько 10-15 банків, які усвідомили необхідність системного підходу до управління ризиками, створили відповідну службу та надали повноважень, що дозволяють їй брати участь у вирішенні важливих питань діяльності банку.

Перевіряючи якість системи ризик-менеджменту банку, інспектор має звернути увагу на таке:

1. Наявність та зміст відповідних внутрішньобанківських положень, затверджених Спостережною радою, щодо організації системи ризик-менеджменту банку: місія; цілі, завдання та стратегія роботи банку щодо управління ризиками; концепції управління ризиками в банку; політики щодо управління окремими категоріями ризиків та бізнес-плани їх впровадження; регламентні документи колегіальних органів, функціональних та територіальних підрозділів, посадові інструкції, ліміти та повноваження.

2. Структура служби ризик-менеджменту та бізнес-процеси зворотного зв'язку з іншими підрозділами банку та його керівництвом (Спостережною радою та Правлінням банку)

3. Чи забезпечено системний підхід в організації управління ризиками, тобто повнота включення всіх важливих підрозділів (в тому числі спостережної ради та правління банку) до роботи ризик-менеджменту?

4. Як проведений розподіл функцій ризик-менеджменту між різними відділами та вищим керівництвом банку?

5. Кваліфікація персоналу, який безпосередньо займається управлінням ризиками.

6. Як класифіковані банківські ризики, наскільки широкий спектр ризиків приймається до уваги банком в процесі роботи?

7. Чи забезпечена повнота і достовірність інформаційної бази для визначення банківських ризиків?

8. Чи має банк розроблені плани дій щодо можливих сценаріїв розвитку діяльності банку під впливом ризиків?

9. Якими заходами забезпечується уникнення будь-якого конфлікту між приватними інтересами керівників і працівників банку та комерційними інтересами банку?

10. Які технології, підходи використовуються банком для оцінки різних видів ризиків? Які системи автоматизації управління ризиками функціонують і наскільки вони є дієвими, чи об'єктивні їх результати?

Провідні західні технічні продукти щодо аналізу ризиків (наприклад, SAS Risk management) є досить коштовними для вітчизняних банків. Адаптація тільки трьох компонентів SAS Risk management щодо оцінки кредитного, ринкового та операційного ризику коштує близько мільйона доларів і триватиме в межах трьох років. Тому банки віддають перевагу вітчизняним програмним продуктам, що розробляються як самими банками, так і спеціалізованими фірмами.

Для створення повноцінної автоматизованої системи управління ризиками необхідно два компоненти:

1). Операційний день банку (ОДБ) як інформаційна основа щодо появи та кількісного виміру факторів ризику. Крім того, ця система повинна проводити оцінку окремих індивідуальних ризиків (наприклад, ризик за кожним позичальником), гарантувати заповнення всіх необхідних даних, які характеризують ризик-фактори, а також відображати поточне дотримання лімітів.

2). Система підтримання прийняття рішень (СППР), яка являє собою накопичувальну базу даних з комплексною аналітичною обробкою. Саме в СППР повинен проходити розрахунок показників, що характеризують окремі види банківських ризиків, проводитися прогноз розвитку факторів ризику та їх впливу на діяльність банку.

Важливим питанням постає взаємодія цих двох блоків. Якщо в ОДБ не буде введена необхідна важлива для оцінки ризиків інформація, то об'єктивність розрахунків проведених СППР буде низькою, а відповідно прийняті рішення неадекватними.

Наприклад, для оцінки ризику ліквідності потрібна інформація про дати укладення та завершення дії договорів. Проте все ще існують ОДБ, де поля «дата початку» і «дата завершення» договору не обов'язкові до заповнення. Інший приклад – ситуація із процентним ризиком. Відомо, що банки користуються компенсаційною схемою низьких кредитних ставок за рахунок

різних комісій. І якщо відомості про ці комісії не враховуються, то програма не визначить реальну ефективну ставку процента за кожним позичальником.

Отже якість (повнота, достовірність) інформаційної основи ОДБ – це головний фактор якості ризик-менеджменту банку.

Важливим питанням для інспектора є вивчення системи методів, які використовуються банком при управлінні кожним видом ризику. Для ефективного управління банківськими ризиками мають застосовуватися одночасно такі методи: розробка і впровадження заходів попередження ризику; кількісна оцінка ризику; прогнозування ризику; розробка та впровадження шляхів уникнення ризику, його мінімізації та страхування.

Крім того, банківським наглядом розробляються власні методики, на основі яких інспектори визначають рівень банківських ризиків. І потім така зовнішня оцінка порівнюється із показниками внутрішньобанківської системи ризик-менеджменту. Звичайно, методологія оцінки ризиків з боку банківського нагляду має бути досить досконалою, об'єктивною, давати результати високої достовірності. В Україні банківський нагляд користується методологією «Система оцінки ризиків» (постанова Правління Національного банку №104 від 15.03.04 р.).

Підходи світової та вітчизняної практики нагляду за банківським кредитним ризиком

Сутність банківського нагляду за конкретним видом ризику, притаманного діяльності банку, полягає у якісній оцінці кожного з етапів процесу управління ним: заходи попередження ризику, оцінка ризику, прогнозування ризику, шляхи мінімізації ризику, страхування ризику.

Так, заходи попередження кредитного ризику включають:

1.1. Підбір, оцінка та мотивація кредитних менеджерів банку.

1.2. Удосконалення кредитної діяльності банку (додаток Е).

Користування базою даних про позичальників
 особи підборі кредитних працівників слід врахувати психологічну теорію співвідношення прийнятого ризику та очікуваного доходу.

Рис. 9. Матриця психологічної класифікації кредитних працівників

Для підбору персоналу застосовують співбесіди, заповнення біографічної анкети, соціально-психологічне тестування; а в процесі роботи атестацію та мотивацію. Суть останньої полягає у виплаті заробітної плати за обґрунтованою системою преміювання кредитних менеджерів. Це формує почуття задоволеності своєю роботою і стимулює працювати більш старанно та відповідально.

Більшість банків країн світу обмінюються інформацією про позичальників через кредитні бюро. Національним банком України в рамках виконання своєї основної функції – забезпечення надійності банківської системи (ст. 6 Закону України «Про Національний банк України») для зменшення кредитних ризиків створено за участю банків єдину інформаційну систему обліку позичальників, які мають прострочену заборгованість за банківськими кредитами (ЄІС «Реєстр позичальників»). Ця інформація становить банківську таємницю. Нею можуть користуватися банки та їх філії за умови укладення договору з Національним банком про інформаційно-довідкове обслуговування. Насьогодні в ЄІС «Реєстр позичальників» беруть участь 128 банків, яким належить 75% від усіх банківських активів. Загальна сума простроченої заборгованості за банківськими кредитами, що обліковується у цьому реєстрі, складає 4,38 млрд. грн. – це близько 1% від сумарних активів банківської системи України.

Оцінка індивідуального кредитного ризику

Оцінка кредитного ризику має здійснюватися окремо за кожним позичальником, а також повинен визначатися загальний ризик кредитного портфелю банку. При цьому ці системи можуть бути поєднані між собою. Інспектору мають бути відомі переваги та недоліки різних підходів до оцінки кредитного ризику в банках. Важливо розглядати оцінку ризику не просто як суто механічний розрахунок, а як складний процес, де потрібно поєднувати методи кількісного аналізу і якісні характеристики. Найбільш повно цій характеристиці відповідає методика визначення кредитного рейтингу.

Методика рейтингової оцінки кредитного ризику дозволяє перевести якісну оцінку у кількісні параметри з подальшим розрахунком комплексного показника. Механізм кредитного рейтингу позичальника зводиться до оцінки середнього зваженого балу за більшими оцінками різних напрямків ризику кредитування. Отриманий підсумковий рейтинг є підставою для віднесення позичальника до певної категорії клієнтів, класифікованих за ймовірним рівнем кредитного ризику. Слід відмітити, що подібна методика повинна періодично переглядатися, а саме уточненню або зміні підлягають перелік показників та їх вагові оцінки.

Поширення на практиці набув скоринговий метод оцінки кредитоспроможності позичальників-фізичних осіб. Вперше техніка кредитного

скорингу була запропонована американським економістом Дюраном Д. на початку 40-х років XX ст. для вирішення проблеми відбору позичальників по споживчому кредитуванню. Приклад скорингового методу при оцінці кредитоспроможності фізичних осіб наведено у додатку Ж. Він базується на підрахунку балів, отриманих клієнтом за кожною позицією анкети. За сукупною кількістю балів клієнт відноситься до певного класу позичальників.

Таким чином, скоринговий метод дозволяє проводити експрес-аналіз у присутності потенціального позичальника, і дати висновок про можливість кредитування протягом 15-20 хв. Тому усвідомлюючи переваги скорингового методу оцінки кредитоспроможності клієнта, більшість банків розвивають його застосування. Однак незважаючи на свою високу технологічність цей метод знаходить адекватне застосування у великих банках, які володіють широкою інформаційною базою щодо своєї клієнттури у сфері споживчого кредитування та видачі кредитних карток. Разом з тим скоринговий підхід вимагає високого професіоналізму від кредитних менеджерів банку, передбачає постійне оновлення показників та їх бальних оцінок. Завдяки експериментуванню з критичною сумою балів банк може розширювати свою клієнтську базу споживчого кредитування, формуючи тим самим платоспроможний попит на товари.

Оцінка сукупного кредитного ризику банку

Оцінка кредитного ризику кредитного портфеля банку включає оцінку його якості, а також визначення сукупного кредитного ризику. Наприклад, методика розрахунку сукупного кредитного ризику з урахуванням рівня достатності сформованих резервів наведена у таблиці 4.

Таблиця 4. Приклад розрахунку сукупного кредитного ризику банку

Показник	Банк А	Банк Б
1. Кредитні вкладення, всього, грн.	1500	2700
2. Сума розрахункового резерву, грн.	120	500
3. Сума фактично створеного резерву, грн.	60	100
4. Коефіцієнт достатності створення резерву $(1-2)/(1-3)$	0,96	0,85
5. Коефіцієнт сукупного кредитного ризику $(1-2)*4/1$	0,88	0,69

Вітчизняна практика банківського нагляду для оцінки сукупного кредитного ризику банку використовує «Систему оцінки ризиків», що затверджена постановою Правління Національного банку України від 15 березня 2004 р. № 104. В ході інспектування збирається інформація щодо:

- існування адекватної, ефективної, доведеної до виконавців внутрішньої нормативної бази (положень, процедур тощо) щодо управління кредитним ризиком, затвердженої відповідними органами банку, виходячи з принципів корпоративного управління, а також відповідної практики виконання її вимог;
- складу портфелів активів (кредитний, інвестиційний тощо) та наявності в них концентрацій. співвідношення ризику і доходу за кожним банківським продуктом;

- класифікації позичальників за рейтингом надійності;
- стану обслуговування заборгованості;
- великих кредитів;
- географії кредитних операцій (концентрація у певному регіоні);
- кредитування інсайдерів;
- рівня забезпечення кредитного ризику заставою. Під час оцінки застави наглядовці мають аналізувати вид застави, якість, рівень покриття заборгованості заставою, адекватність та періодичність переоцінки застави, можливість реалізації, а також рівень і характер винятків у документації;
- обсягів умовних зобов'язань банку (гарантій, непокритих і резервних акредитивів, кредитних ліній, обов'язкових та не обов'язкових до надання тощо);
- зростання обсягів активних операцій, прострочень, негативно класифікованих кредитів і збитків від активних операцій;
- достатності формування резервів банку під можливі втрати за активними операціями;
- наявності своєчасної, достовірної та повної управлінської інформації;
- ефективності кредитного адміністрування, включаючи кредитний аналіз, моніторинг, роботу з проблемними активами, оцінку застави і документальне оформлення застави;
- адекватності методів, що використовуються для визначення кредитних проблем;
- рівня комплектації і кваліфікації кадрів, зважаючи на обсяг та складність активних операцій банку;
- застосування належних підходів обліку балансових та позабалансових активів та резервів;
- наявності належних механізмів контролю (аудит, внутрішні перевірки кредитної діяльності, відповідні процедури тощо) для класифікації кредитного та інвестиційного портфелів, забезпечення точності даних і моніторингу дотримання положень або законів.

На підставі отриманих відомостей про вищевказані та інші характеристики кредитної діяльності банку інспектори оцінюють експертним шляхом кількість кредитного ризику (незначна, помірна, значна) та якість управління ним (висока, потребує вдосконалення, низька).

Базельським комітетом для оцінки сукупного кредитного ризику запропоновані:

- 1) стандартизований підхід (standardized approach), що поділяється на спрощений та загальний;
- 2) підхід внутрішніх рейтингів (internal ratings – based approach, IRB), який поділяється на фундаментальний та поглиблений.

Окремий банк може застосовувати лише один із наведених 4-х варіантів. Передбачається також, що абсолютно всі банки зможуть використовувати спрощений стандартизований підхід. А застосування інших вимагатиме попереднього дозволу органу нагляду.

Основна ідея стандартизованого підходу полягає у класифікації активів банку на групи за рівнем їх кредитного ризику. І для кожної такої групи активів встановлюється значення вагового коефіцієнта кредитного ризику: від 0% до 100%. Тобто проводиться зважування активів за ризиком:

$$\text{Зважені за ризиком активи} = \sum_{i=1}^n \text{актив}_i \times RW_i, \quad (11)$$

де $\sum_{i=1}^n \text{актив}_i$ - чиста сума певного виду активу, тобто після вирахування резервів;

RW_i - коефіцієнт ризику за певним видом активу.

Інформація про загальний та спрощений стандартизовані підходи містяться у додатках 3 та И.

Згідно із загальним стандартизованим підходом усі активи банку поділяються на 13 категорій за різними ознаками (за контрагентами, за термінами, тощо). Для кожної категорії передбачено принаймні 1 варіант значення вагового коефіцієнта. А якщо є декілька варіантів, то банківський нагляд держави має визначитися із тим, який саме буде застосовуватися для банків цієї держави. В окремих випадках ваговий коефіцієнт ризику визначається відповідно до рейтингу, встановленого незалежним рейтинговим агентством. Тому загальний стандартизований підхід називають ще підходом зовнішніх рейтингів. Його основними перевагами є відносна простота і можливість зменшення навантаження на капітал банку через формування активів за пріоритетом надійності. А недоліком – складність та висока вартість процедури отримання зовнішнього рейтингу.

Насьогодні на світовому ринку інформаційних послуг присутні три провідних рейтингових агентства: «Moody's Investors Service», «Standard & Poor's», «Fitch». Ними використовуються різні підходи до визначення кредитних рейтингів, серед яких і той, що запропонований Базельським комітетом у загальному стандартизованому підході. На міжнародному рівні він відомий під назвою «Long-Term Debt Rating» і застосовується для оцінки спроможності банків обслуговувати довгострокові зобов'язання. Відповідно до цього критерію банкам присвоюються рейтинги надійності (таблиця 5).

Таблиця 5. Класифікація рейтингів надійності банку за системою «Long-Term Debt Rating»

Вид рейтингу	Характеристика рейтингу
AAA	Найвищий рівень надійності банку, що передбачає можливість банку подолати без втрат ймовірні фактори ризику
AA	Досить висока надійність банку, однак прибутковість не дозволяє сформувати значного запасу фінансової міцності
A	Висока надійність банку, але його діяльність досить чутлива до ризиків
BBB	Добра надійність банку, однак в його роботі присутні окремі

	елементи ризику
BB	Сумнівна надійність банку, характеризується недостатньою платоспроможністю
B	Низька надійність банку, у майбутньому передбачається можливість виникнення проблем із платоспроможністю
CCC	Дуже низька надійність, у майбутньому очікується банкрутство банку
D	Дефолт, що означає банкрутство банку

Банкам, що мають рейтинг від AA до B, присвоюються додаткові значення «+» та «-». Це означає, що банк з рейтингом BB+ є більш надійним порівняно з банком, який отримав рейтинг BB, і, в свою чергу, є вищим за BB-. Серед банкірів вважається, що наявність у банку навіть невисокого рейтингу, визначеного одним із міжнародних рейтингових агентств, справляє на світову спільноту краще враження, ніж його відсутність взагалі. Присвоєння банку міжнародного кредитного рейтингу свідчить про зміцнення його ділової репутації, розширення фінансових можливостей у зв'язку із переходом до якісно вищого рівня ведення банківського бізнесу на світовому фінансовому ринку.

У межах спрощеного стандартизованого підходу всі активи поділяються на 11 категорій. Для кожної категорії визначено або тільки один ваговий коефіцієнт, або залежно від рейтингу, присвоєного агентством експортного фінансування, що діє у кожній державі.

Визначена за загальним чи спрощеним стандартизованим підходом сума зважених за ризиком активів підставляється у формулу (11).

Підхід внутрішніх рейтингів (ПВР) – нова методика, яка раніше в практиці банківського нагляду не використовувалась. Згідно з ПВР усі активи банку (за термінологією Базельського комітету – експозиції) поділяються на 5 класів та субкласи (додаток К).

Підхід внутрішніх рейтингів передбачає визначення:

1. Активів зважених на ризик на основі розрахунку неочікуваних збитків (це збитки, які можуть виникнути в майбутньому і суму яких на дату балансу достовірно оцінити не можливо, але можна визначити приблизно, користуючись власним досвідом минулого або досвідом, узагальненим банківським наглядом).

Розрахунок розпочинається із визначення «вимог до капіталу» (чисельника формули (11)), який потім множиться на величину 12,5 (це результат співвідношення $100\%:\text{рівень адекватності капіталу}=100\%:8\%=12,5$). Тоді з формули (11) маємо:

$$\text{Активи зважені на ризик} = \frac{\text{Капітал}}{8\%} \times 100\% \quad (12)$$

2. Очікувані збитки – це резерви на покриття кредитного ризику. Якщо отримана величина збитків перевищує фактично сформовані резерви, то сума перевищення вираховується із регулятивного капіталу (по 50% із основного та

додаткового капіталу). Якщо збитки менші за фактичні резерви, то на цю різницю збільшується регулятивний капітал, але на суму не більшу за 0,6% від активів зважених за ризиком за умов письмового дозволу органу нагляду.

Таким чином, на відміну від стандартизованого підходу, який регламентує розрахунок величини тільки активів зважених за ризиком, ПВР передбачає особливості розрахунку як капіталу, так і активів зважених на ризик.

У межах фундаментального ПВР банк повинен самостійно визначати тільки ймовірність дефолту (PD), інші критерії доводяться органом нагляду. Застосування поглибленого ПВР передбачає, що розрахунок всіх компонентів ризику здійснюється банком самостійно. Для цього він повинен володіти масштабною інформаційною базою, а його ризик-менеджмент відповідати високим якісним стандартам.

Так, для запровадження поглибленого ПВР необхідний серйозний підготовчий етап. Тільки статистичні дані потрібно мати щонайменше за шість років. ПВР вважається однією із найскладніших методологій у банківській справі. Але й оцінка за ним є більш реальною. Оскільки ПВР враховує і фактори пом'якшення ризику – якість застави, гарантії, різні аспекти сек'юритизації, тощо. Слід зазначити, що навіть для тих держав, що мають відповідну інфраструктуру фінансової системи, багатий інструментарій управління кредитним ризиком, багаторічні статистичні спостереження, впровадження ПВР є доволі серозним випробуванням. Тому в Україні ПВР поки що тільки вивчається.

Прогнозування кредитного ризику

Передбачення рівня кредитного ризику – досить складна задача, вирішення якої неможливе без застосування економіко-математичних методів. Точний ймовірнісний метод вважається найбільш ефективним, коли є надійна інформація про всі сценарії розвитку кредитної історії клієнта та рівень ймовірності їх настання. Якщо не має достовірних відомостей про розподіл ймовірності між можливими сценаріями, то виправданим є застосування наближеного ймовірнісного методу. Отримана модель може бути відкоригована в процесі кредитування позичальника.

Якщо практично не можливо (через недостатність інформації) застосувати названі два методи, доцільним є розрахунок показників, які опосередковано характеризують кредитний ризик. Цей метод так і називається - непрямий (якісний, опосередкований) метод. Він розглядає три ситуації:

1). Позичальник вперше звернувся за кредитом в банк, тобто кредитна історія повністю відсутня. Середнє значення ймовірності неповернення кредиту (Q) буде дорівнювати:

$$Q=1/(n+1), \quad (13)$$

де n – кількість наданих кредитів, всього.

$Q=1/(1+1) = 0,5$, тобто 50%. Відповідно ймовірність повернення кредиту (P) дорівнює:

$$P= 1- Q \quad (14)$$

Згідно формули (14) $P= 1 - 0,5 = 0,5$, тобто 50%.

2). Клієнт звертався у банк за кредитом та має досвід кредитних відносин з банками. Наприклад, з 10 раніше взятих кредитів всі повернені своєчасно без порушень. Згідно формул (13) та (14):

$$Q = 1 / (10+1) = 0,09$$

$$P = 1 - 0,09 = 0,91$$

Отже, ймовірність повернення кредиту 91%.

3). Клієнт звертається у банк за кредитом та має кредитну історію із окремими порушеннями договірних відносин з банками. Наприклад, із 12 кредитних справ у минулому зафіксовано 4 справи з порушеннями:

$$Q = (m + 1) / (n + 1), \quad (15)$$

де m – кількість порушених кредитних договорів.

Тоді $Q = (4+1)/(12+1) = 0,38$, $P = 1 - 0,38 = 0,62$, тобто ймовірність повернення кредиту становить 62%.

З метою прогнозування ризику конкретної кредитної операції може застосовуватися формула математичного очікування.

1. Визначення найбільш очікуваного результату (re):

$$re = \sum_{i=1}^n p_i r_i, \quad (16)$$

де n – кількість можливих варіантів;

p_i - ймовірність i -го результату;

r_i – i -ий можливий результат від операції.

2. Середньоквадратичне відхилення (σ^2), яке показує можливе відхилення від очікуваного результату:

$$\sigma^2 = \sum_{i=1}^n p_i (r_i - re)^2 \quad (17)$$

3. Дисперсія (σ) або середнє лінійне відхилення:

$$\sigma = \sqrt{\sigma^2} \quad (18)$$

4. Стандартне відхилення:

$$|y| = \left| \frac{\sigma}{re} \right| \quad (19)$$

Чим вищий рівень даного показника по модулю, тим більш високим є кредитний ризик операції, яка оцінюється.

Наприклад, сума кредиту, яку запитує позичальник – 700 грн., сума процентного доходу банку – 150 грн., ймовірність повернення кредиту та відсотків у повній сумі – 75%.

$$re = (-850) \cdot 0,25 + 850 \cdot 0,75 = 425 \text{ грн.}$$

$$\sigma^2 = 0,25 \cdot (-850 - 425)^2 + 0,75 \cdot (850 - 425)^2 = 541875$$

$$\sigma = \sqrt{541875} = 736,1$$

$$y = \frac{736,1}{425} = 1,732$$

Висновок: рівень ризику за даною операцією дорівнює 173,2%.

Прогнозування сукупного кредитного ризику

Одним із показників сукупного кредитного ризику банку є питома вага нестандартної заборгованості клієнтів за кредитами у її загальній сумі. У світовій банківській практиці нормальним вважається наявність в кредитному портфелі 5-10% прострочених кредитів. Прогнозування приросту питомої ваги прострочених кредитів у сукупній заборгованості (Δy):

$$\Delta y = \frac{z \times \Delta x}{(x + z)^2} - \frac{x \times \Delta z}{(x + z)^2}, \quad (20)$$

де Δx – передбачувана зміна обсягу нестандартних кредитів;

Δz - передбачувана зміна обсягу стандартних кредитів;

z - обсяг стандартних кредитів;

x - обсяг нестандартних кредитів.

Наприклад: $\Delta x = 25$ тис. грн., $\Delta z = 30$ тис. грн., $z = 85$ тис. грн., $x = 15$ тис. грн.

$$\text{Тоді } \Delta y = \frac{85 \cdot 25}{(15 + 85)^2} - \frac{15 \cdot 30}{(15 + 85)^2} = 0,21 - 0,045 = 0,165, \text{ тобто } 16,5\%$$

Серед шляхів мінімізації кредитного ризику банківська теорія і практика виділяють основні:

1. Раціоналізація кредитного портфеля – це встановлення і дотримання обґрунтованих лімітів на кредитування, наприклад:

а) ліміт кредитних операцій банку з державними структурами, іншими банками, населенням, підприємствами;

б) ліміт на обсяг операцій по кожній групі ризику;

в) ліміти на обсяги певного виду кредитних операцій (факторингу, лізингу, овердрафту, тощо)

г) ліміти на обсяги кредитних вкладень в окремі галузі економіки;

д) ліміти концентрації кредитів на одного контрагента.

2. Структурування кредитів – це розробка та застосування ефективних умов кожного кредитного договору. Важливим є якість застави, наявність

іншого грошового забезпечення кредиту, визначення оптимального терміну кредитування, процентної ставки, графік погашення заборгованості.

3. Створення резервів на покриття кредитного ризику згідно встановлених нормативно-правових вимог, а саме: Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків (постанова Правління Національного банку України №279 06.07.2000 р.); Положення про порядок формування резерву під операції банків України з цінними паперами (постанова Правління Національного банку України №31 02.02.2007 р.).

У світовій банківській практиці найпоширенішими методами страхування кредитного ризику є:

1. Страхування банківського кредитного ризику у страхових компаніях.

2. Сек'юритизація (від англ. security – цінний папір) - це продаж на ринку частини активів комерційного банку, головним чином зобов'язань клієнтів по виданих позиках, у формі цінних паперів (облігацій), що забезпечені цими активами і погашаються з коштів, що надходять від позичальників.

3. Хеджування кредитного ризику за допомогою кредитних деривативів.

Сутність нагляду за ринковим ризиком банку

У вузькому розуміння ринковий ризик – це наявна або потенційна загроза зменшення надходжень та капіталу наслідок несприятливих коливань вартості цінних паперів, які є в торговому портфелі банку. Крім того, ринковий ризик поширюється на балансові та позабалансові активи банку, які передбачається реалізувати за певних умов: заставне майно, власні основні засоби, цінні папери у портфелі банку на продаж, тощо. Цей ризик впливає з маркетмейкерства, дилінгу, прийняття позиції з боргових та пайових цінних паперів, валют та похідних інструментів.

У вітчизняній практиці банківського нагляду контроль за ринковим ризиком у банку здійснюється на основі таких факторів:

1) зміст, адекватність та ефективність внутрішньої нормативної бази банку, що регламентує політику управління ринковим ризиком (положення, процедури тощо);

2) дотримання порядку затвердження внутрішньобанківських положень щодо управління ринковим ризиком та доведення її безпосередніх виконавців;

3) організація управління ринковим ризиком, тобто розподіл та координація функцій щодо збору інформації для його оцінки, підготовки аналітичного обґрунтування, прогнозування, прийняття та реалізації рішень по мінімізації втрат та страхуванню;

4) адекватність методології, що використовується для управління ринковим ризиком, а саме:

- характеристика об'єктів ринкового ризику, що фактично присутні в банку;
- якою класифікацією (спектром) факторів оперує банк при визначенні ринкового ризику (наприклад, динаміка процентних ставок, валютних курсів, цін на фінансові інструменти);
- оцінка реальних грошових надходжень від торговельних операцій та достатності капіталу для покриття ринкового ризику;
- рівень використання стрес-тестування, наприклад, розроблені сценарії зміни процентних ставок та реакція на них з боку банку;
- вжиття заходів щодо мінімізації ринкового ризику, тобто його хеджування, закриття позицій ризику, лімітування вкладень у цінні папери, виходячи з наявного регулятивного капіталу банку, контроль за дотриманням цих лімітів, регулярність та умови їх перегляду, формування резервів на покриття можливих збитків від операцій з цінними паперами у портфелі банку на продаж;
- дотримання банком нормативів інвестування (Н11 та Н12);
- професійна здатність керівництва та працівників банку щодо управління ринковим ризиком;
- розмір відкритих позицій порівняно з реальними очікуваними грошовими надходженнями (тобто ризик порівняно з винагородою);
- наявність своєчасної, точної та інформативної управлінської інформації;
- існування належних механізмів контролю за точністю інформації, зокрема, використання облікових підходів, комп'ютерних програм.

Вітчизняна нормативна методологія банківського нагляду за ринковим ризиком викладена у Методичних вказівках з інспектування банків "Система оцінки ризиків" (постанова Правління НБУ від 15 березня 2004 р. № 104). Розвиток даного напрямку можливий на основі вивчення шляхів застосування в Україні світового досвіду наглядової практики за ринковим ризиком.

Визнана світовою спільнотою методологія обчислення мінімально необхідної суми капіталу на покриття ринкового ризику викладена у Другій Базельській угоді про капітал. Вона розкладає ринковий ризик на чотири складові: процентний та пайовий ризик торговельної книги, валютний і товарний ризик. Оцінку вимоги до капіталу під ринковий ризик банку передбачається проводити за одним із трьох альтернативних підходів:

1. Алгебраїчна сума всіх вимог до капіталу на покриття компонентів ринкового ризику, визначених за стандартизованим методом.
2. Оцінка величини ризику з використанням підходу моделювання.
3. Комбінація наведених вище способів оцінки — коли деякі компоненти ринкового ризику оцінюються за стандартизованим методом, а деякі — за методом моделювання.

В Україні на даний час опрацьовується стандартизований підхід.

Новим для вітчизняної методології банківського нагляду є поняття «торговельної книги». Згідно з визначенням Базельського комітету, до неї

відносять позиції у фінансових інструментах і товарах, які утримуються з метою торгівлі, або з метою хеджування інших елементів торговельної книги.

Складність застосування пропозицій Базельського комітету в українській банківській практиці полягає в тому, що вона використовує Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБО), в яких не існує поняття «торговельна книга». Так, згідно МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» портфель цінних паперів вітчизняні банки класифікують як торговий, на продаж і до погашення. Однозначно до торговельної книги відноситься весь торговий портфель цінних паперів, а портфель цінних паперів до погашення до неї не входить. Питання включення до торговельної книги цінних паперів у портфелі на продаж є дискусійним: відносити всі фінансові інструменти чи тільки їх частину, чи взагалі не включати. Від цього у певній мірі залежить об'єктивність оцінки ринкового ризику в банках України.

Процентний ризик

Об'єктами процентного ризику торговельної книги є процентні боргові цінні папери та деривативи – свопи. Ризиком вважається ймовірність виникнення втрат банку через зменшення вартості таких цінних паперів внаслідок погіршення фінансового стану емітента або зниження процентної ставки доходу.

Згідно з підходом Базельського комітету, процентний ризик торговельної книги поділяється на спеціальний та загальний. Спеціальний ризик – це ризик негативної зміни вартості певного цінного паперу через фактори, які стосуються його емітента. При цьому не дозволяється групування цінних паперів за емітентами, тільки в розрізі емісій, які, зазвичай, різняться своїми умовами. Спеціальний ризик оцінюється шляхом поділу всіх цінних паперів торговельної книги на три категорії:

- 1) державні – цінні папери центральних та місцевих органів влади;
- 2) допущені – цінні папери, емітовані підприємствами державного сектору, міжнародними банками та інші папери з високим рейтингом;
- 3) інші – всі ті, що не увійшли до двох попередніх груп.

Вимога до капіталу під спеціальний ризик визначається як сума добутків поточної ринкової вартості цінних паперів та вагових коефіцієнтів ризику, наведених у таблиці 6.

Таблиця 6. Оцінка спеціального процентного ризику за положеннями Базелю II

Категорія цінних Зовнішній паперів кредитний рейтинг	%		
	Державні	Допущені	Інші
AAA до AA-	0,00	0,00	-
A+ до BBB-	0,25 -1,60	0,25-1,60	-
BB+ до B-	8,00	-	8,00

Нижче В-	12,00	-	12,00
Без рейтингу	8,00	-	8,00

За змістом методика оцінки спеціального процентного ризику аналогічна підходу зважування на вагові коефіцієнти ризику, що робить її досить зрозумілою. Методика оцінки загального процентного ризику торговельної книги характеризується певним рівнем складності.

По-перше, вона передбачає використання двох прийомів - методу строку до погашення та методу дюрацій, які різняться базою даних. Перший використовує за основу ринкову вартість позицій, а другий базується на відносній чутливості ціни позицій до зміни ставки процента.

По-друге, метод строку до погашення передбачає дві хронологічні шкали – одна для паперів зі ставкою купона 3% річних та більше, друга – для паперів з нижчим рівнем доходності, ніж 3% на рік. У кожній шкалі виділяється три зони, кожна з яких поділяється на кілька часових періодів, з притаманними їм коефіцієнтами ризику (додаток Л).

Методика оцінки загального ризику проходить в три етапи. На першому визначаються довгі та короткі позиції для кожної групи цінних паперів та для кожного часового періоду. Довгі позиції банку – це наявні активи або зобов'язання викупити такі активи (наприклад, викуп облігацій власного боргу банку). Короткі позиції – це зобов'язання продати активи (наприклад, цінні папери у торговому портфелі банку). При цьому фінансові інструменти з фіксованою ставкою розподіляються за строком до їх погашення, а ті, що з плаваючою ставкою – за терміном оферти, тобто часом до зміни процента. Позиції з протилежними знаками, які припадають на один часовий період, не можуть бути згорнутими.

Після визначення обсягу позицій із збереженням знаку проводиться їх зважування на коефіцієнти ризику.

Третій етап передбачає визначення дисбалансів. Вертикальний дисбаланс визначається лише для тих часових періодів, у яких одночасно присутні позиції з протилежним знаком. Це дозволяє врахувати ймовірні втрати від розриву позицій та базисний ризик. Для розрахунку вертикального дисбалансу береться 10% від перекритої позиції, тобто меншої за величиною по модулю. В подальшому використовується чиста позиція (довга мінус коротка) кожного часового періоду з урахуванням знаку.

Внутрізоняльний (горизонтальний) дисбаланс підлягає визначенню в межах однієї зони, коли в ній присутні позиції різних часових періодів з протилежними знаками. Цей дисбаланс розраховується як 30% (для зони I – 40%) від перекритої позиції. В подальших обчисленнях береться чиста позиція кожної зони з урахуванням знаку.

Горизонтальний дисбаланс між сусідніми зонами визначається лише тоді, коли у двох сусідніх зонах (I та II або II та III) є позиції з протилежним знаком. Він розраховується як 40% від перекритої позиції. Горизонтальний дисбаланс між віддаленими зонами визначається за наявності у I та III зонах позицій з протилежним знаком в обсязі 100% перекритої позиції. Чиста позиція між сусідніми та віддаленими зонами не визначається.

Загальний процентний ризик торговельної книги визначається як сума всіх вимог до капіталу, визначених на кожному з етапів. Мінімально необхідна величина регулятивного капіталу для покриття процентного ризику торговельної книги дорівнює сумі вимог до капіталу під спеціальний та загальний ризик.

Пайовий ризик

Об'єктами пайового ризику є позиції торговельної книги у вигляді капітальних та похідних фінансових інструментів. В якості факторів виникнення пайового ризику розглядаються коливання вартості цінних паперів у розрізі емітентів та падіння вартості портфеля цінних паперів в цілому. У зв'язку з цим пайовий ризик, аналогічно до процентного, поділяється на спеціальний та загальний, які в сумі становлять сукупну вимогу до капіталу.

Спеціальний пайовий ризик торговельної книги дорівнює вимогам до капіталу у розмірі 8% від суми всіх довгих та коротких позицій, взятих по модулю. Слід зауважити, що для високоліквідних цінних паперів може застосовуватись коефіцієнт ризику на рівні 4%, якщо на це банком попередньо отримано дозвіл органів нагляду.

Загальний пайовий ризик визначається у розмірі 8% від чистої позиції за цінними паперами. Запропоновані Базельським комітетом коефіцієнти ризику не можуть бути змінені національним банківським надглядом.

Валютний ризик

Цей вид ринкового ризику пов'язаний із можливістю несприятливої для банку зміни валютних курсів. У зв'язку з цим постає необхідність у контролі валютних позицій банку. При цьому Базельський комітет вводить «пільгу» на регулятивний капітал банків з незначним обсягом валютних операцій. Якщо валова валютна позиція не перевищує 100%, і водночас, чиста валютна позиція не перевищує 2% капіталу третього рівня, до якого відноситься короткостроковий субординований борг, банк може не виділяти капітал на покриття валютного ризику.

Комплексний підхід до оцінки валютного ризику має враховувати його особливість – він притаманний не тільки торговельній книзі, а всім операціям, пов'язаним з іноземною валютою чи золотом.

Запропонований у Базелі II порядок визначення валютного ризику складається з двох етапів. Слід зауважити, що за класифікацією Базельського комітету всі банківські метали, крім золота, відносяться до товарів, і тому враховуються при визначенні товарного ризику. У зв'язку з цим на першому етапі розраховуються валютні позиції банку. Для цього за кожним видом валюти та золотом підраховується сума позицій за угодами спот та форвард, гарантіями, процентними доходами і витратами, портфелем валютних опціонів. З отриманих величин вираховується структурна валютна позиція відповідної валюти (якщо банк її визначає). Під цим поняттям розуміється довга валютна

позиція, що утримується з метою хеджування необхідного рівня адекватності регулятивного капіталу. Визначені в такий спосіб чисті (довгі чи короткі) валютні позиції перераховуються в еквівалент національної валюти за діючим спот-курсом на дату розрахунку. Таким чином, на першому етапі банк отримує еквівалент позицій в усіх валютах та в золоті з урахуванням знаку.

На другому етапі мають бути враховані ефекти диверсифікації та концентрації валютного ризику з метою визначення вимоги до капіталу під портфель усіх валют. Для цього у Базелі II запропоновані два альтернативні методи: «короткої руки» та оцінних моделей. В сучасних умовах вітчизняної банківської практики застосування методу оцінних моделей неможливе, оскільки потребує підготовки, а саме наявності багаторічних спостережень за коливаннями валютних курсів, рівнів валютних позицій, формування на цій основі та технологічне введення математичного апарату, ознайомлення з ним працівників банківських установ.

Метод «короткої руки» є прийнятним для адаптації в українських банках вже сьогодні. Він передбачає групування еквівалентів всіх валютних позицій на довгі та короткі, з підрахунком суми за ними. Потім за модульним значенням із цих двох сум обирається більша величина, до якої додається еквівалент позиції в золоті, взятий по модулю. Отримане значення є мінімально необхідною величиною регулятивного капіталу, який банк повинен мати для компенсації можливих наслідків зміни валютних курсів.

Сучасна вітчизняна практика банківського нагляду для обмеження ризику, пов'язаного з проведенням операцій на валютному ринку, зводиться до розрахунку нормативу ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (Н13). Запровадження підходу, викладеному в Базелі II, може взагалі змінити інструментарій пруденційного нагляду щодо оцінки валютного ризику, оскільки є більш комплексним та системним.

Товарний ризик

Об'єктами товарного ризику в банківській діяльності є біржові операції з товарними ф'ючерсами та позабіржові форвардні контракти, в яких базовим активом є будь-який метал, крім золота, нафта, зерно, кава, тощо. Базельський комітет запропонував три підходи визначення вимоги до капіталу під товарний ризик: моделювання, строку до погашення, спрощений метод. Спільною рисою всіх трьох підходів є те, що товарний ризик не розбивається на складові, і оцінюється для всього банку, а не лише до торговельної книги. Це обґрунтовується тим, що будь-які товарні позиції можна прирівняти до позицій торговельної книги, так як банкам у більшості країн світу, в тому числі і в Україні, заборонено вести виробничу діяльність. Крім того, мінімальний розмір капіталу під товарний ризик мають розраховувати всі банки незалежно від обсягу пов'язаних з ним операцій.

Виходячи із загальної стратегії Національного банку щодо запровадження Базеля II в частині найменш складних та найбільш адекватних українським

умовам методів, доцільно розглянути спрощений підхід оцінки товарного ризику.

Спочатку визначаються окремо довгі та короткі позиції за кожним товаром. До розрахунку приймаються всі товарні деривативи та позабалансові активи і зобов'язання, які залежать від кон'юнктури товарного ринку. Усі товари приводяться до одного натурального вимірника (нафту в барелях, зерно в тонах, і т.п.) та множаться на поточну ціну за одиницю, що склалась на товарному ринку. Потім розраховуються чисті позиції в розрізі товарів, від модульних значень яких визначається вимога до капіталу у розмірі 15%. Одночасно від кожної товарної валової позиції береться 3%, що становить частину мінімально необхідного регулятивного капіталу під товарний ризик.

Згідно спрощеного методу сукупна вимога до капіталу під товарний ризик визначається як сума всіх вимог до капіталу, визначених за чистими та валовими товарними позиціями.

Оцінка сукупного ринкового ризику банку за положеннями Базелю II та вітчизняною банківською практикою

Узагальнююча оцінка ринкового ризику за Базелем II проводиться за логікою підходу внутрішніх рейтингів. Спочатку визначається сукупний розмір мінімально необхідного капіталу під ринковий ризик як алгебраїчна сума отриманих вимог до капіталу за процентним, пайовим, валютним та товарним ризиками. Потім розраховується еквівалент зважених за ринковим ризиком активів:

$$\text{Активи, зважені на ризик} = \frac{\text{Капітал}}{8\%} \times 100\% = \text{Капітал} \times 12,5 \quad (21)$$

Отриманий еквівалент зважених за ринковим ризиком активів є складовою частиною їх загальної величини, що використовується для оцінки рівня адекватності регулятивного капіталу.

Методологія Базелю II щодо оцінки ринкового ризику наразі тільки вивчається в Україні. Проблемами її адаптації в українських банках є, по-перше, нерозвиненість вітчизняного фондового ринку в цілому і, зокрема, похідних цінних паперів. Це впливає на об'єктивність визначення ринкової вартості фінансових інструментів. По-друге, невідповідність системи обліку, яка неспроможна забезпечити точною первинною інформацією для розрахунків. Наприклад, банки не ведуть систематизованого обліку позицій за цінними паперами і товарними деривативами, торговельна книга теж чітко не визначена.

Разом з тим, запропонований Базельським комітетом підхід щодо оцінки ринкового ризику, направлений на стимулювання банків до застосування заходів хеджування та нарощення капітальної бази. Це сприятиме зміцненню фінансової стабільності як окремого банку, так і банківської системи держави.

Насьогодні поширеними у практиці вітчизняних банків методологічними підходами оцінки ринкового ризику є стрес-тестування та «Value at Risk» (вартість під ризиком).

Стрес-тестування за своєю суттю є методом сценаріїв і дозволяє кількісно оцінити ринковий ризик шляхом визначення величини неузгодженої позиції (тобто диспропорції між величиною активів та зобов'язань банку, що мають спільні характеристики), яка наражає банк на ризик, та розрахунку шокової величини зміни зовнішнього фактора - валютного курсу, процентної ставки тощо. Поєднання цих величин дає уявлення про те, яку суму збитків чи доходів отримає банк у разі, якщо події розвиватимуться за зробленими припущеннями. Стрес-тестування широко використовується для оцінки інших ризиків: ліквідності, зміни процентної ставки та валютного курсу.

Запровадження методології вимірювання банківських ризиків VaR було ініційоване Базельським комітетом в середині 90-х років XX ст. з метою оцінки потенційних збитків внаслідок несприятливої зміни кон'юнктури на фінансових ринках. Цей метод передбачає визначення ризикової вартості, під якою розуміється максимальний розмір збитків, що не буде перевищений з ймовірністю 100% мінус «х»% протягом наступних «n» днів. У світовій практиці використовують різні моделі методології VaR, переважно для оцінки кредитного ризику. Вітчизняними банками VaR використовується не класично, а саме:

- при розрахунку зміни наявної ресурсної бази, тобто обсягів залишків на поточних рахунках клієнтів, з метою виділення стабільної частини трансакційних залишків, яку можна спрямувати на розширення активних операцій;
- при визначенні можливих втрат за відкритими валютними позиціями у випадку несприятливої зміни валютного курсу;
- переоцінки торгового портфеля цінних паперів.

Інспектори банківського нагляду повинні постійно удосконалювати свої знання у сфері прийомів вимірювання ринкового ризику, що реально використовуються комерційними банками з метою оцінки їх ефективності, надійності, адекватності. Разом з тим, оволодіння новими підходами світової банківської практики щодо визначення ринкового ризику має бути направлене не тільки на зовнішню оцінку його рівня в банку для проведення порівняння із внутрішньобанківськими результатами аналізу. Увага наглядовців має бути приділена адаптації провідних методологій оцінки ринкового ризику, вироблених сучасною банківською наукою та практикою, з метою їх доведення і впровадження в діяльність вітчизняних банків.

Банківський нагляд за операційним ризиком на основі вітчизняного досвіду та положень Базелю II

Необхідність нагляду за операційним ризиком обумовлена специфікою банківської діяльності, в ході якої через зовнішній вплив, помилки в роботі інформаційних систем, персоналу, неточності здійснення бізнес-процесів

виникають різноманітні втрати: фізичне пошкодження дорогого обладнання, вимушені затримки проведення операцій, втрата даних, помилкові розрахунки, штрафні санкції, підрив репутації та ін.

В Україні кількісна оцінка кількості операційно-технологічного ризику та якості управління ним регламентована Методичними вказівками з інспектування банків "Система оцінки ризиків" (постанова Правління Національного банку України від 15 березня 2004 р. № 104).

Висновки про наявність операційних ризиків в діяльності банку інспектор може робити, виходячи із трьох груп індикаторів.

1. Індикатори поточної діяльності відображають ефективність банківських операцій за такими показниками:

- існування адекватної, ефективної, доведеної до виконавців внутрішньої нормативної бази (положень, процедур тощо) щодо управління операційним ризиком;
- кількість технологічних та операційних збоїв та загальний час простоїв у роботі інформаційних систем;
- факти перевищення повноважень персоналом;
- недоліки в попередньому аналізі операцій під час прийняття рішень, а також відсутність моніторингу або реєстрації операцій з клієнтами або контрагентами;
- кількість невірних операцій через помилки виконавців та шахрайство;
- фінансові збитки через неадекватність наявних інформаційних систем, неповну інформацію щодо контрагента або операції, операційні та технологічні збої;
- історія та характер скарг та звернень клієнтів до банку у зв'язку з недоліками роботи операційних систем та реакція на них банку;
- плинність кадрів, тощо

2. Індикатори ефективності контролю характеризують кількість помилок, які були попереджені чи усунуті завдяки системі внутрішнього контролю:

- наявність та дотримання банком технологічних карт здійснення операцій;
- кількість виправлених операцій та скасування непідтверджених угод;
- розходження при звірці даних;
- виявлення випадків несанкціонованого доступу до інформації, тощо.
- наявність, кількість, причини та характер порушень процедур адміністративного і облікового контролю;
- обсяги та адекватність засобів контролю за банківським програмним забезпеченням, його супроводженням та іншими послугами на умовах аутсорсингу;
- існування процесів для: визначення інформаційних потреб для ефективного управління банком; визначення архітектури інформаційних систем для обробки операцій і надання продуктів та послуг;

- рівень забезпечення достовірності та збереження інформації: створення, обробка, зберігання та надання даних, планування заходів забезпечення безперервної діяльності;
- забезпечення своєчасної підготовки і використання управлінської інформації;
- існування належних механізмів контролю для моніторингу точності інформації, належних облікових підходів і дотримання положень або законів.

3. Індикатори ризику, які розраховуються на основі порівняння різних показників для аналітичного обґрунтування: рівня операційної конкурентоспроможності банку; рівня кваліфікації та навичок менеджерів та працівників; адекватності стратегії щодо інформаційних технологій. Стратегія щодо інформаційних технологій має відповідати поточним та передбачуваним вимогам щодо діяльності банку і враховувати структуру технічних засобів, телекомунікаційних засобів, програмного забезпечення, даних і мереж, а також цілісність інформаційної бази даних. Такими показниками можуть бути, наприклад, співставлення інформації про одночасне збільшення обсягу операцій, плинності кадрів та кількості помилок введення даних, що дозволяє оцінити рівень кваліфікації персоналу; порівняння кількості та складності обробки операцій з рівнем розвитку і потужністю операційних і контрольних систем, враховуючи попередні результати роботи цих систем, їх поточний стан та перспективи подальшого вдосконалення дозволяє проаналізувати конкурентоспроможність банку.

Особливу увагу нагляд має приділяти людському фактору операційного ризику. На думку багатьох досвідчених банкірів, саме персонал може привнести найбільшу загрозу в діяльність банку. Насамперед, це помилки та шахрайство при введенні первинних даних в системі «Операційний день банку», складанні документів, завантаженні банкоматів, роботі з клієнтськими рахунками. У випадку ненавмисної помилки через власну творчу ініціативу або неповне розуміння банківської справи працівники банку не звертаються за допомогою, а за їх помилки розплачується банк втратами грошей клієнтів, репутацією, ін. Тому інспектору необхідно бути спостережливим щодо взаємовідносин персоналу банку, а також доцільно провести анонімне анкетування для виявлення психологічної атмосфери у колективі.

Крім того, негативний вплив на діяльність банку чинить залежність його роботи від внутрішніх спеціалістів з інформаційних технологій. Невірна організація діяльності у сфері комп'ютерних систем іноді приводить до того, що працівники, що розробили та супроводжували програмні продукти, є незамінними для банку. В такій ситуації банк змушений буде іти на будь-які вимоги зі сторони таких спеціалістів.

Недооцінення наслідків операційного ризику може дорого коштувати банкам. Підтвердженням є банкрутства банків у 1980-1990 рр. внаслідок проблем із системами внутрішнього контролю та корпоративного управління. Зважаючи на можливі масштаби фінансових втрат в діяльності банків внаслідок понесеного операційного ризику, Базельський комітет визнав за необхідне

формувати капітал для його покриття. Вперше ця ідея була обґрунтована ним у середині 90-х років XX ст.

У Базелі II операційний ризик визначається як ризик збитків, спричинених збоєм внутрішніх систем, процесів, неадекватністю дій персоналу, а також зовнішнім впливом. Найбільша проблема операційного ризику – це неможливість його достовірно кількісно оцінити. Неможливим є навіть достовірне визначення бази його розрахунку, а отже – необхідного рівня капіталу. У зв'язку з цим Другою Базельською угодою запропоновані три підходи до кількісної оцінки операційного ризику:

- підхід базового індикатора;
- стандартизований підхід (загальний та альтернативний);
- підхід поглибленої оцінки.

Серед названих методів найпростішим є підхід базового індикатора, який можуть використовувати будь-які банки. В той час, як інші підходи – стандартизований та поглибленої оцінки – можуть застосовувати лише банки при умові дотримання певних вимог за дозволом органу нагляду держави. При цьому з переходом до складніших форм оцінки банк не зможе повернутися до підходу базового індикатора.

Методика базового індикатора передбачає розрахунок вимоги до капіталу ($K_{\text{ПБІ}}$) за формулою:

$$K_{\text{ПБІ}} = \frac{\sum GI_i \times \alpha}{n}, \quad (22)$$

- де GI – середньорічний валовий дохід;
- i – порядковий номер року (дорівнює від 1 до n);
- n – кількість років, в яких був валовий дохід;
- α – альфа-коефіцієнт, встановлений на рівні 15%.

Особливістю базового підходу є використання валового доходу, під яким розуміється сума чистого процентного та непроцентного доходів. Випадки від'ємного валового доходу у формулі (22) не враховуються, оскільки вважаються окремим об'єктом банківського нагляду.

У стандартизованому підході Базельський комітет передбачає поділ усієї операційної діяльності банку на вісім бізнес-ліній та визначає для них бета-коефіцієнти: корпоративне фінансування (β_1) – 18%, торгівля та продаж (β_2) – 18%, роздрібне кредитування (β_3) – 12%, комерційне кредитування (β_4) – 15%, розрахунково-касове обслуговування (β_5) – 18%, агентські послуги (β_6) – 15%, управління активами (β_7) – 12%, роздрібні брокерські послуги (β_8) – 12%.

Формула розрахунку вимоги до капіталу згідно із стандартизованим підходом має такий вигляд:

$$K_{\text{СП}} = \frac{\sum_{\text{роки } 1-3} \max[\sum (GI_{1-8} \times \beta_{1-8})]}{3}, \quad (23)$$

- де $K_{\text{СП}}$ – вимога до капіталу під операційний ризик;
- GI_{1-8} – річний валовий дохід за відповідний рік у розрізі кожної бізнес-лінії;
- β_{1-8} – бета-коефіцієнт від 12% до 18% для кожної бізнес-лінії, відповідно.

Підхід поглибленої оцінки використовує формулу (23) з тією лише різницею, що значення бета-коефіцієнтів визначає сам банк.

Отримане за одним із альтернативних варіантів значення вимоги до капіталу переводять в еквівалент зважених за ризиком активів шляхом множення на 12,5 з метою використання при розрахунку рівня адекватності регулятивного капіталу.

Вибір валового доходу в якості бази розрахунку вимоги до капіталу на покриття операційного ризику є досить дискусійним. Однак, в підтримку саме цього показника свідчить стимулювання банку до поміркованості у боротьбі за прибутки. Крім того, цей показник є результатом діяльності банку в цілому, а операційний ризик присутній в усіх бізнес-процесах та банківських операціях.

Складність оцінки операційного ризику полягає у випадковому характері його причин, особливо це стосується «людського» фактору. З огляду на це, світова банківська практика формує реєстри фактів реалізації операційного ризику. Наприклад, у Великобританії питаннями покращення процедур операційного ризик-менеджменту в банках займаються дві компанії – Association of British Insurers (ABI), який є організатором консорціуму страхових організацій по операційному ризик-менеджменту, та British Banker's Association (BBA), який постійно актуалізує створену у 2000 році Global Operational Loss Database (Gold) – найбільш повну у Європі базу даних щодо втрат банків. Для використання інформації Gold не обов'язково бути учасником асоціації BBA, база даних відкрита для фінансових організацій усього світу. Банки щоквартально передають відомості про операційні втрати в управління статистики BBA, де після перевірки вони обезособлюються та оприлюднюються в електронній базі даних.

Ще одним прикладом є швейцарська база даних Operational Riskdata eXchange (ORX), яка налічує близько 20 найбільших міжнародних банків серед своїх користувачів.

Створення подібної української бази даних є досить актуальним. Провідну роль у її організації, очевидно, має відігравати Національний банк України. При цьому вона повинна бути націлена не стільки на реєстрацію фактів реалізації операційного ризику, скільки типових причин його виникнення. Це дозволить банкам обмінюватися досвідом щодо удосконалення ризик-менеджменту.

На даний час саме інспектори банківського нагляду, у силу специфіки своєї роботи, мають можливість напрацьовувати досвід виявлення факторів будь-якого ризику і, зокрема, операційного. Тому важливим завданням наглядових органів є використання набутих знань у напрямі розробки рекомендацій для комерційних банків щодо усунення причин та мінімізації втрат від операційного ризику.

Зокрема, як пропозиції у сфері управління операційними ризиками, пов'язаними з персоналом, можна розглядати:

- чітке визначення функціональних зобов'язань кожного співробітника банку;
- формування загальної корпоративної культури;

- виділення кожному працівникові доступу до інформаційних систем у залежності від його функціональних обов'язків;
- формування бюджету на фінансування витрат щодо відвідування працівниками банку профільних семінарів, тренінгів, конференцій з метою підвищення кваліфікації та ознайомлення з новими банківськими технологіями і управлінськими підходами;
- обов'язкова розробка чітких технологічних карт на проведення кожного виду банківських операцій, реалізацію різних банківських продуктів;
- розподіл повноважень на прийняття максимальних обсягів операційного ризику між: колегіальними органами банку, керівниками підрозділів фронт-офісу, а також керівниками філії та відділень;
- наявність системи мотивації співробітників у постійному підвищенні професійної кваліфікації, виявленні розумної ініціативи та безумовному виконанні власних функціональних обов'язків.

Методологія «Системи оцінки ризиків» та механізм її поєднання із системою CAMELS

Нагляд на основі оцінки ризиків - це внутрішній процес Національного банку, який обраний для забезпечення послідовності й ефективності інспектувань та інших видів наглядової діяльності. Використовуючи цей підхід, інспектори банківського нагляду Національного банку мають визначати певні існуючі або потенційні проблеми, на які наражається банк та банківська система, а також оцінювати адекватність внутрішньобанківського ризик-менеджменту. За результатами оцінки ризиків наглядовці складають плани і визначають дії нагляду. Нагляд на основі оцінки ризиків є поглибленим продовженням наглядової функції, що ґрунтується на матеріалах виїзних та дистанційних перевірок.

Запропонована «Система оцінки ризиків» (постанова Правління Національного банку України від 15 березня 2004 р. № 104) представляє собою поглиблений підхід, що включає визначення ризиків, структуру для їх оцінки та порядок вимірювання ризиків у процесі нагляду. Згідно цієї концепції відповідальність за контроль ризиків покладається на керівництво і спостережну раду банку. Національний банк визначає, наскільки добре банк управляє ризиками протягом певного періоду, а не лише оцінює стан на певний момент часу. Це дозволяє інспекторам здійснювати превентивний нагляд, зосереджуючись на ризиках окремих банків, і виділяти системні ризики банківської системи.

Найбільш ризикові сфери банківської діяльності Національний банк визначає з метою вжиття адекватних заходів через нормативно-правові акти щодо обмеження ймовірних втрат. У випадку, коли конкретний банк

неналежним чином управляє своїми ризиками, органи банківського нагляду мають право застосовувати заходи впливу до керівництва банку з метою приведення його дій у відповідність до основоположних принципів надійної банківської діяльності. Банківською справою накопичено досвід щодо визначення, вимірювання та моніторингу притаманних діяльності банків ризиків. Нагляд на основі оцінки ризиків визнає існування таких ризиків: кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик. Ці категорії не є взаємовиключними – будь-який продукт або послуга може наражати банк на декілька ризиків. Однак для зручності аналізу Національний банк виявляє та оцінює ці ризики окремо.

Під час оцінки кредитного ризику доцільно розрізняти індивідуальний та портфельний кредитний ризик. Джерелом індивідуального кредитного ризику є окремий конкретний контрагент банку - позичальник, боржник, емітент цінних паперів. Оцінка індивідуального кредитного ризику передбачає оцінку кредитоспроможності такого окремого контрагента, тобто його індивідуальну спроможність своєчасно та в повному обсязі розрахуватися за взятими зобов'язаннями. Портфельний кредитний ризик виявляється у зменшенні вартості активів банку. Джерелом портфельного кредитного ризику є сукупна заборгованість банку за операціями, яким притаманний кредитний ризик, - кредитний портфель, портфель цінних паперів, портфель дебіторської заборгованості тощо. Оцінка портфельного кредитного ризику передбачає оцінку концентрації та диверсифікації активів банку.

Міжнародному кредитуванню, крім кредитного ризику, притаманний ризик країни, який виникає через особливості економіки, соціального ладу та політичного устрою країни позичальника. Ризик країни особливо помітний у разі кредитування іноземних урядів або їхніх установ, оскільки таке кредитування зазвичай не забезпечене. Проте цей ризик має завжди враховуватися в кредитній та інвестиційній діяльності - не має значення, у якому секторі - державному чи приватному. Існує також компонент ризику країни, відомий як трансферний ризик, що виникає в тому випадку, коли заборгованість позичальника не номінована в національній валюті. Незважаючи на фінансовий стан позичальника, валюта заборгованості може виявитися недоступною для нього.

Ризик ліквідності виникає через нездатність банку: управляти незапланованими відтоками коштів, змінами джерел фінансування; швидко закрити розриви своїх позицій за поточними ринковими ставками, не зазнавши при цьому неприйнятних витрат; визначати або враховувати зміни ринкових умов, які впливають на спроможність залучати кошти в необхідних обсягах та за прийнятними ставками та реалізовувати активи швидко з мінімальними втратами вартості; виконувати позабалансові зобов'язання.

Ризик зміни процентної ставки впливає як на прибутковість банку, так і на економічну вартість його активів, зобов'язань та позабалансових інструментів. Основними типами цього ризику є:

- ризик зміни вартості ресурсів, який виникає через різницю в строках погашення (для інструментів з фіксованою процентною ставкою) та переоцінки величини ставки (для інструментів із змінною процентною ставкою) банківських активів, зобов'язань та позабалансових позицій;
- ризик зміни кривої дохідності, який виникає через зміни в нахилі та формі кривої дохідності;
- базисний ризик, який виникає через відсутність достатньо тісного зв'язку між коригуванням ставок, отриманих та сплачених за різними інструментами, всі інші характеристики яких щодо переоцінки є однаковими;
- ризик права вибору, який постає із наявності права відмови від виконання угоди (тобто реалізації права вибору), яке прямо чи опосередковано наявне в багатьох банківських активах, зобов'язаннях та позабалансових портфелях.

Ринковий ризик - це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів та товарів і курсів іноземних валют за тими інструментами, які є в торговельному портфелі. Цей ризик впливає з маркетмейкерства, дилінгу, прийняття позицій з боргових та пайових цінних паперів, валют, товарів та похідних інструментів (деривативів).

Валютний ризик для зручності оцінки поділяється на:

- ризик трансакції полягає в тому, що несприятливі коливання курсів іноземних валют впливають на реальну вартість відкритих валютних позицій;
- ризик перерахунку з однієї валюти в іншу (трансляційний ризик) полягає в тому, що величина еквівалента валютної позиції у звітності змінюється в результаті змін обмінних курсів, які використовуються для перерахунку залишків в іноземних валютах в базову (національну) валюту;
- економічний валютний ризик полягає в змінах конкурентоспроможності банку або його структур, що входять в консолідовану групу, на зовнішньому ринку через суттєві зміни обмінних курсів.

Операційно-технологічний ризик - це потенційний ризик для існування банку, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів оброблення інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контрольованості і безперервності роботи.

Такі недоліки можуть призвести до фінансових збитків через помилку, невчасне виконання робіт або шахрайство або стати причиною того, що інтереси банку постраждають у якийсь інший спосіб, наприклад, дилери, кредитні працівники або інші працівники банку перевищать свої повноваження або здійснюватимуть операції в порушення етичних норм або із занадто високим ризиком. Операційно-технологічний ризик виникає також через неадекватність стратегії, політики і використання інформаційних технологій. До інших аспектів операційно-технологічного ризику належить ймовірність непередбачених подій, наприклад пожежі або стихійного лиха.

Ризик репутації - це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливе сприйняття іміджу фінансової

установи клієнтами, контрагентами, акціонерами (учасниками) або органами нагляду. Це впливає на спроможність банку встановлювати нові відносини з контрагентами, надавати нові послуги або підтримувати існуючі відносини. Цей ризик може призвести банк (або його керівників) до фінансових втрат або зменшення клієнтської бази, у тому числі до притягнення до адміністративної, цивільної або кримінальної відповідальності. Ризик репутації має місце на всіх рівнях організації, і тому банки мають відповідально ставитися до своїх взаємовідносин із клієнтами та суспільством.

Публічне сприйняття іміджу банку можна розділити на дві категорії:

- сприйняття ринком, наприклад нинішніми або потенційними клієнтами, контрагентами, акціонерами (учасниками);
- сприйняття органами державного регулювання, наприклад Національним банком, Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, Державною податковою адміністрацією, іншими уповноваженими органами.

Юридичний ризик - це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість двозначного їх тлумачення. Банківські установи наражаються на юридичний ризик через те, що мають відносини з великою кількістю зацікавлених сторін, наприклад, клієнтами, контрагентами, посередниками тощо, органами нагляду, податковими та іншими уповноваженими органами. Юридичний ризик може призвести до сплати штрафних санкцій та адміністративних стягнень, необхідності грошового відшкодування збитків, погіршення репутації, погіршення позицій банку на ринку, звуження можливостей для розвитку і зменшення можливостей правового забезпечення виконання угод.

Стратегічний ризик - це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі. Цей ризик виникає внаслідок несумісності наступних факторів розвитку:

- стратегічних цілей банку;
- бізнес-стратегій, розроблених для досягнення цих цілей;
- ресурсів, задіяних для досягнення цих цілей;
- якості їх реалізації.

Ресурси, необхідні для реалізації бізнес-стратегій, можуть бути як матеріальними, так і нематеріальними. До них належать канали взаємодії і обміну інформацією, операційні системи, мережі надання послуг та продуктів і управлінський потенціал та можливості. Внутрішні характеристики організації мають оцінюватися з точки зору впливу економічних, технологічних, конкурентних, наглядових та інших змін зовнішнього середовища.

Параметри ризиків обґрунтовуються за матеріалами пруденційного нагляду та виїзних перевірок за допомогою таких дій:

- виявлення ризиків з використанням уніфікованих визначень. Ця сукупність ризиків формує підґрунтя для висновків і дій нагляду;

- вимірювання ризику на основі уніфікованих факторів оцінки. Кількість ризику не завжди вимірюється в грошовому вираженні; інколи це відносна оцінка суми можливих втрат. Наприклад, численні недоліки у системах внутрішнього контролю можуть свідчити про те, що банк має надмірний рівень операційно-технологічного ризику;

- оцінки управління ризиками, яка дозволяє визначити, чи адекватно управляються і контролюються за допомогою відповідних систем банку визначені рівні ризику. Розвиненість та складність цих систем буде різною залежно від рівня наявного ризику і розміру та/або складності операцій банку;

- спрямування більших ресурсів у сфері підвищеного або зростаючого ризику як у межах одного банку, так і в банківській системі взагалі. Це робиться за допомогою стратегії нагляду;

- використання відповідних інструментів нагляду, залежно від виявлених ризиків, формулювання висновків щодо параметрів та рівня ризиків, а також визначення заходів щодо подальшого контролю виявлених проблем.

Для виконання цих завдань інспектори мають обговорити попередні висновки щодо стратегії нагляду на основі ризиків із керівництвом банку і, якщо необхідно, уточнити висновки і стратегії, спираючись на результати цих обговорень. Після цього Національний банк може зосереджувати зусилля нагляду на найбільш значних ризиках, тобто на сферах найвищого ризику як у конкретному банку, так і в банківській системі взагалі.

Для ефективного використання системи оцінки ризиків наглядовці мають враховувати як поточний стан банку, так і фактори, які можуть вказувати на зростання ризиків. Згідно із системою оцінки ризиків існує чотири основних компоненти визначення параметрів ризику банку:

- кількість ризику, тобто рівень або обсяг ризику, на який наражається банк, характеризується як незначна, помірна або значна;

- якість управління ризиком, тобто наскільки добре здійснюється виявлення, вимірювання, контроль і моніторинг ризиків; характеризується як висока, така, що потребує вдосконалення, або низька;

- сукупний ризик, тобто узагальнений висновок, який відображає рівень занепокоєння органів нагляду, зважаючи як на кількість ризику, так і на якість управління ризиком, з урахуванням відносного значення кожного з цих аспектів. Сукупний ризик оцінюється як високий, помірний або низький за кожною з дев'яти категорій ризику. Пом'якшувальні фактори (наприклад, страхування) можуть вплинути на оцінку сукупного ризику. Оцінка сукупного ризику визначає стратегію нагляду, тобто які конкретні заходи щодо цього банку будуть вжиті банківським наглядом Національного банку і які ресурси будуть для цього виділені. Перелік факторів оцінки доповнюють складові оцінок;

- напрям ризику, тобто ймовірна зміна сукупного рівня ризику протягом наступних 12 місяців. Характеризується як такий, що зростає, стабільний або такий, що зменшується. Напрямок ризику впливає на стратегію нагляду, зокрема на те, які додаткові наглядові заходи можуть бути вжиті. Якщо напрям ризику такий, що зменшується, це вказує на те, що на основі

наявної інформації протягом наступних 12 місяців можна очікувати зменшення сукупного ризику. Стабільний напрям вказує на те, що сукупний ризик, ймовірно, залишиться незмінним. Якщо напрям ризику такий, що зростає, це свідчить про те, що, за очікуваннями, сукупний ризик через 12 місяців збільшиться.

Національний банк визначив систему для оцінки кожної категорії ризику, яка надає можливість їх адекватного вимірювання та визначення наглядових процедур, які необхідно вжити. Для шести категорій ризику - кредитного ризику, ризику ліквідності, ризику зміни процентної ставки, ринкового ризику, валютного ризику та операційно-технологічного ризику - наглядовці оцінюють кількість ризику, якість управління ризиком, сукупний ризик і напрям ризику. Решта ризиків - стратегічний ризик, ризик репутації та юридичний ризик - впливають на капітал і надходження банку, але їх важко точно виміряти кількісно. Тому Національним банком було вирішено, що за цими ризиками будуть оцінюватися лише сукупний ризик і напрям ризику.

Кількість ризику і якість управління ризиком мають оцінюватися незалежно одна від одної. Тому, визначаючи рейтинги окремих факторів оцінки за системою оцінки ризиків, необхідно пам'ятати, що якою б високою або низькою не була якість управління ризиком, вона не повинна впливати на оцінку кількості ризику. Крім того, значний розмір капіталу або високі показники фінансової діяльності не повинні розглядатися як пом'якшувальні фактори для неадекватної системи управління ризиками.

Наглядовці не повинні робити висновок, що "високий" рівень ризику - це погано, а "низький" рівень ризику - це добре. Вони мають вирішити, чи є ризики, які бере на себе банк, виправданими. Ризики вважаються виправданими, якщо вони є зрозумілими, контрольованими, такими, які можна виміряти і що відповідають здатності банку швидко реагувати на негативні обставини. Невиправданий ризик може впливати із навмисних або ненавмисних дій. Якщо ризики є невинуватими, наглядовці повинні взаємодіяти із керівництвом і спостережною радою банку і спонукати їх до попередження або усунення таких ризиків. Заходи, які в такому разі має здійснити банк, включають зменшення обсягів ризикових операцій, збільшення капіталу, удосконалення процесів управління ризиками.

Кількість ризику відображає рівень ризику, який банк бере на себе в процесі здійснення своєї діяльності, і добре це чи погано - залежить від того, чи забезпечують системи управління ризиками банку виявлення, вимірювання, моніторинг і контроль цієї кількості ризику.

Належне виявлення ризику - це, в першу чергу, визнання та розуміння наявних ризиків або ризиків, що можуть виникнути у зв'язку з новими діловими ініціативами. Виявлення ризику має бути постійним процесом, що має здійснюватися як на рівні окремої операції, так і на рівні портфелів;

Точне і своєчасне вимірювання ризиків є надзвичайно важливим компонентом ефективного управління ризиками. Банк, який не має системи вимірювання ризиків, має обмежену здатність контролювати ризики або здійснювати їх моніторинг. Крім того, розвиненість інструментів управління

ризиками, які використовує банк, має бути адекватною складності і рівню ризиків, які він узяв на себе. Банк має періодично перевіряти надійність інструментів вимірювання, які він використовує. Належні системи вимірювання ризиків передбачають оцінювання як окремих операцій, так і портфелів;

Контроль ризику передбачає, що банк має встановити обмеження і довести їх до виконавців за допомогою положень, стандартів та процедур, які визначають обов'язки і повноваження працівників. Ці контрольні обмеження мають бути дійовими інструментами управління, які можна уточнювати в разі зміни умов або рівня толерантності до ризику. Банк має визначити послідовність процесу надання дозволів на виключення або зміни обмежень ризику, якщо вони є обґрунтованими;

Банки мають здійснювати моніторинг ризиків для забезпечення своєчасного відстеження рівнів ризиків і винятків із тих чи інших правил. Звіти про моніторинг мають бути регулярними, своєчасними, точними та інформативними і надаватися відповідним посадовим особам для вжиття необхідних заходів.

Ефективне управління ризиками вимагає інформування спостережної ради банку. Спостережна рада банку має скеровувати стратегічний напрям розвитку банку. Ключовим компонентом формування стратегічного напрямку є визначення рівня толерантності банку до ризику шляхом затвердження положень, що встановлюють стандарти, усно або письмово. Належним чином розроблені системи моніторингу дозволяють спостережній раді банку покласти на керівництво банку відповідальність за проведення операцій у межах встановлених рівнів толерантності до ризику.

Суттєвими чинниками ефективного управління ризиками є високий професійний рівень керівництва і відповідна комплектація персоналом. Керівництво банку несе відповідальність за впровадження, надійність і забезпечення функціонування систем управління ризиками. Керівництво також має достатньою мірою інформувати спостережну раду банку. До обов'язків керівництва банку належить таке:

- реалізовувати стратегічний напрям розвитку банку;
- розробляти положення, формальні або неформальні, що визначають толерантність банку до ризику та відповідають стратегічним цілям банку;
- наглядати за розробленням і забезпеченням функціонування інформаційних систем управління з метою забезпечення їх своєчасності, точності та інформативності;
- забезпечувати, щоб стратегічний напрям і толерантність до ризику були ефективно доведені до виконавців і дотримувалися на всіх організаційних рівнях.

Під час оцінки системи управління ризиками наглядовці беруть до уваги положення, процеси, персонал і системи контролю. Значні недоліки в одному або декількох із цих компонентів розглядаються як недоліки в управлінні ризиками. Усі ці системи є важливими, але розвиненість і складність кожної з них є різною залежно від складності операцій банку. Менші за розміром банки, які не здійснюють складних операцій, як правило, мають менш формалізовані

положення, процеси і системи контролю, ніж більші банки. Проте це не означає, що системи управління ризиками є менш важливими для банків з нескладними операціями. Це означає, що формалізація процесу є менш вираженою.

Банки повинні чітко визначити і продемонструвати ефективність своїх власних систем управління ризиками. Ефективне управління ризиками передбачає наявність послідовних положень, процесів, кваліфікованого персоналу і систем контролю.

Положення відображають намір банку досягти бажаних результатів. Вони визначають стандарти і дії, що мають бути застосовані для виконання певних конкретних завдань. Ретельно розроблені положення спираються на відповідно сформульовані місію, цінності та принципи діяльності банку. Вони також чітко визначають рівень толерантності банку до ризику. Мають бути впроваджені механізми внесення змін до положень у разі зміни характеру діяльності банку або рівня його толерантності до ризику. Положення мають бути чітко сформульовані у письмовому вигляді та враховувати складність операцій, розгалуженість організаційної структури тощо. Обов'язково має перевірятися фактичне виконання цих положень в практичній діяльності банку.

Процеси - це процедури, програми і практика, що визначають, як банк виконуватиме свої завдання. Процеси визначають, як здійснюється поточна діяльність банку. Належним чином розроблені процеси ґрунтуються на положеннях банку, є ефективними, а їх функціонування спирається на відповідні повноваження виконавців.

Персонал - це працівники і керівники, які власне виконують процеси або контролюють їх функціонування. Працівники і керівники мають бути кваліфікованими, компетентними і належним чином виконувати свої обов'язки. Вони мають розуміти місію, цінності, положення і процеси, що є в банку. Програми оплати праці в банку мають бути розроблені таким чином, щоб можна було залучати та утримувати кваліфікований персонал, а також забезпечувати його постійне професійне зростання.

Системи контролю - це засоби та інформаційні системи, які використовують керівники банку для оцінки результатів діяльності працівників, підрозділів та банку в цілому, прийняття рішень і визначення ефективності існуючих у банку процесів. Вони ґрунтуються на принципі зворотного зв'язку і мають бути своєчасними, точними та інформативними. Вони дозволяють оцінити результати діяльності банку і допомагають приймати рішення.

Органи нагляду здійснюють оцінку ризиків під час кожного інспектування. При цьому отримана оцінка може уточнюватися в будь-який час, коли органам нагляду стає відомо про зміни параметрів ризиків на проміжних етапах.

Для забезпечення ефективного нагляду на основі оцінки ризиків Національному банку потрібна єдина база для документування рішень щодо ризику. Система оцінки ризиків забезпечує зручність документування висновків стосовно кількості ризику, якості управління ризиками, рівня

занепокоєння нагляду (вимірюється як сукупний ризик) і на пряму ризику. Загальні визначення, надані вище, дають можливість уникнути суперечностей під час виявлення ризиків. Система оцінки ризиків також містить перелік факторів оцінки, які наглядовці будуть враховувати під час визначення оцінок. Ці фактори є рекомендованими критеріями здійснення оцінки ризиків; у разі потреби наглядовці можуть розширювати цей перелік, збільшуючи кількість факторів оцінки.

Вимірювання ризику в системі оцінки ризиків має відображати як дійсні, так і потенційні параметри ризику банку. На цій оцінці базується стратегія і дії служби банківського нагляду. Вона також створює підґрунтя для обговорення стану банку із його керівниками та членами спостережної ради банку і допомагає забезпечити більш ефективну роботу служби банківського нагляду (інспектування, безвиїзний нагляд тощо).

Отримані результати оцінки ризиків використовуються інспекторами для визначення рейтингу банку за системою CAMELS. Наприклад, достатність капіталу аналізується, зокрема, за такими критеріями:

- наявність внутрішніх процедур щодо визначення достатності капіталу банку з урахуванням усіх ризиків, притаманних його діяльності (у тому числі ризику країни);
- наміри і можливості акціонерів щодо нарощування статутного капіталу з метою мінімізації ризиків, притаманних діяльності банку, дивідендна політика;
- вплив ризиків (у тому числі кредитного, валютного, зміна процентної ставки тощо), притаманних банку, на його капітал;
- рівень формування резервів під активні операції.

Наявність негативно класифікованих активів та ризик концентрації активних операцій є важливими показниками якості активів. Загальний рівень організації управління ризиками входить до складу факторів, за якими визначається рейтинг менеджменту банку. При цьому особлива увага приділяється повноті розуміння керівництвом банку ризиків, пов'язаних з його діяльністю банку, зі змінами в економічному середовищі, а також наявності плану дій на випадок непередбачених обставин, обумовленими різними ризиками.

Для визначення рейтингової оцінки надходжень банку обов'язково враховується процентний ризик та ризик ліквідності, а також потенційні фінансові втрати від інших ризиків, зокрема кредитного, ринкового та валютного.

Одним з основних критеріїв рейтингової оцінки ліквідності є аналіз виконання обов'язків керівництва банку щодо підтримки обсягу ліквідних активів на рівні, що достатній для виконання поточних зобов'язань, за умови максимального збільшення надходжень та зменшення ризику. Цей обов'язок вимагає від керівництва ґрунтовного розуміння балансу банку, його клієнтської бази (кредитів, депозитів та інших залучених коштів) та економічної ситуації з боку різних банківських ризиків. Керівництво, яке підтримує ліквідні активи (у тому числі високоліквідні) на високому рівні, звичайно, не йде на високий

ризик і обсяг надходжень за таких умов буде нижчим. Якщо керівництво підтримує обсяг ліквідних активів (у тому числі грошових коштів) на мінімальному рівні, забезпечуючи короточасні великі прибутки, то це може свідчити про те, що активні операції в такому банку пов'язані з більшим ризиком.

Рейтингова оцінка чутливості банку до ринкового ризику визначається з урахуванням таких факторів:

- чутливість надходжень банку або економічної вартості його капіталу до несприятливих змін процентних ставок за залученими і розміщеними коштами, валютних курсів, коливань цін на цінні папери тощо;
- розуміння керівництвом банку причин виникнення ринкового ризику, рівень проведення їх моніторингу;
- характер, складність та обсяги операцій, пов'язаних із ринковим ризиком, на який наражається банк;
- наявність, адекватність положень і процедур, інформаційних систем управління щодо управління ринковим ризиком;
- наявність і ефективність лімітів (числових обмежень) ринкового ризику;
- виконання вимог нормативно-правових актів Національного банку щодо обмеження ринкового ризику (у тому числі норматив ризику загальної відкритої довгої/короткої валютної позиції);
- ефективність внутрішнього контролю, що забезпечує надійність функціонування процесу управління ринковим ризиком, у тому числі визначає підзвітність і розмежування повноважень;
- достатність функцій внутрішнього аудиту, що забезпечують періодичні перевірки дотримання вимог внутрішніх лімітів і положень щодо: управління ринковим ризиком, а також вимог Національного банку щодо його обмеження; достовірності та структури систем вимірювання ринкового ризику (у тому числі методів вимірювання).

Незалежно від джерела або характеру ринкового ризику керівництво банку має належним чином усвідомлювати, який вплив має ринковий ризик на поточний та майбутній стан банку, здійснювати управління ним в усіх основних напрямках діяльності банку, зокрема в залученні коштів, кредитуванні, інвестиційних, валютних та позабалансових операціях тощо. Банки з незначним ринковим ризиком, але недостатньою системою управління ним можуть отримати нижчу рейтингову оцінку за цим компонентом, ніж банки з помірним рівнем ринкового ризику, які за результатами інспекційної перевірки продемонстрували, що ринкові ризики контролюються і контролюватимуться у перспективі.

Важливим аспектом оцінки ризиків є співпраця інспекторів з працівниками банку, які можуть роз'яснити, уточнити інформацію. Так як Національний банк не вимагає, а рекомендує банкам впроваджувати ризик-менеджмент, наглядовці мають кваліфіковано обґрунтовувати свої рішення щодо оцінки ризику перед керівництвом банку. Такий обмін інформацією допоможе і Національному банку, і керівництву комерційного банку досягти

спільного розуміння ризиків, зосередитися на сильних і слабких сторонах управління ризиками і забезпечити реалізацію планів нагляду в майбутньому.

Методичні рекомендації до вивчення теми 5

Матеріал даної теми є логічним продовженням попередньої теми, оскільки передбачає розширення знань та навичок студентів щодо оцінки банківських ризиків. Опрацювання теоретичних основ теми «Оцінка діяльності банків на основі системи оцінки ризиків» необхідно розпочати із підходу, викладеного у Базелі II, що отримав у світі назву «нагляд на основі оцінки ризиків». Він здійснюється при інспектуванні діяльності банків, в чому простежується логіка взаємозв'язку із попередньою темою 4: для визначення рейтингу банку за системою CAMELS використовується система оцінки ризиків. Нормативні засади системи управління ризиками викладено у Методичних вказівках з інспектування банків "Система оцінки ризиків", затверджених постановою Правління Національного банку України від 15 березня 2004 р. № 104. Цей нормативний документ є ключовим при вивченні даної теми.

В даній темі увага приділяється одному із завдань банківського нагляду – оцінці якості (надійності, точності, кваліфікованості, регулярності, комплексності) побудованої банком системи управління ризиками шляхом аналізу чотирьох її компонентів: положень, процесів, персоналу, системи контролю.

Детальному вивченню підлягають дев'ять категорій ризику, які виділяє Національний банк України з метою здійснення банківського нагляду: кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик. Послідовність розгляду кожного з видів вказаних ризиків передбачає: сутність ризику, фактори, що його породжують, параметри оцінки ризику, а саме: кількість ризику; якість управління ним, сукупний ризик, напрям ризику.

Необхідно звернути увагу, що шість категорій ризику - кредитний ризик, ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий ризик, валютний ризик та операційно-технологічний ризик - оцінюються за всіма вище наведеними параметрами. Тоді як для решти ризиків - стратегічного ризику, ризику репутації та юридичного ризику - визначаються лише сукупний ризик і напрям ризику.

Вивчення діючої вітчизняної методології нагляду на основі оцінки ризиків банківської діяльності, слід доповнити знаннями положень Базелю II, що стосуються:

- 1) сформульованих вперше принципів, які регламентують обов'язки і повноваження банків та органів регулювання щодо оцінки адекватності капіталу, а саме процес оцінки ризиків у банках; оцінка процесу наглядом; формування капіталу понад мінімальні норми; втручання органів нагляду на ранніх стадіях виникнення проблем;

2) розрахунку мінімально необхідної величини капіталу для трьох видів ризиків банківської діяльності: кредитного, ринкового та операційного.

В даній частині вивчення теми найбільшу увагу слід приділити суттєвим нововведеннями Базеля II, якими є альтернативні підходи щодо оцінки:

- кредитного ризику – стандартизований підхід (standardized approach) та підхід на основі внутрішніх рейтингів, ПБР (internal ratings – based approach, IRB);

- ринкового ризику за видами: визначення процентного та пайового ризику запропоновано на основі спеціального та загального підходів; валютного ризику – за окремою валютою та портфелем в цілому; товарного ризику – на основі моделювання, залежно від строку погашення, спрощеного підходу; операційного ризику – на основі таких підходів, як базовий, стандартизований, альтернативний стандартизований, поглибленої оцінки.

Для формування комплексних знань з питань оцінки банківських ризиків студентам необхідно проаналізувати діючу в Україні нормативну методику оцінки ризиків через призму Базелю II. Це дозволить виявити напрями удосконалення вітчизняної методології оцінки ризиків.

Термінологічний словник

Аналіз сценаріїв - метод прогнозування рівня ризику, який полягає в поділі всієї сукупності можливих подій на декілька груп та у визначенні логічної послідовності наслідків для кожної групи подій. Застосовується у разі, якщо ймовірність виникнення різних подій майже однакова і банку потрібно заздалегідь обрати стратегію своїх дій в рамках кожного сценарію.

Базисний ризик визначається ймовірністю структурних зрушень у різних відсоткових ставках. Іншими словами, цей ризик зумовлюється виникненням асиметрії в динаміці окремих ставок на протигагу відсотковому ризику, який пов'язується зі змінами в рівнях відсоткових ставок у часі. Наприклад, якщо відсоткові ставки за кредитами визначаються на базі ставок міжбанківського ринку, а ставки за депозитами прямо до цього не прив'язані і формуються на основі міжбанківської конкуренції за клієнта, то будь-яка невідповідність у змінах двох різних базових факторів може спричинити додаткові втрати або доходи.

Базова ставка - ставка, від величини якої вираховується значення змінної процентної ставки під час її переоцінки. Як правило, використовують як базові "безризикові" ставки: LIBOR або прайм-ставки, або "специфічні" ставки (на зразок собівартості залучених коштів банку).

Валютний ризик - це наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют та цін на банківські метали.

Визначення допустимого ризику - визначення того рівня ризику, на який банк погоджується для досягнення мети його діяльності та виконання його стратегічних завдань. Рівень допустимого ризику звичайно визначається у внутрішніх положеннях та планах банку, які затверджуються відповідно до принципів корпоративного управління.

Виявлення ризику – це постійний процес, що здійснюється як на рівні окремої операції, так і на рівні портфелів, і передбачає визнання та розуміння наявних ризиків або ризиків, які можуть виникнути у зв'язку з новими діловими ініціативами.

Вимірювання ризику – це надзвичайно важливий компонент ефективного управління ризиками, що передбачає точне і своєчасне визначення їх кількісних характеристик.

Внутрішні рейтинги - стандартизована оцінка індивідуального кредитного ризику, яка зазвичай подається у вигляді узагальненого показника, який має літерну або цифрову семантику. Банк визначає рейтинг контрагента самостійно, на підставі внутрішньої методології, не використовуючи рейтинги сторонніх, зовнішніх організацій.

Волатильність - ступінь мінливості значення індикатора, змінної, параметра.

Диверсифікація ризику - метод пом'якшення ризику шляхом розпорошення вкладень та обмеження впливу фактора ризику за рахунок уникнення надмірної концентрації за одним портфелем. На відміну від хеджування, передбачає пошук та поєднання портфелів, які за однакових умов призводять до різних, не обов'язково прямо протилежних, результатів. Диверсифікація є методом пом'якшення ризику, який застосовується як щодо активних, так і щодо пасивних операцій.

Документарний ризик полягає в можливості виникнення ненавмисної помилки в документації, яка може призвести до негативних наслідків – невиконання положень угоди, подання позову до суду, відмови від прийнятих раніше зобов'язань тощо. Цей вид ризику можна розглядати як складову операційно-технологічного ризику.

Інструмент хеджування - об'єкт, поведінка якого за певних умов чи подій є прямо протилежною поведінці об'єкта хеджування за тих самих умов чи подій. Наприклад, якщо об'єкт хеджування втрачає вартість у разі зміцнення валюти, то інструмент хеджування має збільшувати свою вартість у разі зміцнення валюти. На практиці інструменти хеджування мають відповідати також певним додатковим умовам: бути безумовними, безвідкличними тощо.

Інформаційні ризики:

- а) ризики, пов'язані із втратою (витоком, знищенням) інформації, особливо це стосується банківської таємниці;
- б) ризики, пов'язані з формуванням інформаційного ресурсу (надходження у банк недостовірної інформації, її обмеженість, прихованість);
- в) ризики, пов'язані з негативним впливом інформації на діяльність банків (поширення неправдивих відомостей про банк, психологічний тиск на працівників банку, маніпулювання свідомістю клієнтів та акціонерів банку, інформаційний тероризм - пошкодження комп'ютерних мереж, електронних ЗМІ, засобів комунікації).

Інформаційні системи управління - реалізація внутрішньобанківської функції, яка полягає у збиранні, перевірці, обробленні, аналізуванні, збереженні, розподілі та передаванні всередині банку даних, що потрібні для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Контроль ризику – це встановлення обмежень і доведення їх до виконавців за допомогою положень, стандартів та/або процедур, які визначають обов'язки і повноваження працівників.

Кредитне адміністрування - процес здійснення кредитної діяльності та надання позик, який включає такі етапи: прийняття та перегляд документації щодо надання позики; аналіз фінансової інформації та застави; прийняття кредитного рішення; операційні процедури; стягнення боргу; роботу з проблемними позиками (у тому числі забезпечення належного обліку кредитів).

Кредитний ризик - це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання.

Моніторинг ризику – постійний у часі процес своєчасного відстеження рівнів ризиків, динаміки їх зміни, відхилення від нормативів.

Нагляд на основі оцінки ризиків - це внутрішній процес центрального банку, який обраний для забезпечення глибини та ефективності наглядової діяльності.

Об'єкт хеджування - будь-який об'єкт, який несе в собі ризик для банку. Найчастіше це - банківський продукт, вартість якого може зменшитися в разі настання певних умов чи подій.

Операційно-технологічний ризик - це потенційний ризик для існування банку, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і

процесів оброблення інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контролюваності і безперервності роботи.

Оцінка ризику - це систематичний процес оцінки ризику з використанням професійних знань фахівців, які можуть передбачати вірогідність виникнення негативних ситуацій, а також комплекс відповідних засобів та інструментів.

Прайм-ставка – це розмір відсотка, під який надаються короткострокові кредити великим фінансово надійним позичальникам. Такі ставки є найнижчими, тому що угоди, в яких вони визначені, характеризуються низьким рівнем ризику, і банк-кредитор несе менше витрат по аналізу кредитоспроможності клієнта та по контролю за станом забезпечення кредиту.

Резерви під втрати за активними операціями - частина вартості негативно класифікованих активів банку, яку банк достовірно, на основі попереднього досвіду, може вважати втраченою і відтак відносить на витрати своєї діяльності. З точки зору обліку резерви є контрактивним регулюючим рахунком, який зменшує облікову вартість активів. Резерви під втрати за активними операціями не включаються до капіталу банку. Ці резерви складаються з резервів під кредитні збитки, резервів під нараховані доходи, резервів під дебіторську заборгованість та резервів під кошти на кореспондентських рахунках.

Регіональний ризик визначається специфікою певного адміністративного чи географічного району, що характеризується умовами, відмінними від середніх умов країни в цілому. Відмінності можуть стосуватися кліматичних, національних, політичних, законодавчих та інших особливостей регіону, які впливають на стан позичальника. Це дозволяє розглядати регіональний ризик як складову кредитного ризику.

Ризик - це ймовірність того, що події, очікувані або неочікувані, можуть мати негативний вплив на капітал та/або надходження банку.

Ризик впровадження нових продуктів – це ймовірність не досягти запланованого рівня окупності нових банківських продуктів, послуг, операцій чи технологій, розвиток яких обумовлюється конкурентною боротьбою між банками.

Ризик зловживань – це можливість збитків для банку внаслідок шахрайства, розтрата, несанкціонованого доступу до ключової інформації з боку працівників банку, хакерів.

Ризик зміни процентної ставки - це наявний або потенційний ризик для надходжень або капіталу, який виникає внаслідок несприятливих змін

процентних ставок. Цей ризик впливає як на прибутковість банку, так і на економічну вартість його активів, зобов'язань та позабалансових інструментів.

Ризик інфляції – це ймовірність майбутнього знецінення грошових коштів, тобто втрати їх купівельної спроможності.

Ризик ліквідності – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність банку виконати свої зобов'язання в належні строки, не зазнавши при цьому неприйнятних втрат.

Ризик ліквідності ринку – наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через нездатність банку своєчасно виконати свої зобов'язання, не зазнавши при цьому непередбачуваних витрат.

Ризик неплатоспроможності означає ймовірність того, що банк не зможе виконати свої зобов'язання навіть за умови швидкої реалізації активів. Ризик неплатоспроможності є похідним від інших ризиків, серед яких виділяється тісний зв'язок з ризиком ліквідності.

Ризик репутації - це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливе сприйняття іміджу фінансової установи клієнтами, контрагентами, акціонерами (учасниками) або органами нагляду.

Ризик трансакції супроводжує укладення та реєстрацію угоди, виконання розрахунків, підписання контрактів, поставки цінних паперів або валюти. Наприклад, здійснення зустрічних платежів, коли моменти переведення коштів несинхронізовані у часі. Неодмінно одна зі сторін проводить операцію раніше, наражаючись на ризик трансакції. Цей вид ризику можна розглядати як складову операційно-технологічного ризику.

Ринковий ризик - це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів та товарів і курсів іноземних валют за тими інструментами, які є в торговельному портфелі.

Стратегічний ризик - це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі.

Стрес-тестування - метод кількісної оцінки ризику, який полягає у визначенні величини неузгодженої позиції, яка наражає банк на ризик, та у визначенні шокової величини зміни зовнішнього фактора - валютного курсу, процентної ставки тощо. Поєднання цих величин дає уявлення про те, яку суму

збитків чи доходів отримає банк у разі, якщо події розвиватимуться за закладеними припущеннями. Стрес-тестування широко використовується для оцінки ризиків ліквідності та зміни процентної ставки, валютного і ринкового ризиків

Ступінь чутливості до зміни процентної ставки - відносна величина зміни економічної вартості об'єкта у відповідь на задану зміну процентної ставки.

Теорія портфелів - широко вживана в ризик-менеджменті теорія, в основі якої лежить передбачення того, що кільком однорідним об'єктам (портфель) будуть властиві всі ті характеристики, якими наділений окремий об'єкт. Управління портфелем розглядається як управління одним об'єктом, а не кількома.

Толерантність до ризику - див. Визначення допустимого ризику.

Фондовий ризик – втрати внаслідок знецінення вкладень у цінні папери.

Фінансові ризики характеризуються ймовірністю грошових втрат у зв'язку з непередбаченими змінами в обсягах, дохідності, вартості та структурі активів і пасивів банку. До фінансових ризиків належать кредитний, ринковий, валютний, процентний, інфляційний, базисний, ліквідності та ін.

Функціональні ризики виникають внаслідок неможливості здійснення своєчасного та повного контролю за фінансово-господарським процесом і пов'язані зі створенням та впровадженням нових банківських продуктів і послуг, збором, обробкою, аналізом та передачею інформації, підготовкою кадрового потенціалу, виконанням інших адміністративно-господарських операцій.

Хеджування - метод пом'якшення ризику, який полягає у визначенні об'єкта хеджування та підборі до нього адекватного інструменту хеджування. Полягає в компенсації збитків від об'єкта хеджування за рахунок прибутку від інструменту хеджування, які виникають за одних і тих самих умов чи подій. За наявності схеми хеджування банк повністю ліквідує як ризик, так і можливість отримання додаткового прибутку: у разі, якщо умови чи події будуть сприятливими з точки зору об'єкта хеджування, будь-який прибуток автоматично перекирватиметься збитками від інструменту хеджування (Див. Диверсифікація).

Ціновий ризик визначається ймовірністю зміни ринкових цін на фінансові та фізичні активи, що перебувають на балансі банку або обліковуються на позабалансових рахунках. Під фінансовими активами

розуміють грошові кошти, іноземну валюту, цінні папери; до фізичних активів належать дорогоцінні метали, нафта, зерно, кольорові метали та інше майно, що може знаходитися в банку як отримана ним застава.

Юридичний ризик - це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики або етичних норм, а також через можливість двозначного їх тлумачення.

План практичного заняття №5

1. Сутність та завдання нагляду за системою ризик-менеджменту банку.
2. Підходи світової та вітчизняної практики нагляду за банківським кредитним ризиком.
3. Контроль з боку нагляду за ринковим ризиком банку.
4. Банківський нагляд за операційним ризиком на основі вітчизняного досвіду та положень Базелю II.

Критерії оцінювання: 1,5 бали – 1 відповідь, 0,5 балів – 1 доповнення.

Питання для самостійного вивчення

1. Визначення факторів ризику в діяльності банків.
2. Розкриття інформації про банківські ризики у фінансовій звітності.
3. Нагляд на основі оцінки ризиків за положеннями Базелю II.
4. Розрахунок мінімально необхідної величини капіталу під кредитний, ринковий та операційний ризики на основі підходів Базелю II.
5. Друга компонента Базелю II «Контроль з боку нагляду».
6. Нагляд за ринковою дисципліною банку.
7. Вітчизняна практика банківського нагляду щодо оцінки ризику зміни процентної ставки.
8. Вітчизняна практика банківського нагляду щодо оцінки валютного ризику.

Критерії оцінювання: 1 бал – за виконання домашнього завдання.

Література: 4, 8, 17, 19, 20, 25, 27, 32, 36, 37, 40, 46, 49, 50, 51.

План практичного заняття №6

1. Методологія «Системи оцінки ризиків» та механізм її поєднання із системою CAMELS.
2. Вітчизняна практика банківського нагляду щодо оцінки ризику ліквідності.
3. Вітчизняна практика банківського нагляду щодо оцінки ризику репутації.
4. Вітчизняна практика банківського нагляду щодо оцінки юридичного ризику.
5. Вітчизняна практика банківського нагляду щодо оцінки стратегічного ризику.

Критерії оцінювання: 1,5 бали – 1 відповідь, 0,5 балів – 1 доповнення.

Питання для самостійного вивчення

1. Класифікація фінансових ризиків банку.
2. Характеристика функціональних ризиків банку.
3. Сутність та особливості управління ризиком зловживань у банку.
4. Сутність та особливості управління документарним ризиком та ризиком трансакції в банку.
5. Сутність та особливості управління регіональним ризиком банківських операцій.
6. Інформаційний ризик банку: сутність та особливості управління.
7. Сутність та шляхи попередження ризику впровадження нових банківських продуктів.
8. Особливості організації управління різними видами ризиків у комерційному банку.

Критерії оцінювання: 1 бал – за виконання домашнього завдання.

Література: 4, 8, 17, 19, 20, 25, 27, 32, 36, 37, 40, 46, 49, 50, 51.

Тестові завдання

1. Які види ризику в банківській діяльності передбачається оцінювати за Базелем II?

- а) кредитний, операційно-технічний, валютний;
- б) кредитний, ринковий, операційний;
- в) кредитний, ринковий, валютний;
- г) кредитний, юридичний, стратегічний.

2. Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком (його підрозділом) або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання – це:

- а) кредитний ризик;
- б) відсотковий ризик;
- в) операційно-технічний ризик;
- г) ризик репутації.

3. Чотири основні компоненти визначення параметрів ризику банку – кількість ризику, якість управління ризиком; сукупний ризик, напрям ризику – визначаються:

- а) для всіх категорій банківського ризику
- б) для кредитного ризику, ризику ліквідності, ризику зміни процентної ставки, ринкового ризику, валютного ризику, операційно-технічного ризику;
- в) для стратегічного ризику, ризику репутації, юридичного ризику;

г) для кредитного, ринкового та операційного ризику.

4. Якість управління ринковим ризиком оцінюється як висока у разі якщо:

а) керівництво, відповідальні посадові особи та відповідні структурні підрозділи повністю розуміють всі аспекти ринкового ризику;

б) внутрішня нормативна база, що затверджена відповідними органами банку згідно з принципами корпоративного управління визначає ризику, до яких банк не готовий, а також встановлює в загальному вигляді обов'язки відповідні досвіду персоналу банку;

в) інструменти і методи вимірювання ризику мають незначні недоліки, але є достатніми, зважаючи на обсяги і складність діяльності;

г) всі відповіді вірні.

5. Валютний ризик можна поділити на:

а) операційний ризик; ризик перерахування з однієї валюти в іншу (трансляційний ризик); економічний валютний ризик;

б) ризик трансакції; процентний ризик; економічний валютний ризик;

в) ризик трансакції; ризик перерахування з однієї валюти в іншу (трансляційний ризик); міжнародний ризик;

г) ризик трансакції; ризик перерахування з однієї валюти в іншу (трансляційний ризик); економічний валютний ризик.

6. Для оцінки операційно-технологічного ризику наглядовці мають враховувати такі фактори:

а) кількість та складність обробки операцій порівняно з рівнем розвитку і потужністю операційних і контрольних систем, враховуючи попередні результати роботи цих систем, їх поточний стан та перспективи подальшого вдосконалення;

б) ймовірність технологічних та операційних збоїв, перевищення повноважень персоналом, недоліки в попередньому аналізі операцій під час прийняття рішень, а також відсутність (у тому числі тимчасова) моніторингу або реєстрації операцій з клієнтами або контрагентами;

в) наявність, кількість, причини та характер порушень процедур адміністративного і облікового контролю;

г) всі відповіді вірні.

7. Сукупний ризик репутації оцінюється як помірний якщо:

а) банк відповідно до принципів корпоративного управління розробив Кодекс етики;

б) вплив внутрішніх та зовнішніх чинників на публічний імідж та добре ім'я банку є суттєвим, але вживаються заходи для контролю (наприклад, через дієву службу зв'язків з громадськістю);

в) внутрішня дисципліна банку забезпечується на прийнятному рівні, а системи внутрішнього контролю та аудиту загалом адекватні;

г) керівництво не передбачає ринкових або інших змін або не вживає своєчасних або адекватних заходів у відповідь на них.

8. Порухення норм та вимог законодавства та нормативно-правових актів; недотримання пруденційних або етичних вимог, установлених самим банком або органами його регулювання; недосконалий механізм доведення положень та повноважень до персоналу; відсутність своєчасної, достовірної та повної управлінської інформації; низький професійний рівень та кваліфікація керівництва та працівників – це фактори, які породжують:

- а) стратегічний ризик;
- б) ризик репутації;
- в) операційно-технічний ризик;
- г) юридичний ризик.

Критерії оцінювання тестування: всього 1,6 балів – по 0,2 бали кожна вірна відповідь.

Практичні завдання

Завдання 1. Визначити кількість та якість кредитного ризику згідно «Системи оцінки ризику» на підставі нижче наведених факторів:

1. Здійснюється ефективна диверсифікація кредитного ризику.
2. Рівень наданих кредитів і зобов'язань про надання кредитів є помірним відносно загальних активів.
3. Відношення кредитів і кредитних зобов'язань до регулятивного капіталу є помірним.
4. Зростання активів, що генерують кредитний ризик, є плановим і відповідає досвіду та/або операційним можливостям керівництва і персоналу.
5. Банк занадто високими темпами нарощує обсяги нового кредитування, запроваджує нові продукти.
6. Є обмежена кількість винятків із встановлених процедур та практики здійснення активних операцій.
7. Вартість та якість забезпечення захищає від кредитного ризику.
8. Рівень прострочених та безнадійних кредитів за балансовою класифікацією є помірним, і тенденція є стабільною.
9. Рівень негативно класифікованих активів помірний.
10. Негативно класифіковані активи можуть бути повернуті, але за умови вжиття банком певних заходів.
11. Резерви під втрати за активними операціями є достатніми і покривають можливі збитки. Потенційні втрати надходжень або капіталу через кредитний ризик є мінімальними.

12. Наявна внутрішня нормативна база щодо активних операцій, затверджена згідно з принципами корпоративного управління, ефективно встановлює і доводить до виконавців цілі роботи портфелів, толерантність до ризику, процедури і практику здійснення активних операцій та визначення допустимого рівня ризику.

13. Керівництво достатньо розуміє ключові аспекти кредитного ризику і в цілому адекватно реагує на зміни ринкових умов кредитування.

14. Інформаційні системи управління забезпечують достовірну, своєчасну і повну інформацію про портфелі. Керівництво і спостережна рада банку отримують відповідні звіти для аналізування і розуміння параметрів кредитного ризику банку.

15. Рівень комплектації кадрами є недостатнім за кількістю або кваліфікацією. Плинність кадрів є високою. Банк не забезпечує достатнього навчання / підвищення кваліфікації персоналу.

16. Аналіз кредитного ризику і системи кількісної оцінки і моніторингу ризиків є задовільними.

17. Класифікація якості портфеля активних операцій не точно відображається за допомогою внутрішніх рейтингів.

18. Перевірка стану кредитної діяльності і внутрішній та зовнішній аудит кредитних операцій є прийнятними.

19. Методологія розрахунку резервів під можливі втрати за активними операціями є загалом адекватною, забезпечується прийнятне покриття ризиків.

Завдання 2. На основі положень Базелю II зробити порівняльну характеристику загального та спрощеного стандартизованого підходів до оцінки капіталу на покриття кредитного ризику.

Завдання 3. Використовуючи підхід внутрішніх рейтингів до оцінки кредитного ризику визначити розмір очікуваних збитків, якщо відомо: сума заборгованості клієнта перед банком – 563 тис. євро; ймовірність несвоєчасної виплати кредиту протягом року – 11,3%; максимально можлива величина втрат активу – 16,4%. Які заходи може вжити банк для зменшення рівня кредитного ризику на одного клієнта?

Завдання 4. Розрахувати рівень ризику ліквідності банку на підставі нижче наведених даних:

1. Ймовірність того, що вплив коштів із поточних рахунків клієнтів банку перевищить залишок на його коррахунках та в касі – 1,9%;

2. Ймовірність дострокового зняття вкладниками строкових депозитів – 12,5%;

3. Ймовірність невиконання або несвоєчасного виконання зобов'язань перед банком іншими банками та позичальниками – 7,6%;

4. Ймовірність того, що у певний момент часу виникне ситуація, за якої банк через недостатність поточних обсягів торгівлі не зможе придбати на фінансовому ринку необхідні кошти за діючою ринковою ставкою – 11,9%;

5. Ймовірність того, що у певний момент часу виникне ситуація, за якої банк через низький кредитний рейтинг не зможе придбати на фінансовому ринку необхідні кошти за діючою ринковою ставкою – 14,2%;

6. Ймовірність виникнення надзвичайних ситуацій, що можуть призвести до кризи банківської ліквідності – 5,2%.

Якими заходами банк може знизити загальний рівень ризику ліквідності активів?

Критерії оцінювання практичних завдань: всього 8 балів – по 2 бали кожне завдання.

Тема 6. Нагляд за діяльністю проблемних банків

Особливості банківського нагляду за проблемними банками

В останній чверті XX ст. у світі суттєво змінилися умови банківської діяльності: посилилася конкуренція, знизилася рентабельність традиційних банківських послуг за рахунок розширення нових продуктів, підвищилися ризики. Негативні наслідки цього можна спостерігати на географії кризи банківської системи. Починаючи із середини 70-х до середини 90-х років XX ст. вона прокотилася через азіатські, латиноамериканські країни, і з початку 90-х років до кінця XX ст. розвивалася у Європі, США, Австралії. Посилення інтеграції фінансових ринків дає підстави для розвитку системної банківської кризи, виникнення так званого «ефекту падаючого доміно». У зв'язку з цим Базельський комітет піднімає на міжнародний рівень проблему посилення фінансової стабільності в банківській сфері. Це чітко простежується у положеннях Базелю II, який спрямований на стимулювання банків до самостійного застосування заходів щодо попередження розвитку фінансових проблем. Разом з тим 23 принцип ефективного банківського нагляду передбачає делегування банківському нагляду повноважень щодо застосування заходів впливу у разі виявлення фінансових проблем банку.

Саме те, що банкрутство одного банку приховує в собі загрозу виникнення системної кризи банківської системи в цілому, ставить перед наглядом важливе завдання – своєчасне виявлення проблемного банку і вжиття щодо нього адекватних заходів.

Проблемний банк характеризується фінансовою нестабільністю, яка проявляється як ряд взаємопов'язаних проблем: порушення ліквідності та падіння прибутковості або навіть збитковість активів обумовлюють неспроможність повернення вкладів, скорочення регулятивного капіталу – основи фінансової надійності банку. Робота органів нагляду з проблемними банками відрізняється більш високим професіоналізмом. Адже ситуація нестандартна, нова, діяти треба швидко і виважено. Для ефективного нагляду справедливим є принцип: припинення діяльності проблемного банку відбувається тільки, якщо вжиті заходи не призвели до його фінансового оздоровлення. Разом з тим, неможливо допускати, щоб розвиток кризової ситуації став неконтрольованим.

В ринковому середовищі банкрутство банку може розвиватися за двома схемами. Перша є характерною у ситуації, коли власники банку свідомі і відповідальні особи. Вже тільки падіння прибутковості їх акцій викликає занепокоєння, яке спонукає до комплексного аналізу внутрішніх та зовнішніх факторів. І при неможливості виправити ситуацію власники приймають рішення закрити банк, повернувши вклади. В такій ситуації вони понесуть певні втрати, але більша частина вкладеного капіталу буде їм повернена. «Своєчасно піти» - саме таку тактику протягом 1991-2001 рр. обрало 38 американських банків, поряд із близько 60 банками, закритими органами нагляду. Ці цифри дозволяють висловити думку, що практика самостійного закриття банків до їх фінансового краху навіть у ринково розвиненій країні не користується особливою популярністю. Можливо це і виправдано, оскільки взагалі стабільна економіка держави дає вищі шанси вижити, тому здебільшого власники ризикують з високоефективними операціями задля збереження бізнесу.

Це інша схема, яка може бути реалізована невдало. Якщо власники банку вбачатимуть швидке відновлення фінансової стабільності в реалізації угод з великим доходом, і, відповідно, з великим ризиком, а результат виявиться несприятливим. Таким чином, вони ставлять під загрозу залучений капітал, оскільки понесені втрати можуть зменшити активи банку настільки, що він виявиться взагалі неспроможним повернути вклади. Саме таку ситуацію нагляд має своєчасно розпізнати. Для цього необхідно знати симптоми кризи та вміти ідентифікувати її причини.

Основні причини банківських проблем та їх симптоми:

1. Неякісна практика кредитування та інвестування: низька якість активів, проблеми з ліквідністю.
2. Прийняття надмірного ризику: збитки та втрати капіталу.
3. Недотримання чинного банківського законодавства, шахрайство: підрив репутації.

Проблема шахрайства у банківському бізнесі заслуговує окремої уваги. Злочини скоюють керівники банків, працівники бухгалтерії, інший персонал банку, крім того, загрозу вкладам становлять комп'ютерні злочинці – хакери.

Найпоширеніші випадки зловживання службовим становищем характеризуються як:

- комерційний підкуп працівників банку. Наприклад, свідоме надання менеджером кредиту фіктивному підприємству на умовах отримання частини з цих грошей; або прийняття в заставу неякісних активів, і приховування цього в документах; перерахування коштів на основі підроблених документів, тощо.
- переведення коштів з рахунків вкладників на інші рахунки у зарубіжні банки;
- дрібні крадіжки з клієнтських рахунків та їх акумуляція на своєму власному рахунку;
- завищення сум сплати відсотків за кредит, або заниження сум виплати депозитних відсотків.

Особливо сприятливі умови для злочинів у малих банках, де відсотні контролери й один працівник виконує декілька функцій, що дає йому можливість зловживати службовим становищем та приховати сліди.

З огляду на це, органи банківського нагляду мають володіти дієвою адекватною методологією щодо виявлення проблемних банків і постійно її удосконалювати. Зараз в арсеналі Дирекції з банківського регулювання та нагляду Національного банку знаходиться система рейтингової оцінки CAMELS та «Система оцінки ризиків».

До банків з комплексною рейтинговою оцінкою "3" або "4", або "5", застосовуються відповідні заходи впливу згідно з вимогами нормативно-правових актів Національного банку:

- 1) письмове застереження при незначних недоліках роботи банку (вимога підвищити прибутковість на основі зниження витрат);
- 2) письмова угода щодо вжиття заходів для покращення фінансового стану банку;
- 3) скликання загальних зборів учасників банку (якщо фінансове оздоровлення банку потребує залучення додаткових коштів акціонерів або в разі потреби реорганізації банку шляхом злиття або приєднання);
- 4) підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами (у разі здійснення банком окремих операцій з підвищеним рівнем ризику, що можуть загрожувати інтересам кредиторів і вкладників); примусова реорганізація (в разі істотної загрози платоспроможності банку за умови, що є пропозиція іншого банку про приєднання або злиття з цим банком);
- 5) призначення тимчасової адміністрації;
- 6) відкликання банківської ліцензії, тобто ліквідація банку.

Призначення тимчасової адміністрації банку

Процедура тимчасової адміністрації застосовується Національним банком для тимчасового управління банком з метою забезпечення схоронності його капіталу та активів, поглибленого дослідження фінансового стану і вжиття заходів щодо приведення діяльності банку у відповідність до вимог законодавства, відновлення його платоспроможності та фінансової стабілізації.

Національний банк зобов'язаний призначити тимчасову адміністрацію в разі істотної загрози платоспроможності банку. Під істотною загрозою платоспроможності банку слід розуміти настання хоча б однієї з таких ознак:

- банк не усунув порушення або недоліки в своїй діяльності в установлені Національним банком строки за прийнятою програмою фінансового оздоровлення і одночасно порушує нормативи капіталу або працює збитково.
- банк не виконує розпорядження Національного банку про відсторонення від посади посадової особи банку;
- в установленій Національним банком строк банк не подав програму фінансового оздоровлення (план реорганізації);

- негативно класифіковані активи становлять 30 і більше відсотків від загальної суми активів;
- збитки поточного року на звітну дату становлять 30 і більше відсотків від розміру статутного капіталу банку (за винятком тих випадків, якщо банк працює менше одного року);
- банк систематично (два і більше разів протягом останнього кварталу) порушує норматив поточної ліквідності (Н5) більше ніж на 20% від його нормативного значення, що має становити не менше 40%;
- наявність конфліктної або некерованої ситуації серед керівників або учасників банку - власників істотної участі;
- порушення банком порядку формування обов'язкових резервів два звітних періоди резервування поспіль з одночасним порушенням хоча б одного з економічних нормативів;
- банк протягом п'ятнадцяти робочих днів не виконує 20 і більше відсотків своїх прострочених зобов'язань.

Крім того, Національний банк має право призначити тимчасову адміністрацію банку в разі:

- систематичних порушень банком законних вимог Національного банку;
- зменшення розміру регулятивного капіталу банку на 30% протягом останніх 6 місяців, при одночасному порушенні хоча б одного економічного нормативу;
- неплатоспроможності банку (якщо банк протягом 15 робочих днів не виконує 10 і більше відсотків своїх прострочених зобов'язань);
- арешту керівників банку або визнання їх судом винними у вчиненні злочину. приховування банком рахунків, будь-яких активів, реєстрів, звітів, документів;
- та інші згідно п. 1.3. глави 1 розділу V Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства (постанова Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 року № 369).

Функції тимчасової адміністрації виконує тимчасовий адміністратор - юридична або фізична особа, призначена Національним банком. Тимчасовим адміністратором може бути:

- юридична особа, яка здійснює професійну діяльність, що пов'язана з тимчасовою адміністрацією та/або ліквідацією банків, наданням аудиторських, юридичних або консультаційних послуг і має не менше трьох працівників із сертифікатом Національного банку на право здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банків;
- фізична особа - незалежний експерт (за договором) або службовець Національного банку з досвідом роботи в банківській системі не менше п'яти років, у тому числі на керівних посадах не менше трьох років.

Вимоги щодо досвіду роботи стосуються і керівника тимчасової адміністрації, а до її учасників висуваються такі додаткові вимоги: високі

професійні та моральні якості, бездоганна ділова репутація, економічна чи юридична освіта та досвід роботи в банківській системі.

Тимчасовим адміністратором (керівником тимчасової адміністрації) не може бути особа, яка:

- є кредитором, пов'язаною особою або акціонером/учасником банку;
- має судимість, не погашену і не зняту в установленому законом порядку, або є обвинуваченою за кримінальною справою;
- не виконала своїх зобов'язань перед будь-яким банком.

Національний банк перед призначенням тимчасового адміністратора зобов'язаний переконатися в тому, що конфлікту інтересів немає. Для цього особа, що претендує на призначення тимчасовим адміністратором зобов'язана надати Національному банку інформацію про свої особисті й ділові інтереси. Призначається тимчасова адміністрація постановою Правління Національного банку за поданням Департаменту банківського регулювання та нагляду на основі результатів інспекційної перевірки. Протягом трьох робочих днів після прийняття Правлінням Національного банку постанови про призначення тимчасової адміністрації Національний банк опубліковує повідомлення про це в газеті "Урядовий кур'єр" або "Голос України".

Термін призначення тимчасового адміністратора складає 1 рік. На цей час повноваження загальних зборів, спостережної ради і правління (ради директорів) банку переходять до тимчасового адміністратора. Угоди, укладені керівниками банку після призначення тимчасового адміністратора, є недійсними з часу їх укладення.

Після комплексної оцінки фінансового стану банку тимчасовий адміністратор складає план своєї роботи, який містить:

- цільові показники, яких планується досягти за період тимчасового управління;
- комплекс заходів для досягнення поставлених цілей (заходи фінансового оздоровлення або санації банку, підготовки банку до продажу, реорганізації або ліквідації);
- та інше, залежно від проблем, що виникли у діяльності банку.

Контроль за діяльністю тимчасового адміністратора покладається на територіальне управління Національного банку (відповідний підрозділ банківського нагляду центрального апарату, що безпосередньо здійснює нагляд за діяльністю банку). Протягом одного місяця з дня свого призначення тимчасовий адміністратор подає контролюючому органу попередній письмовий звіт про свою роботу відповідно до вимог статті 83 Закону про банки. Звіт має містити:

- оцінку фінансового стану банку (з висновком щодо відповідності діяльності банку вимогам банківського законодавства, можливості фінансового оздоровлення банку й стабілізації його діяльності) і вартості його активів (у разі наявності пропозицій щодо реорганізації, ліквідації або продажу банку);
- пропозиції щодо подальшої діяльності банку;
- перелік заходів, що здійснені тимчасовим адміністратором за звітний період;

- план тимчасового адміністратора.

Надалі тимчасовий адміністратор звітується щомісяця до 20-го числа, а за 10 робочих днів до закінчення своєї діяльності він подає завершальний звіт про результати своєї роботи з пропозиціями щодо подальшої діяльності банку (продовження діяльності банку та доцільності подальшої роботи керівників банку або реорганізації чи ліквідації банку).

Територіальне управління Національного банку розглядає попередній звіт тимчасового адміністратора протягом десяти робочих днів та надсилає зі своїми висновками відповідному структурному підрозділу Дирекції з банківського регулювання та нагляду, а всі наступні звіти - протягом п'яти робочих днів.

Дирекція розглядає документи і готує свої висновки, які разом з висновками територіального управління Національного банку, планом тимчасового адміністратора щодо подальшої діяльності та звітом про фінансовий стан банку, подає їх на розгляд Комісії Національного банку. Вона може схвалити або відхилити рекомендації тимчасового адміністратора та план його роботи. Це рішення приймається протягом двох тижнів з часу подання тимчасовим адміністратором свого звіту.

При розгляді остаточного звіту з обґрунтованими висновками Дирекції з банківського регулювання та нагляду і територіального управління НБУ Комісія Національного банку приймає відповідне рішення про стан виконання плану тимчасового адміністратора та схвалює (або відхиляє) його рекомендації щодо подальшої діяльності банку. Якщо привести діяльність банку в правову та фінансову відповідність до банківського законодавства протягом одного року неможливо, то Правління Національного банку приймає рішення про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора банку. Для системоутворюючих та багатофілійних банків цей термін може бути продовжений до двох років.

Взагалі Національний банк має право припинити виконання плану тимчасової адміністрації, відкликати банківську ліцензію, ініціювати процедуру ліквідації банку в будь-який час, якщо будуть підстави для висновку, що вжиті заходи не приводять до оздоровлення банку.

Економіко-правові основи фінансового оздоровлення банку

Тимчасовий адміністратор проводить аналіз фінансового стану банку і за його результатами має викласти пропозиції щодо подальшої діяльності банку: його фінансового оздоровлення чи неможливості продовжувати функціонування, що фактично означає відкликання банківської ліцензії та введення процедури ліквідації.

З метою стабілізації діяльності банку тимчасовий адміністратор, залежно від конкретної ситуації, може здійснювати такі заходи:

1) розробляє разом з фахівцями банку програму фінансового оздоровлення (реструктуризацію чи реорганізацію) з визначенням економічного ефекту реалізації запланованих заходів у грошовому вираженні, організовує і контролює її виконання;

2) приймає рішення про збільшення статутного капіталу банку шляхом видання наказу та здійснює процедуру збільшення статутного капіталу згідно з чинним законодавством;

3) приймає рішення про скликання загальних зборів учасників шляхом видання наказу та здійснює процедуру скликання та проведення загальних зборів учасників згідно з чинним законодавством України. Загальні збори учасників можуть бути скликані для прийняття таких рішень: про санацію банку його учасниками або інвесторами, реорганізацію банку, затвердження складу правління (дирекції) та ради банку. Питання про санацію банку його учасниками або інвесторами може вноситися тимчасовим адміністратором на розгляд загальних зборів учасників, якщо банк є недокапіталізованим, значно недокапіталізованим або критично недокапіталізованим. У цьому випадку тимчасовий адміністратор (керівник тимчасової адміністрації) бере участь у роботі загальних зборів учасників банку з правом дорадчого голосу як представник Національного банку;

4) обмежує чи зупиняє проведення окремих операцій банку, які визнає низькорентабельними або збитковими, або надто ризиковими для банку. Обмежує залучення вкладів (депозитів) за новими угодами з фізичними особами з метою захисту інтересів вкладників;

5) вживає заходів щодо погашення простроченої та пролонгованої заборгованості за наданими кредитами та іншої простроченої дебіторської заборгованості;

6) у разі виявлення збиткових або неефективних для банку угод розриває їх у порядку, установленому чинним законодавством України;

7) продає активи банку та вживає заходів щодо погашення заборгованості за активними операціями банку з метою підвищення платоспроможності банку, а саме:

- повертає депозити з інших банків;
- продає цінні папери, які мають активний ринок, серед яких емітовані третіми особами та державні цінні папери;
- уживає заходів щодо погашення боргових цінних паперів, що не мають активного ринку;
- повертає вкладені банком кошти в статутні капітали інших юридичних осіб;
- продає окремі філії чи безбалансові відділення;
- укладає угоду з іншим фінансово стабільним банком про переведення боргу перед вкладниками банку - фізичними особами та здійснює відповідні заходи згідно з цією угодою;
- продає кредитну заборгованість на умовах угоди про уступку вимог банку;
- продає основні засоби та інші товарно-матеріальні цінності, що не використовуються банком;
- та інше, залежно від проблем, що виникли у діяльності банку;

8) подає позови до суду щодо повернення проблемної заборгованості позичальників та інших боржників банку;

9) зупиняє виплату дивідендів чи розподіл капіталу банку в будь-якій формі до завершення виконання заходів фінансового оздоровлення та стабілізації діяльності банку;

10) надає органам банківського нагляду для розгляду на засіданні Правління Національного банку пропозиції про введення мораторію на задоволення вимог кредиторів;

11) готує пропозиції про заборону власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв) у разі грубого чи систематичного порушення ним вимог банківського законодавства та нормативно-правових актів Національного банку;

12) організовує за згодою Національного банку продаж або реорганізацію та інші функції щодо його оздоровлення банку у відповідності до чинного банківського законодавства.

Як свідчить практика, найбільш ефективними серед санаційних заходів є комплексні підходи до фінансової стабілізації банку. Мова йде про реструктуризацію та реорганізацію.

Реструктуризація банку - це комплекс організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на покращання фінансового стану, підвищення ліквідності та платоспроможності банку, зокрема шляхом реорганізації банку, повної або часткової зміни власника з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи-інвестора, яка не підлягає санації, що сприятиме фінансовому оздоровленню банку та дозволить задовольнити вимоги кредиторів.

Заходи фінансово-економічного оздоровлення банку можна згрупувати у декілька видів реструктуризації:

1) реструктуризація основного і додаткового капіталу банку з метою збільшення регулятивного капіталу до необхідного рівня (зменшення статутного капіталу з метою отримання санаційного прибутку, або навпаки, його збільшення для розширення власних внутрішніх фінансових ресурсів, залучення субординованого боргу).

2) реструктуризація боргових зобов'язань банку:

- визначення умов участі інвесторів в повному або частковому задоволенні вимог кредиторів, зокрема шляхом переведення боргу (частини боргу) на інвестора;

- установлення строків і черговості виплати банком або інвестором боргу кредиторам (у частині прострочених зобов'язань та зобов'язань, строк виконання яких настане протягом наступних шести місяців);

- відстрочку або розстрочку платежів за зобов'язаннями банку (простроченими та строковими) або прощення (списання) боргів (частини боргів) згідно з чинним законодавством України;

- установлення відповідальності інвестора (банку) за невиконання взятих згідно з програмою санації зобов'язань;

- забезпечення першочергового погашення заборгованості за вкладками фізичних осіб, строк дії договорів з якими минув;

3) реструктуризація активів банку:

- формування в потрібному розмірі резервних фондів та спеціальних резервів під активні операції банків, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку та чинним законодавством України;
  - диверсифікацію активів і пасивів з метою підвищення їх ліквідності;
  - ліквідація (продаж) збиткових філій та частки в дочірніх підприємствах;
  - організація роботи щодо оголошення банкрутами боржників банку, які припинили погашення кредитів або сплату відсотків за ними;
  - переоформлення раніше наданих пільгових кредитів;
  - налагодження ризик-менеджменту та посилення внутрішнього аудиту;
- 4) проведення реорганізації банку з обов'язковою умовою - дотримання розміру регулятивного капіталу банку.

Реорганізацію банку слід розглядати як комплексний захід реструктуризації, який передбачає зміну організаційно-правової форми та/або форми власності. Реорганізація банку проводиться на підставі дозволу Комісії Національного банку згідно Методичних рекомендацій про порядок реорганізації, реструктуризації комерційних банків (постанова Правління Національного банку України від 9 жовтня 2000 року № 395). До форм реорганізації відносяться: виділення, злиття, перетворення, поділ, приєднання.

Виділення - це створення комерційного банку - юридичної особи (або кількох комерційних банків - юридичних осіб), до якого (яких) за роздільним актом (балансом) у відповідних частинах переходять майнові права і зобов'язання банку - юридичної особи, що реорганізовується.

Злиття - це припинення діяльності двох (чи кількох) комерційних банків як юридичних осіб та передавання за передаточним балансом усіх майнових прав і зобов'язань банку - юридичній особі, що створений в результаті реорганізації.

Перетворення - це зміна організаційно-правових форм банку. При перетворенні одного банку на інший до нового банку переходять усі майнові права і зобов'язання банку.

Поділ - це припинення діяльності одного комерційного банку як юридичної особи та передавання за роздільним актом (балансом) у відповідних частинах усіх його майнових прав і зобов'язань кільком комерційним банкам - юридичним особам, що створені в результаті реорганізації.

Приєднання - це припинення діяльності одного комерційного банку як юридичної особи та передавання за передаточним балансом усіх його майнових прав і зобов'язань іншому комерційному банку - юридичній особі на правах філії чи без відкриття філії.

Стратегією Національного банку України щодо реструктуризації та реорганізації банків у стані фінансової скрути (постанова Правління Національного банку України від 1 грудня 1998 р. № 502) передбачено особливі умови реорганізації проблемних банків:

- зміна керівництва банку. Керівники банку, які призвели до збиткової діяльності банку, не повинні очолювати в подальшому комерційний банк;

- відношення проблемних кредитів до капіталу банку має становити не більше 50 % або якісні активи становлять не менше 25 %;
- реорганізація може бути проведена якщо період фінансового оздоровлення був подовжений і перевищує 12 місяців.

Оздоровлення банку може проводитися через його продаж інвестору. Такий шлях санації обирається якщо:

- банк має недостатній рівень капіталізації;
- існують не сплачені зобов'язання з вини банку;
- значення нормативу миттєвої ліквідності (Н4) становить менше 10%, тобто у два рази менший мінімально необхідного рівня, а надходжень не достатньо для його підвищення.

При цьому тимчасовий адміністратор має отримати дозвіл Комісії Національного банку на організацію продажу банку. Він надається за таких умов:

- інвестор має кошти в достатній сумі для виконання заходів програми санації щодо формування статутного капіталу;
- інвестор уклав відповідні угоди з банком та кредиторами про реструктуризацію боргів банку;
- програма санації відповідає нормативним вимогам Національного банку;
- інвестор, що придбав істотну участь у банку, отримав на це письмовий дозвіл Національного банку.

Проведення справи про банкрутство банку

Національний банк може відкликати банківську ліцензію проблемного банку та ініціювати процедуру його ліквідації виключно в таких випадках:

1) на підставі висновку тимчасового адміністратора про неможливість приведення діяльності банку в правову відповідність до вимог Закону про банки та нормативно-правових актів Національного банку;

2) у разі недоцільності виконання плану тимчасової адміністрації щодо реорганізації банку;

3) за заявою кредиторів банку, якщо буде доведена його неплатоспроможність, під якою розуміють неспроможність своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги вкладників та інших кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру регулятивного капіталу банку, що призвело до зменшення показника адекватності регулятивного капіталу до однієї третини нормативного значення.

Якщо банк своєчасно і в повній сумі не виконав грошові зобов'язання перед кредиторами, то вони мають право надіслати рекомендованим листом або спецв'язком до територіального управління Національного банку заяву про ліквідацію банку разом з документами, що підтверджують наявність невиконаних грошових зобов'язань банку перед ними: нотаріально засвідчена копія договору з банком, копія виписки з особового рахунку кредитора; копія претензії до банку; відповідь банку-боржника; якщо відповіді від банку-

боржника не отримано, то розрахунковий документ з відміткою банку про дату надходження коштів або інші підтверджувальні документи.

Територіальне управління Національного банку розглядає подані кредитором документи, у разі потреби здійснює їх перевірку на місці в банку, готує відповідний висновок про потребу відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора.

Висновок щодо відсутності підстав для задоволення заяви кредиторів має схвалюватися Комісією Національного банку при територіальному управлінні і Дирекції з банківського регулювання та нагляду не надсилається. Відповідь кредитору про незадоволення його заяви територіальне управління Національного банку має направити протягом 30 календарних днів від часу подання ним заяви.

Якщо територіальне управління Національного банку вважає, що є підстави для відкликання банківської ліцензії, то цей висновок із заявою кредитора має бути надісланий Дирекції з банківського регулювання та нагляду протягом п'яти календарних днів з дня отримання заяви кредитора. Передані документи розглядаються протягом 10 календарних днів та надаються Комісії Національного банку.

Прийняте Комісією Національного банку рішення про незадоволення заяви кредитора та відхилення пропозицій територіального управління Національного банку щодо відкликання банківської ліцензії на розгляд Правління Національного банку не вноситься. В цьому випадку для надання відповіді заявнику Дирекція повідомляє територіальне управління Національного банку про прийняте Комісією рішення.

У разі підтвердження неплатоспроможності банку Правління Національного банку ініціює його ліквідацію банку шляхом прийняття постанови щодо:

- відкликання банківської ліцензії, призначення ліквідатора, припинення повноважень правління (ради директорів), ради банку і загальних зборів банку, а також тимчасового адміністратора, якщо він до призначення ліквідатора здійснював управління банком;

- надання доручення керівникам відповідного територіального управління Національного банку та Центральної розрахункової палати вжити заходів щодо припинення банком активних операцій за його кореспондентськими рахунками, відкритими в Національному банку, з дня отримання цього рішення;

- надання доручення Департаменту припинення діяльності банків підготувати обґрунтований висновок щодо відповідності вимогам банківського законодавства особи, призначеної Національним банком ліквідатором;

- надання доручення Юридичному департаменту ініціювати процедуру ліквідації банку в суді;

- надання доручення Дирекції з банківського регулювання та нагляду щодо повідомлення контрольних органів інших держав, у яких банк мав філії або кореспондентські відносини з іноземними банками;

- та інших заходів, потрібних для здійснення процедури ліквідації конкретного банку.

Процедура ліквідації банку має бути завершена не пізніше трьох років з дня прийняття Національним банком рішення про відкликання банківської ліцензії.

Ліквідатором може бути призначено:

- юридичну особу, яка проводить професійну діяльність, що пов'язана з тимчасовою адміністрацією або ліквідацією банків, наданням аудиторських, юридичних або консультативних послуг і має не менше трьох працівників із сертифікатом Національного банку на право здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банку;

- фізичну особу - незалежного експерта (за договором з Національним банком) або службовця Національного банку, який має сертифікат Національного банку на право здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банків, високі професійні й моральні якості, бездоганну ділову репутацію, економічну чи юридичну освіту та досвід роботи не менше трьох років у сфері надання аудиторських, юридичних послуг або в банківській системі.

Забороняється призначати ліквідатором банку фізичну або юридичну особу, яка:

- виконувала функції тимчасового адміністратора в цьому банку;
- є його кредитором, чи пов'язаною особою, або акціонером банку;
- має судимість, не погашену і не зняту в установленому законом порядку, або є обвинуваченою за кримінальною справою;
- не виконала своїх зобов'язань перед будь-яким банком.

Копія постанови про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора надається уповноваженому представнику банку у територіальному управлінні Національного банку в день її отримання без попереднього повідомлення керівників банку. Одночасно в банку вилучаються банківська ліцензія та дозвіл Національного банку на здійснення окремих операцій, що доводиться до відома банківської системи України та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Банки після отримання постанови про ліквідацію їх контрагента зобов'язані самостійно припинити виконання активних операцій за прямими кореспондентськими рахунками з ним. В свою чергу, територіальне управління Національного банку не пізніше наступного дня після отримання рішення про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора припиняє всі активні операції за всіма кореспондентськими рахунками банку як у національній, так і в іноземній валюті.

Ліквідатор зобов'язаний протягом трьох днів після його призначення за рахунок коштів банку опублікувати в газеті "Урядовий кур'єр" чи "Голос України", а також може опублікувати в одній з місцевих газет за місцезнаходженням банку, що ліквідовується, повідомлення про відкриття ліквідаційної процедури, а також вивісити його в кожному відокремленому підрозділі банку. З дня публікації такого оголошення починається місячний

термін, в який заявляються вимоги кредиторів. Всі зобов'язання банку, які не будуть підтверджені поданими в установлений термін заявами, визнаються погашеними.

Функціонування банку припиняється із закінченням технологічного циклу конкретних операцій, якщо це сприятиме збереженню або збільшенню активів. Це означає, що нарахування відсотків, комісійних, штрафів, інших очікуваних доходів за активними операціями банку може припинитися у строки згідно з договорами з клієнтами банку. Водночас строк виконання всіх грошових зобов'язань банку та зобов'язання щодо сплати податків і зборів вважається таким, що настав; також припиняється нарахування процентів, неустойки (штрафу, пені) та інших санкцій за всіма видами заборгованості банку.

З дня свого призначення ліквідатор отримує повне і виняткове право управляти банком та контролювати його. У зв'язку з цим припиняються повноваження загальних зборів, спостережної ради і правління (ради директорів) банку та тимчасового адміністратора.

До повноважень ліквідатора відносяться:

- функції зі збереження, управління та розпорядження майном банку;
- проведення інвентаризації активів та їх експертної оцінки для визначення ліквідаційної маси;
- робота щодо повернення дебіторської заборгованості та майна банку, що знаходиться у третіх осіб;
- звільнення працівників банку про відповідно до законодавства України про працю;
- реалізація майна банку для погашення зобов'язань, включених до реєстру вимог кредиторів.

Для забезпечення виконання ліквідатором своїх повноважень у територіальному управлінні Національного банку відкривається накопичувальний рахунок для зарахування коштів банку, надходжень на його користь, в тому числі від продажу майна, та проведення різних виплат.

Кошти, одержані в результаті ліквідаційної процедури, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів у такій черговості:

а) у першу чергу задовольняються:

- вимоги кредиторів, забезпечені заставою (сума, що виплачується кредитору, не має перевищувати вартість застави);
- вимоги Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що виникли у випадках, визначених законодавством про гарантування вкладів фізичних осіб;
- виплата вихідної допомоги звільненим працівникам банку, у тому числі відшкодування кредиту, отриманого з цією метою;
- витрати, пов'язані з роботою ліквідатора (у тому числі: на оплату державного мита; на публікацію оголошення про ліквідацію банку; на публікацію в засобах масової інформації про порядок продажу майна банку; витрати ліквідатора, пов'язані з утриманням і збереженням активів банку; на оплату праці працівників, залучених для здійснення ліквідації; на проведення аудиту);

- зобов'язання, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян.

б) у другу чергу задовольняються: вимоги вкладників - фізичних осіб у частині перевищення суми, передбаченої системою гарантування вкладів фізичних осіб, та вимоги, що виникли із зобов'язань банку перед працівниками;

в) у третю чергу задовольняються інші вимоги.

Вимоги кожної наступної черги задовольняються в міру надходження на рахунок коштів від продажу майна банку після повного задоволення вимог попередньої черги.

У разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вони задовольняються пропорційно сумі вимог, що належить кожному кредиторів однієї черги.

Вимоги, заявлені після закінчення строку, установленого для їх подання, не розглядаються і вважаються погашеними. Вимоги, не задоволені за недостатністю майна, теж вважаються погашеними.

Органи нагляду здійснюють контроль за діяльністю ліквідатора. Для цього ліквідатор зобов'язаний щомісяця письмово повідомляти відповідне територіальне управління Національного банку про результати роботи та надавати потрібні документи. Ця інформація обов'язково має містити дані про стягнення дебіторської заборгованості, стан реалізації майна банку та розрахунки з кредиторами. Територіальне управління, в свою чергу, інформує Департамент припинення діяльності банків про роботу ліквідатора. Перевірка діяльності ліквідатора щодо дотримання банківського законодавства під час здійснення процедури банкрутства проводиться наглядовцями не рідше одного разу на рік. При виявленні порушень Національний банк відповідно до Кодексу про адміністративні правопорушення має право накладати штрафи на ліквідатора.

Не пізніше 10 днів після завершення процедури ліквідації ліквідатор складає ліквідаційний баланс та подає разом з матеріалами про свою роботу територіальному управлінню для розгляду та наступної передачі в Департамент припинення діяльності банків. Після ухвалення Комісією Національного банку звіту ліквідатора та виключення банку з Державного реєстру ліквідація банку вважається завершеною.

В Україні станом на 01.04.2008 року в процедурі ліквідації перебувало 18 банків, серед яких: акціонерний комерційний Український банк «Відродження» (м. Київ), акціонерний комерційний банк «Гарант» (м. Київ), відкрите акціонерне товариство «Європейський банк розвитку та заощаджень» (м. Сімферополь), акціонерний комерційний банк «Прем'єрбанк» (м. Дніпропетровськ), Закарпатський акціонерний комерційний банк «Лісбанк» (м. Ужгород), Донецький акціонерний банк «Донвуглекомбанк» (м. Донецьк).

Методичні рекомендації до вивчення теми 6

Вивчення даної теми необхідно розпочати із Базельських принципів щодо офіційних повноважень наглядових органів, оскільки з наступного матеріалу студент має отримати знання щодо механізму їх реалізації в Україні.

Одним із основних завдань банківського нагляду є виявлення потенційних загроз та фінансових проблем у банківській сфері, вжиття заходів щодо їх попередження чи усунення. Детально розглянуті у попередніх темах форми нагляду за діяльністю банківських установ є частиною механізму виявлення та фінансового оздоровлення проблемних банків. Концептуальний зв'язок тем простежується у тому, що за допомогою пруденційного та інспекційного нагляду Національний банк України контролює фінансовий стан банків.

Основна увага при вивченні даної теми повинна зосередитись на застосуванні методів аналізу фінансової спроможності банків, які включають як нормативні, так і наукові підходи. Серед перших найважливішою є система оцінки ризиків CAMELS. Студентам необхідно здобути навички її використання для виявлення проблемних банків.

З метою розширення знань студентів щодо інструментарію виявлення фінансової неспроможності банківських установ рекомендується ознайомлення із різними науковими підходами, зокрема, з найбільш відомим з них у світовій практиці - системою К. Клоца та М. Лучинські. Економісти Варшавського центру соціально-економічних досліджень розробили методику, що передбачає розрахунок інтегрального критерію фінансового стану банку на підставі показників щодо оцінки ефективності роботи банку, його ліквідності та платоспроможності, якості кредитного портфеля та раціональності структури активів.

Особливу увагу необхідно приділити вивченню заходів, які застосовує Національний банк України в залежності від рівня складності виявлених проблем у банку, а саме:

- реструктуризація банку;
- реорганізація банку;
- призначення тимчасової адміністрації;
- ліквідація у примусовому порядку.

Важливо співвіднести та розмежувати поняття «санація», «реструктуризація» та «реорганізація». Фінансове оздоровлення банку, тобто його санація, здійснюється шляхом розробки комплексної програми по виходу з кризи на основі заходів реструктуризації та реорганізації.

Для поглиблення знань щодо проведення реструктуризації банку з метою його фінансового оздоровлення студентам необхідно вивчити її класифікаційні види та особливості їх практичного застосування.

При розгляді питання реорганізації банку слід звернути увагу на економічні та правові особливості цього шляху санації. В процесі фінансового оздоровлення банку може бути реалізована реорганізація тільки в одній з її форм: перетворення банку, злиття банківських установ, поглинання

проблемного банку банком-інвестором (санатором), виділення з нового банку частини майна для створення іншого банку, поділ майнових прав та зобов'язань одного банку з метою утворення кількох нових банківських установ.

Поглиблені знання щодо проведення різних форм реорганізації та реструктуризації напрацьовуються шляхом вивчення Цивільного кодексу України (ст. 108), Методичних рекомендацій про порядок реорганізації, реструктуризації комерційних банків, затверджених постановою Правління НБУ від 9 жовтня 2000 року № 395, та розгляду Стратегії Національного банку України щодо реструктуризації та реорганізації банків у стані фінансової скрути (постановою Правління НБУ від 1 грудня 1998 р. № 502).

Особливу увагу необхідно приділити такому заходу банківського нагляду, що застосовується в умовах фінансової кризи, як призначення тимчасової адміністрації. Ознайомлення із порядком запровадження Національним банком України цієї процедури слід розпочати із вивчення глави 15 «Тимчасова адміністрація» Закону України «Про банки і банківську діяльність» та розділу V «Призначення тимчасової адміністрації» Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства (постанова Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 року № 369).

При вивченні питання щодо правових засад тимчасової адміністрації слід звернути увагу на такі ключові питання: хто може бути призначений тимчасовим адміністратором, його права та обов'язки, а також які правові наслідки для банку має призначення тимчасової адміністрації.

Радикальним заходом впливу з боку Національного банку України є примусова ліквідація банку. Вивчення даного питання вимагає опрацювання глави 16 «Ліквідація банків» Закону України «Про банки і банківську діяльність» та розділу VI «Відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку» Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства (постанова Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 року № 369).

Термінологічний словник

Акт приймання-передавання матеріальних цінностей - це акт, що складається разом з передаточним (роздільним) балансом і містить розшифровку статей балансу, а також позабалансових рахунків. Цей акт мають підписувати голови правління, головні бухгалтери та матеріально відповідальні особи банків - учасників реорганізації.

Банки учасники реорганізації - це банк (банки) та банк- правонаступник (банки- правонаступники).

Банк- правонаступник - це банк, що в результаті реорганізації приймає майнові права і зобов'язання Банку (Банків).

Банк, що реорганізовується, - це банк, що внаслідок реорганізації передає свої майнові права і зобов'язання банку- правонаступнику (банкам- правонаступникам) за передаточним або роздільним актом (балансом) і припиняє свою діяльність як юридична особа.

Виділення - це створення комерційного банку - юридичної особи (або кількох комерційних банків - юридичних осіб), до якого (яких) за роздільним актом (балансом) у відповідних частинах переходять майнові права і зобов'язання банку - юридичної особи, що реорганізовується.

Злиття - це припинення діяльності двох (чи кількох) комерційних банків як юридичних осіб та передавання за передаточним балансом усіх майнових прав і зобов'язань банку - юридичній особі, що створений в результаті реорганізації.

Ліквідатор - юридична або фізична особа, яка здійснює функції щодо припинення діяльності банку та задоволення вимог кредиторів.

Ліквідаційна маса - усі види майнових активів (майно та майнові права) банку, які належать йому на праві власності на день відкриття ліквідаційної процедури та виявлені в ході ліквідації.

Ліквідація банку - процедура припинення функціонування банку як юридичної особи відповідно до чинного законодавства.

Мирова угода - це домовленість між банком-боржником та кредитором (групою кредиторів) про відстрочення та (або) розстрочення платежів або припинення зобов'язань за угодою сторін.

Мораторій - зупинення виконання банком майнових зобов'язань і зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), строк виконання яких настав до дня введення мораторію, та зупинення заходів, спрямованих на забезпечення виконання цих зобов'язань та зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), застосованих до прийняття рішення про введення мораторію.

Неплатоспроможність банку - неспроможність банку своєчасно та в повному обсязі виконати законні вимоги кредиторів через відсутність коштів або зменшення розміру капіталу банку до суми, що становить менше однієї третини мінімального розміру регулятивного капіталу банку.

Передаточний баланс - це баланс Банку (який має силу акта приймання- передавання) на день припинення його діяльності, за яким усі його майнові права і зобов'язання переходять до банку- правонаступника. Якщо Банк має філії, то складається консолідований баланс і в т. ч. баланси в розрізі філій. Цей

баланс мають підписувати голови правлінь та головні бухгалтери банків - учасників реорганізації.

Перетворення - це зміна організаційно-правових форм банку. При перетворенні одного банку на інший до нового банку переходять усі майнові права і зобов'язання Банку.

Поділ - це припинення діяльності одного комерційного банку як юридичної особи та передавання за роздільним актом (балансом) у відповідних частинах усіх його майнових прав і зобов'язань кільком комерційним банкам - юридичним особам, що створені в результаті реорганізації.

Приєднання - це припинення діяльності одного комерційного банку як юридичної особи та передавання за передаточним балансом усіх його майнових прав і зобов'язань іншому комерційному банку - юридичній особі на правах філії чи без відкриття філії.

Реструктуризація банку - це комплекс організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на покращання фінансового стану, підвищення ліквідності та платоспроможності банку, зокрема шляхом реорганізації банку, повної або часткової зміни власника з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи-інвестора, яка не підлягає санації, що сприятиме фінансовому оздоровленню банку та дозволить задовольнити вимоги кредиторів.

Реорганізація банку - злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам.

Роздільний баланс - це баланс Банку (який має силу акта приймання-передавання) на день припинення його діяльності, за яким усі майнові права і зобов'язання Банку у відповідних частинах розподіляються між кількома банками- правонаступниками або між Банком і банком- правонаступником (банками- правонаступниками). Якщо Банк має філії, то складається роздільний баланс і в т. ч. баланси в розрізі філій. Цей баланс мають підписувати голови правлінь та головні бухгалтери банків - учасників реорганізації.

План на випадок кризових обставин - формалізований документ, у якому викладена послідовність дій банку в разі настання кризових обставин: обвалу певного ринку чи валюти, різкого та незапланованого відтоку коштів вкладників, збоїв в операційних системах тощо. Є елементом системи превентивного управління банком, коли можливі проблеми заздалегідь визначаються та формується підхід до їх подолання.

Санація – система заходів окремого банку, спрямованих на покращення його фінансового стану (ліквідності, платоспроможності, достатності капіталу, структури активів, дохідності, рентабельності, тощо), а також на усунення порушень, що призвели до скрутного фінансового стану банку.

Тимчасовий адміністратор - фізична або юридична особа, що призначається Національним банком України для здійснення тимчасової адміністрації.

Тимчасова адміністрація - процедура, що застосовується Національним банком України при здійсненні банківського нагляду за обставин, передбачених чинним законодавством.

План практичного заняття №7

1. Методика виявлення проблемних банків.
2. Методи фінансового оздоровлення банків.
3. Призначення тимчасової адміністрації.
4. Порядок примусової ліквідації комерційного банку.

Критерії оцінювання: 1,5 бали – 1 відповідь, 0,5 балів – 1 доповнення.

Питання для самостійного вивчення

1. Застосування заходів Національним банком України щодо проблемних банків.
2. Реструктуризація банків.
3. Форми реорганізації банків: злиття, приєднання, перетворення, поділ, виділення.
4. Розробка та затвердження програми фінансового оздоровлення комерційного банку.
5. Контроль за діяльністю ліквідатора.
6. Попередження проблем у діяльності банку.

Критерії оцінювання: 1 бал – за виконання домашнього завдання.

Література: 1, 4, 5, 8, 15, 28, 35, 36, 37, 45, 49.

Тестові завдання

1. Тимчасовим адміністратором не може бути:

а) юридична особа, яка здійснює професійну діяльність щодо тимчасової адміністрації та/або ліквідації банків, щодо надання аудиторських, юридичних або консультаційних послуг і має не менше трьох працівників із сертифікатом Національного банку України на право здійснення тимчасової адміністрації та/або ліквідації банку;

б) особа, яка є кредитором, пов'язаною особою або акціонером банку;

в) незалежний експерт (за договором);

г) службовець Національного банку України.

2. Національний банк зобов'язаний призначити тимчасову адміністрацію якщо:

а) банк не усунув порушення або недоліки в своїй діяльності в установлені Національним банком строки за прийнятою програмою фінансового оздоровлення чи письмовою угодою з Національним банком і одночасно порушує нормативи капіталу або за результатами звітного періоду (року або кварталу) отримав збиток;

б) банк не виконує розпорядження Національного банку про відсторонення від посади посадової особи банку або заборону власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв);

в) зменшення розміру регулятивного капіталу банку на 30 відсотків протягом останніх 6 місяців, виявлених за даними звітності або під час інспектування при одночасному порушенні хоча б одного економічного нормативу;

г) всі відповіді вірні.

3. Строк повноважень тимчасового адміністратора не може перевищувати:

а) одного року з дня його призначення;

б) одного року з подовженням у разі необхідності ще до одного року;

в) півроку з дня його призначення;

г) термін законодавчо не обмежується і встановлюється окремою постановою НБУ індивідуально у кожному випадку.

4. Підставами для якої форми реорганізації є: наявність у значному обсязі проблемних кредитів та збитків, що ускладнює вихід комерційного банку з кризового стану; неякісний менеджмент; ускладнення прийняття оптимальних управлінських рішень і їх реалізація; конфлікт інтересів акціонерів, засновників:

а) поділу та виділення;

б) поділу, виділення та перетворення;

в) злиття;

г) приєднання.

5. Виникнення у банку картотеки неплатежів за виданими кредитами, порушення економічних нормативів діяльності, втрата ліквідності і платоспроможності, тривале перебування банку в режимі фінансового оздоровлення, невиконання програми фінансового оздоровлення – це підстави для:

а) реструктуризації;

б) примусової ліквідації;

в) реорганізації;

г) санації.

6. В чому полягає суть реорганізації комерційних банків шляхом приєднання:

а) створюється новий банк- правонаступник. Активи і пасиви банків у повному обсязі передаються за передаточним балансом банку- правонаступнику;

б) активи і пасиви банку в повному обсязі за передаточним балансом передаються банку- правонаступнику;

в) активи і пасиви Банку у відповідних частинах передаються за роздільним балансом банкам- правонаступникам, які створюються в результаті реорганізації;

г) частина активів і пасивів Банку передається банку- правонаступнику або кільком банкам- правонаступникам, що створюються в результаті реорганізації, за роздільним балансом у відповідних частинах.

7. В першу чергу кошти, одержані в результаті ліквідаційної процедури, спрямовуються на задоволення:

а) вимог Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що виникли у випадках, визначених законодавством про гарантування вкладів фізичних осіб;

б) вимог вкладників - фізичних осіб у частині, що перевищує максимальну суму відшкодування Фондом гарантування вкладів фізичних осіб;

в) виплата працівникам банку заборгованості по заробітній платі;

г) всі відповіді вірні.

8. Процедура ліквідації банку повинна бути завершена:

а) не пізніше трьох років з дня відкликання банківської ліцензії;

б) не пізніше двох років з дня призначення ліквідатора;

в) не пізніше року з дня відкликання банківської ліцензії;

г) одночасно з відкликанням банківської ліцензії.

Критерії оцінювання тестування: всього 1,6 балів – по 0,2 бали кожна вірна відповідь.

Практичні завдання

Завдання 1. За результатами інспекційної перевірки банку було встановлено: сформований капітал неспроможний захистити банк від ризиків, пов'язаних з його операціями, банк має значні збитки від кредитних операцій та від операцій з цінними паперами, валютних операцій, його витрати значно перевищують доходи і мають тенденцію до зростання, банк має високий рівень негативно класифікованих активів (до 60 відсотків регулятивного капіталу з урахуванням резервів під ці активи). За даними пруденційного нагляду банк дотримувався нормативів капіталу, але інспекційна перевірка виявила завищені показники і фактично його капітал недостатній для покриття ризиків за активними операціями. Класифікуйте банк за рейтинговою системою CAMELS.

Визначте які заходи слід застосувати органам банківського нагляду щодо даного банку та охарактеризуйте порядок їх проведення.

Завдання 2. Комерційний банк за перший квартал своєї діяльності отримав показники, відображені у нижче наведеній звітності.

**Баланс
за квартал поточного року**

(тис. грн.)

Ря- док	Найменування статті	Звітна дата	На кінець попереднього року
	Активи		
1	Кошти в Національному банку України та готівкові кошти банку	3488	0
2	Казначейські та інші цінні папери, що рефінансуються НБУ, і цінні папери, емітовані Національним банком України	0	0
3	Кошти в інших банках	29799	0
4	Цінні папери в торговому портфелі	0	0
5	Цінні папери в портфелі на продаж	250	0
6	Кредити та заборгованість клієнтів	49641	0
7	Цінні папери в портфелі до погашення	0	0
8	Інвестиції в асоційовані й дочірні компанії	0	0
9	Основні засоби та нематеріальні активи	4381	0
10	Нараховані доходи до отримання	267	0
11	Відстрочений податковий актив	75	0
12	Інші активи	107	0
13	Довгострокові активи, призначені для продажу	0	0
14	Усього активів	88008	0
	Зобов'язання		
15	Кошти банків	20667	0
16	Кошти клієнтів	25186	0
17	Ощадні (депозитні) сертифікати, емітовані банком	0	0
18	Боргові цінні папери, емітовані банком	0	0

19	Нараховані витрати до сплати	145	0
20	Відстрочені податкові зобов'язання	0	0
21	Інші зобов'язання	15288	0
22	Усього зобов'язань	61286	0
	Власний капітал		
23	Статутний капітал	37167	0
24	Капіталізовані дивіденди	0	0
25	Власні акції (частки, паї), що викуплені в акціонерів (учасників)	0	0
26	Емісійні різниці	0	0
27	Резерви та інші фонди банку	0	0
28	Резерви переоцінки	0	0
29	Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) минулих років	0	0
30	Прибуток/Збиток поточного року	(10445)	0
31	Усього власного капіталу	26722	0
32	Усього пасивів	88008	0

**Звіт про фінансові результати
за квартал поточного року**

(тис. грн.)

Рядок	Найменування статті	Звітна дата	Відповідна дата минулого року
1	Чистий процентний дохід	2237	0
1.1	Процентний дохід	3013	0
1.2	Процентні витрати	(776)	0
2	Чистий комісійний дохід	511	0
2.1	Комісійний дохід	625	0
2.2	Комісійні витрати	(114)	0
3	Торговельний дохід	114	0
4	Дохід у вигляді дивідендів	0	0
5	Дохід від участі в капіталі	0	0
6	Інший дохід	2	0

7	Усього доходів	2864	0
8	Загальні адміністративні витрати	(4664)	0
9	Витрати на персонал	(4595)	0
10	Втрати від участі в капіталі	0	0
11	Інші витрати	(3807)	0
12	Прибуток від операцій	(10202)	0
13	Чисті витрати на формування резервів	(318)	0
14	Дохід/Збиток від довгострокових активів, призначених для продажу	0	0
15	Прибуток до оподаткування	(10520)	0
16	Витрати на податок на прибуток	75	0
17	Прибуток після оподаткування	(10445)	0

Проаналізуйте фінансову стійкість та платоспроможність банку. Зробіть обґрунтовані висновки. Назвіть та охарактеризуйте заходи, які може застосувати Національний банк на етапі становлення банку за наявності фінансових проблем?

Завдання 3. За наведеними нижче даними звітності комерційного банку проаналізуйте його платоспроможність та прибутковість. Зробіть висновки, акцентуючи увагу на виявлених фінансових проблемах банку. Запропонуйте план санаційних заходів щодо подолання негативних тенденцій.

**Баланс
за третій квартал поточного року**

(тис. грн.)

№ п/п	Найменування статті	Звітна дата	На кінець попереднього року
	Активи		
1	Кошти в НБУ та готівкові кошти банку	57628	5561
2	Казначейські та інші цінні папери, що рефінансуються НБУ, і цінні папери, емітовані НБУ	0	0
3	Кошти в інших банках	4406	2740
4	Цінні папери в торговому портфелі	0	0
5	Цінні папери в портфелі на продаж	27366	12033

6	Кредити та заборгованість клієнтів	298249	92415
7	Цінні папери в портфелі до погашення	0	0
8	Інвестиції в асоційовані й дочірні компанії	0	0
9	Основні засоби та нематеріальні активи	2542	2826
10	Нараховані доходи до отримання	7488	2994
11	Відстрочений податковий актив	0	0
12	Інші активи	10431	9719
13	Довгострокові активи, призначені для продажу	0	0
14	Усього активів	408110	128288
	Зобов'язання		
15	Кошти банків	56319	2381
16	Кошти клієнтів	182063	67088
17	Ощадні (депозитні) сертифікати, емітовані банком	0	0
18	Боргові цінні папери, емітовані банком	0	0
19	Нараховані витрати до сплати	868	1053
20	Відстрочені податкові зобов'язання	208	297
21	Інші зобов'язання	13131	21683
22	Усього зобов'язань	252589	92502
	Власний капітал		
23	Статутний капітал	147526	35026
24	Капіталізовані дивіденди	7000	0
25	Власні акції (частки, паї), що викуплені в акціонерів (учасників)	0	0
26	Емісійні різниці	0	0
27	Резерви та інші фонди банку	754	723
28	Резерви переоцінки основних засобів	1313	1691
29	Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) минулих років	(1686)	(2269)
30	Прибуток/Збиток поточного року	614	615
31	Усього власного капіталу	155521	35786
32	Усього пасивів	408110	128288

**Звіт про фінансові результати
за квартал поточного року**

(тис. грн.)

Рядок	Найменування статті	Звітна дата	Відповідна дата минулого року
1	Чистий процентний дохід	15471	4821
1.1	Процентний дохід	27551	9177
1.2	Процентні витрати	(12080)	(4356)
2	Чистий комісійний дохід	3937	1756
2.1	Комісійний дохід	4473	1870
2.2	Комісійні витрати	(536)	(114)
3	Торговельний дохід	305	0
4	Дохід у вигляді дивідендів	0	0
5	Дохід від участі в капіталі	0	0
6	Інший дохід	(495)	367
7	Усього доходів	19218	6944
8	Загальні адміністративні витрати	(1121)	(826)
9	Витрати на персонал	(598)	(237)
10	Втрати від участі в капіталі	0	0
11	Інші витрати	(1577)	(596)
12	Прибуток від операцій	15922	5285
13	Чисті витрати на формування резервів	(15257)	(4215)
14	Дохід/Збиток від довгострокових активів, призначених для продажу	0	0
15	Прибуток до оподаткування	665	1070
16	Витрати на податок на прибуток	(51)	(455)
17	Прибуток після оподаткування	614	615

Критерії оцінювання практичних завдань: всього 6 балів – по 2 бали кожне завдання.

Тема 7. Застосування заходів впливу до банків за порушення ними банківського законодавства

Зміст основних заходів впливу, що застосовуються Національним банком України при порушенні банками законодавства

У відповідності до ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність» та п. 1.2, глави 1, розділу 1 Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства (постанова Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 року № 369) до комерційних банків, що не мають серйозних фінансових проблем, може застосовуватися:

1) письмове застереження щодо припинення порушення та вжиття необхідних заходів для виправлення ситуації, зменшення невинуватених витрат банку, обмеження невинуватено високих процентних виплат за залученими коштами, зменшення чи відчуження неефективних інвестицій;

2) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку тощо;

3) скликання загальних зборів учасників, спостережної ради банку, правління (ради директорів) банку для прийняття програми фінансового оздоровлення або плану реорганізації банку;

4) розпорядження щодо зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;

5) розпорядження щодо встановлення для банку підвищених економічних нормативів;

6) розпорядження щодо підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;

7) розпорядження щодо обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику;

8) розпорядження щодо заборони надавати бланкові кредити;

9) розпорядження щодо накладання штрафів на банківські установи та їх керівників;

11) розпорядження щодо тимчасової, до усунення порушення, заборони власнику істотної участі в банку, використовувати право голосу придбаних акцій (часток/паїв) у разі грубого чи систематичного порушення ним вимог Закону про банки або нормативно-правових актів Національного банку;

12) розпорядження щодо тимчасового, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади у разі грубого чи систематичного порушення цією особою вимог Закону про банки або нормативно-правових актів Національного банку.

У письмовому застереженні Національний банк вказує на необхідність:

а) усунення конкретних порушень чи недоліків у діяльності банку, які безпосередньо ще не вплинули на його фінансовий стан, але в майбутньому

можуть призвести до його погіршення та загрози інтересам вкладників і кредиторів банку;

б) усунення порушень банком економічних нормативів;

в) зменшення невикористаних витрат банку;

г) обмеження невикористано високих процентних виплат за залученими коштами;

д) вжиття заходів щодо зменшення чи відчуження неефективних інвестицій;

е) виправлення (коригування) фінансової звітності банку за результатами інспекційних (планових та позапланових) перевірок, які здійснює Національний банк;

є) забезпечення проведення обов'язкової аудиторської перевірки банку та подання висновків незалежних аудиторських організацій (аудиторів) про результати діяльності банку

ж) недопущення повторного порушення нормативу обов'язкового резервування протягом одного календарного року;

з) усунення порушень банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;

и) у разі порушення банком Закону України "Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб" та ін.

Письмове застереження підписується заступником Голови Національного банку, керівником (його заступником) Департаменту банківського регулювання та нагляду або керівником (його заступником) територіального управління Національного банку. І якщо цей документ складається на підставі матеріалів інспектування, то він може надсилатися до банку разом зі звітом про інспекційну перевірку, або під час її проведення. Банк повинен протягом п'яти робочих днів з часу отримання письмового застереження подати Національному банку відповідь із зазначенням строку, протягом якого він зобов'язується вирішити виявлені проблеми та усунути порушення.

У разі невиконання банком вимог щодо усунення хоча б одного зазначеного в письмовому застереженні порушення в установлені строки відповідне територіальне управління Національного банку в строк до 5 робочих днів має подати до відповідного структурного підрозділу банківського нагляду центрального апарату пропозиції щодо застосування більш жорстких заходів впливу.

Якщо банк допустив порушення, для усунення якого потрібно більше ніж два місяці, то письмове застереження до банку не застосовується. У цьому разі до банку має застосовуватися інший захід впливу, зокрема укладення письмової угоди з банком.

Письмова угода укладається між Національним банком та комерційним банком за ініціативою останнього, що виражається у розробці та поданні плану заходів для усунення виявлених проблем:

- порушень, які негативно вплинули на його фінансовий стан;

- здійснення операцій з необґрунтовано високим рівнем ризику, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку;
- одноразового порушення хоча б одного із нормативів капіталу, тощо.

У письмовій угоді банк письмово визнає свої недоліки в роботі та допущені порушення і подає перелік обґрунтованих заходів, яких банк зобов'язується вжити для усунення порушень, їх запобігання в подальшому, поліпшення фінансового стану тощо із зазначенням строків їх виконання. Наприклад, в письмовій угоді банк приймає такі зобов'язання:

- складання та виконання бізнес-плану або програми капіталізації банку
- виконання плану заходів, спрямованих на забезпечення прибуткової діяльності;
- розроблення та запровадження положень щодо поліпшення практики кредитування;
- реорганізація банку;
- інше

Якщо банк сам не ініціював письмову угоду, то Департамент банківського регулювання та нагляду надсилає лист із такою пропозицією, але сам проект угоди розробляє банк. У разі відмови або ухилення банку від укладення письмової угоди, не виконання її вимог в установлений строк без обґрунтованих причин до нього, як правило, застосовується посилений контроль та жорсткіші заходи впливу.

Скликання спостережної ради або правління банку Комісія Національного банку проводить з метою прийняття програми фінансового оздоровлення для банку, який є недокапіталізованим чи значно недокапіталізованим та потребує залучення додаткових коштів акціонерів (учасників, інвесторів), реструктуризації капіталу банку, реорганізації. Адекватним цей захід буде і разі виявлення суттєвого погіршення фінансового стану банку. Зокрема, зростання активів з негативною класифікацією, обсяг яких становить 20% і більше від загальної суми активів, наявність збитків за результатами фінансового року, тощо.

Розпорядження Національного банку України щодо застосування заходів впливу до банків видаються у формі постанови його Правління або рішення Комісії.

Розпорядження щодо зупинення розподілу капіталу в будь-якій іншій формі оформлюється рішенням Комісії Національного банку і стосується розподілу прибутку комерційного банку, що залишається в його розпорядженні після сплати податків та обов'язкових платежів. Такий захід застосовується:

- а) до банків, що є недокапіталізованими або порушили норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2) чи норматив адекватності основного капіталу (Н3), або якщо виплата дивідендів та розподіл капіталу в будь-якій формі призведе до порушення цих нормативів;
- б) до банків, у яких викуп власних акцій призвів до падіння регулятивного капіталу нижче мінімально встановленого рівня;

в) одночасно з надсиланням листа з вимогою до банку щодо розроблення програми фінансового оздоровлення до часу виконання ним цієї програми.

Водночас не визнається підставою для зупинення розподілу капіталу, ситуація коли власники банку прийняли рішення про спрямування нарахованих дивідендів на придбання акцій нової емісії або попередньо викуплених для поповнення статутного капіталу банку.

Розпорядження щодо встановлення підвищених економічних нормативів затверджується постановою Правління Національного банку у випадку, якщо банк здійснює операції з високим рівнем ризику. У зв'язку з цим, для таких банків найчастіше підвищуються нормативи адекватності регулятивного капіталу, адекватності основного капіталу, або нормативи кредитного ризику.

Високий рівень ризику здійснюваних банком операцій визнається за таких умов:

а) рівень активів з негативною класифікацією становить 20 і більше відсотків від загальної суми активів;

б) на 40% недосформовані резерви на покриття можливих збитків за активними операціями банків;

в) надмірна величина валютного ризику, що встановлюється за умов постійного порушення банком нормативу загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції;

г) надмірна величина ризику концентрації, тобто коли сукупний розмір кредитів гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10), або підприємствам однієї галузі (чи одного виду економічної діяльності) становить понад 200 % регулятивного капіталу банку;

д) підстави для надання кредитів та здійснення активних операцій, а також рівень контролю за ними є недостатніми;

е) здійснення операцій з інсайдерами (пов'язаними особами банку) на умовах, що сприятливіші за звичайні;

є) надання кредиту або здійснення вкладень у боргові цінні папери у розмірі, що перевищує встановлений норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7), без забезпечення кредиту.

Розпорядження щодо підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами затверджується постановою Правління Національного банку і передбачає внесення певних змін у розрахунок резервів, а саме: підвищення коефіцієнта резервування або вимога враховувати тільки першокласне забезпечення за кредитними операціями банку.

Таке розпорядження видається, якщо банк:

- проводить окремі операції з підвищеним рівнем ризику, які несуть загрозу інтересам кредиторів і вкладників;

- не дотримується вимог щодо порядку класифікації активних операцій.

- не подає на вимогу уповноважених працівників Національного банку документів або інформації для перевірки достовірності оцінки кредитоспроможності позичальників та достатності резервів під активні операції;

- надає недостовірну інформацію та звітність або порушує строки її подання;

- недотримується нормативів кредитного ризику.

Розпорядження щодо обмеження, зупинення чи припинення проведення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику видається у формі рішення Комісії Національного банку або Комісії при його територіальному управлінні. Підставами для застосування такого заходу є:

1) встановлення банком процентних ставок та комісійних винагород на рівні, що є нижчим від собівартості його банківських послуг;

2) недостатні надходження банку для підтримання на потрібному рівні регулятивного капіталу або забезпечення формування резервів під активні операції, або покриття збитків;

3) проведення операцій через незареєстровані Національним банком кореспондентські рахунки;

4) порушення економічних нормативів;

5) недотримання ліцензійних вимог та спеціальних вимог щодо отримання банками письмового дозволу Національного банку на виконання окремих операцій;

6) здійснення без письмового дозволу Національного банку операцій;

7) не повна сума обов'язкових резервів на коррахунку в Національному банку протягом 30 днів;

8) здійснення філією або іншим відокремленим підрозділом банку операцій з порушенням вимог нормативно-правових актів Національного банку, у тому числі здійснення операцій без правових підстав, інше.

Розпорядження щодо заборони надавання бланкових кредитів оформлюється рішенням Комісії Національного банку у випадках:

- обсяг негативно класифікованих активів перевищує 10% загальної суми активів;

- якщо банк є недокапіталізованим і не сформував достатні резерви під активні операції;

- якщо банк є значно недокапіталізованим або критично недокапіталізованим банком.

Одночасно із застосуванням різних заходів впливу до банків, а також їх керівників вживають штрафні санкції. Згідно банківського законодавства на керівників банківських установ можуть бути накладені штрафи у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а на банки - в розмірі не більше 1% від суми зареєстрованого статутного фонду. Більш детальна інформація щодо умов застосування штрафів згідно глави 7 Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства представлена у таблиці 7.

Таблиця 7. Накладення штрафів на банки за порушення банківського законодавства

Підстави для штрафних	Розміри штрафних санкцій за	Обмеження щодо

санкцій	перше порушення	друге порушення	третє порушення і всі наступні	загальної суми штрафу, що нарахована за місяць
Порушення порядку, строків і технології виконання банківських операцій	Від суми зареєстрованого статутного фонду банку			
	0,01%	0,05%	0,1%	Не більше 1%
Неподання документів на письмову вимогу вповноважених працівників Національного банку, а також приховування рахунків, документів, активів тощо	Від суми зареєстрованого статутного фонду банку			
	0,05%	0,1%	0,1%	Не більше 1%
Подання недостовірної інформації та звітності, або її неподання в установлені строки	Від суми зареєстрованого статутного фонду банку			
	0,01%	0,02%	0,05%	Не більше 1%
Невиправлення звітності в порядку, установленому Національним банком	Від суми зареєстрованого статутного фонду банку			
	0,03%	0,05%	0,05%	Не більше 1%
Недотримання банком нормативу обов'язкового резервування протягом півріччя	x	В розмірі ставки "овернайт" під забезпечення від суми недорезервування		Не більше 1% від суми зареєстрованого статутного фонду банку
Щоденне порушення нормативу максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10)	Від суми зареєстрованого статутного фонду банку			
	0,1%	0,2%	0,5%	Не більше 1%
Порушення нормативів миттєвої ліквідності (Н4), поточної ліквідності (Н5), короткострокової ліквідності (Н6)	Окремо за кожним нормативом: від суми зареєстрованого статутного фонду банку			
	0,05%	0,1%	0,5%	Не більше 1%
Порушення нормативів інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) і загальної суми інвестування (Н12)	Окремо за кожним нормативом: від суми зареєстрованого статутного фонду банку			
	0,1%	0,2%	0,5%	Не більше 1%
Порушення нормативу	Окремо за кожним нормативом: від суми зареєстрованого			

ризик загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції (Н13), у тому числі короткої відкритої валютної позиції (Н13-2)	статутного фонду банку			
	0,1%	0,2%	0,5%	Не більше 1%
Порушення нормативу ризику довгої відкритої валютної позиції (Н13-1)	Від суми зареєстрованого статутного фонду банку			
	0,05%	0,1%	0,2%	Не більше 1%
Недотримання або неналежне виконання вимог банківського законодавства із запобігання та протидії легалізації кримінальних доходів	За кожне порушення в розмірі 0,01% від суми зареєстрованого статутного фонду банку			Не більше 1% від суми зареєстрованого статутного фонду банку
Порушення вимог нормативно-правових актів Національного банку щодо залучення коштів на умовах субординованого боргу до капіталу банку та дострокового його погашення	За кожне порушення в розмірі 0,1% від розміру зареєстрованого статутного фонду банку			Не більше 1% від суми зареєстрованого статутного фонду банку

Рішення про накладення штрафів на банки приймає Комісія Національного банку або у межах повноважень Комісія Національного банку при територіальному управлінні. Цей документ містить перелік виявлених порушень з посиланням на нормативно-правові акти Національного банку та документи, що підтверджують факт порушення.

Структурний підрозділ банківського нагляду, що безпосередньо здійснює нагляд за банком, протягом п'яти робочих днів з дня отримання рішення про накладення штрафу має надіслати банку це рішення із супровідним листом, що містить розрахунок суми штрафу та пропозицію до банку-порушника про добровільну сплату протягом трьох робочих днів. Якщо нараховану суму штрафу не буде перераховано банком-порушником у зазначений строк, то штраф стягується через позовну заяву до господарського суду.

Штрафи не накладаються на банки, що є критично недокапіталізованими, а також у випадках:

а) якщо застосування штрафів не вплинуло на усунення банком порушень економічних нормативів та якщо такі порушення відбуваються систематично, а саме:

- економічні нормативи, що розраховуються за середньозваженою величиною за місяць, порушуються протягом чотирьох місяців поспіль або шість разів протягом календарного року;

- економічні нормативи, які розраховуються за кожний випадок порушення, порушуються щодня протягом місяця або через певний проміжок часу протягом чотирьох місяців;

б) якщо стягнення штрафу спричинить суттєве погіршення фінансового стану банку - неспроможність банку своєчасно виконувати зобов'язання перед своїми клієнтами або загрозу інтересам вкладників і кредиторів;

в) за третє та подальші порушення в поточному році порядку, строків і технології виконання банківських операцій, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку щодо одного виду банківської операції;

г) за повторне та подальші в поточному році випадки подання недостовірної інформації та звітності, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку, а також неподання або несвоєчасне їх подання - щодо однієї і тієї самої форми звітності чи інформації або не виправлення звітності в порядку, установленому Національним банком.

Про доцільність незастосування такого заходу впливу, як накладення штрафу (або розстрочення чи відстрочення строку сплати штрафу) структурний підрозділ банківського нагляду, що безпосередньо здійснює нагляд за банком, повідомляє Дирекцію з банківського регулювання та нагляду з обґрунтуванням підстав. Одночасно з метою забезпечення виправлення ситуації або запобігання подальшим порушенням чи подальшій втраті банком своїх активів мають застосовуватись інші адекватні заходи впливу відповідно до статті 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність».

Рішенням комісії Національного банку може заборонятися власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв) у разі грубого чи систематичного порушення ним банківського законодавства. Така заборона діє тимчасово до усунення порушень. Підставами для такого рішення є:

а) наявність прямого чи опосередкованого впливу власника істотної участі на прийняття банком рішень, що призводять до порушення банківського законодавства або до ризикової політики банку, яка загрожує інтересам кредиторів і вкладників;

б) порушено бездоганну ділову репутацію власника істотної участі, в тому числі пред'явлення обвинувачення в учиненні злочину;

в) за результатами перевірки виявлено, що внесок до статутного капіталу банку сформований не за рахунок власних коштів власника істотної участі;

г) володіння істотною участю банку або збільшення її розміру без письмового дозволу Національного банку.

Рішенням Комісії Національного банку перші керівники банківських установ можуть тимчасово, до усунення порушення, відсторонятись від посади. Цей захід впливу може застосовуватись до голови банку або його заступників, або членів ради, або інших осіб, що обіймають перші керівні посади у банківських установах у таких випадках:

1) невиконання банком у встановлений строк зобов'язань за його письмовою угодою з Національним банком (наприклад, невиконання програми капіталізації чи фінансового оздоровлення, чи плану реорганізації);

2) невиконання банком у встановлений строк вимог, визначених Національним банком у письмовому застереженні, щодо усунення порушень банківського законодавства;

3) невиконання банком у встановлений строк вимоги Національного банку щодо скликання загальних зборів банку з визначених питань (наприклад, для прийняття програми капіталізації, тощо);

4) невиконання банком у встановлений строк розпоряджень Національного банку щодо зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій формі або обмеження, зупинення чи припинення проведення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику, або заборони видавати бланкові кредити, або підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;

5) проведення банком ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників і кредиторів, якщо це є наслідком особистих дій чи бездіяльності цих посадових осіб;

6) подання недостовірної інформації та звітності, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку, неподання або несвоєчасне їх подання;

7) невиправлення звітності в порядку, установленому Національним банком;

8) неподання документів на письмову вимогу уповноважених працівників Національного банку, приховування рахунків, документів, активів тощо;

9) недотримання (неналежне виконання) вимог банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

На практиці одне порушення, допущене банком, супроводжується одночасним застосуванням декількох заходів впливу. Так, наприклад, залежно від рівня достатності капіталу банку Національний банк рекомендує вжити таких заходів:

а) банкам, що не дотримуються вимог Національного банку щодо мінімального розміру регулятивного капіталу банку (Н1), нормативів адекватності регулятивного капіталу (Н2) та адекватності основного капіталу (Н3), - винести на розгляд правління та ради банку перелік заходів щодо розвитку його капітальної бази (програму капіталізації) або питання щодо його реорганізації шляхом приєднання чи злиття.

У разі прийняття правлінням і радою банку відповідного рішення банк має укласти з територіальним управлінням Національного банку (Національним банком - якщо нагляд за банком безпосередньо здійснює структурний підрозділ банківського нагляду центрального апарату) письмову угоду щодо прийняття програми капіталізації банку;

б) недокапіталізованим банкам - припинити в будь-якій формі виплату дивідендів (крім виплати дивідендів у вигляді власних акцій) та викуп власних акцій (паїв/часток учасників у статутному капіталі), а також унести на розгляд правління та ради банку перелік заходів (програму) фінансового оздоровлення банку.

Крім того, недокапіталізованим банкам рекомендується встановити такі обмеження:

- тимчасово припинити залучення коштів фізичних та юридичних осіб;
- обмежити активні операції з акціонерами та інсайдерами банку;
- припинити вкладання коштів у статутні фонди інших юридичних осіб;
- припинити надання бланкових та пільгових кредитів;
- припинити нарахування і сплату відсотків за міжфілійними кредитами.

в) значно недокапіталізованим банкам припинити:

- виплату дивідендів у будь-якій формі (крім виплати дивідендів у вигляді власних акцій/паїв/часток) та викуп власних акцій (паїв/часток учасників у статутному капіталі);
- відкриття нових депозитних рахунків фізичним особам і поповнення діючих;
- проведення подальшої емісії цінних паперів (крім випуску власних акцій) та розширення кола фізичних і юридичних осіб - клієнтів банку з обслуговування їх операцій на ринку цінних паперів, збільшення обсягу цих операцій, у тому числі пов'язаних з веденням рахунків депозитарного обліку;

г) критично недокапіталізованим банкам припинити виплату процентів за субординованим боргом;

д) значно недокапіталізованим або критично недокапіталізованим банкам унести на розгляд загальних зборів акціонерів (учасників) питання щодо санації банку його акціонерами (учасниками) або інвесторами.

Відповідальність за порушення валютного законодавства

Згідно ст. 16 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» незаконні скуповування, продаж, обмін чи використання валютних цінностей як засобу платежу або як застави, тобто вчинення цих дій без відповідного дозволу (ліцензії) тягнуть за собою адміністративну або кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством України.

До банків винних у порушенні правил валютного регулювання і валютного контролю, застосовуються такі міри відповідальності:

1) за здійснення операцій з валютними цінностями без одержання генеральної ліцензії Національного банку України - штраф у сумі, еквівалентній сумі (вартості) таких валютних цінностей, перерахованій у валюту України за обмінним курсом Національного банку України на день здійснення таких операцій, з виключенням банку із книги реєстрації банків або без такого виключення;

2) за здійснення операцій з валютними цінностями без одержання індивідуальної ліцензії Національного банку України - штраф у сумі,

еквівалентній сумі зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за обмінним курсом Національного банку України на день здійснення таких операцій;

3) за торгівлю іноземною валютою банками без одержання ліцензії Національного банку України та (або) з порушенням порядку й умов торгівлі валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку України - штраф у сумі, еквівалентній сумі (вартості) зазначених валютних цінностей, перерахованій у валюту України за обмінним курсом Національного банку України на день здійснення таких операцій, з виключенням банку із книги реєстрації банків або без такого виключення;

4) за несвоєчасне подання, приховування або перекручення звітності про валютні операції - штраф у сумі, що встановлюється Національним банком України;

5) за невиконання банком-резидентом вимог щодо декларування валютних цінностей, що знаходяться за кордоном - штраф у сумі, що встановлюється Національним банком України;

6) банк позбавляється генеральної ліцензії Національного банку України на право здійснення валютних операцій або штраф у розмірі, що встановлюється Національним банком України у таких випадках:

6.1) за порушення правил торгівлі валютою на міжбанківському валютному ринку України за дорученням і за рахунок резидентів, що призведе до неспроможності виконання ними своїх зобов'язань щодо:

- платежів у іноземній валюті за межі України у вигляді процентів за кредити, доходу (прибутку) від іноземних інвестицій;

- вивезення за межі України іноземної інвестиції в іноземній валюті, раніше здійсненої на території України, в разі припинення інвестиційної діяльності;

- платежів у іноземній валюті за межі України у вигляді плати за послуги з аеронавігаційного обслуговування повітряних суден, що справляється Європейською організацією з безпеки аеронавігації (Євроконтроль) відповідно до Багатосторонньої угоди про сплату маршрутних зборів, вчиненої в м. Брюсселі 12 лютого 1981 року, та інших міжнародних договорів;

6.2) за невиконання банком функцій агента валютного контролю щодо операцій з клієнтами банки повинні контролювати здійснення валютних операцій.

Вище вказані санкції, застосовуються Національним банком України та його територіальними управліннями за умов делегування їм таких прав. Суми стягнених штрафів спрямовуються до державного бюджету України. Оскарження дій щодо штрафних санкцій провадиться у судовому порядку.

Крім того, банківські працівники несуть кримінальну відповідальність за участь у змові з клієнтами щодо навмисного ухилення особами, які здійснюють господарську діяльність без створення юридичної особи, від повернення в Україну у передбачені законом строки виручки в іноземній валюті від реалізації на експорт товарів (робіт, послуг), або інших матеріальних цінностей, отриманих від цієї виручки, а також умисне приховування будь-яким способом

такої виручки, товарів або інших матеріальних цінностей. Згідно ст. 207 Кримінального кодексу України такі дії караються обмеженням волі на строк від 3 до 5 років або позбавленням волі на строк до 3 років.

Цією ж статтею передбачено позбавлення волі на строк від 3 до 7 років за здійснення операцій з приховування доходів клієнтів в особливо великих розмірах, а саме якщо ця виручка у 3000 і більше разів перевищує розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян (насьогодні він дорівнює 17 грн.) у перерахунку в гривневий еквівалент за офіційним курсом Національного банку на останній день строку, передбаченого законодавством для перерахування виручки в іноземній валюті з-за кордону.

Стаття 208 Кримінального кодексу України встановлює відповідальність банківських працівників, які здійснили незаконне відкриття або використання за межами України власних валютних рахунків - штраф від 500 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до 2 років, або обмеженням волі на строк від 2 до 4 років, з конфіскацією валютних цінностей, що знаходяться на зазначених вище рахунках.

Також кримінальну відповідальність тягне за собою вступ у змову з фізичною чи юридичною особою щодо незаконного відкриття або використання за межами України валютних рахунків. Такі дії згідно ст. 208 Кримінального кодексу України караються позбавленням волі на строк від 3 до 5 років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 років та з конфіскацією валютних цінностей, що знаходяться на таких рахунках.

Відповідальність за невиконання вимог законодавства у сфері боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом

Згідно ст. 17 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» особи, винні у порушенні вимог законодавства у сфері боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, несуть кримінальну, адміністративну та цивільно-правову відповідальність.

У разі невиконання або неналежного виконання банківською установою вимог законодавства щодо боротьби з легалізацією брудних грошей до неї може застосовуватися штраф у розмірі до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У випадку відсутності згоди щодо сплати штрафу рішення про накладення штрафу чи у його відмові приймається судом за поданням Національного банку.

Неодноразове порушення банківською установою вимог законодавства щодо боротьби з легалізацією брудних грошей є підставою для рішення суду обмежити, тимчасово припинити дію та позбавити банківської ліцензії.

Згідно ст. 18 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» угоди, спрямовані на легалізацію (відмивання) доходів і фінансування тероризму, визнаються

недійсними в установленому законом порядку. При цьому банківські установи (їх посадові особи та інші працівники) не несуть відповідальності за шкоду, заподіяну юридичним і фізичним особам, у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків під час проведення фінансового моніторингу, якщо вони діяли у межах завдань, обов'язків та у спосіб, що передбачені цим законодавством.

Кодексом України про адміністративні правопорушення (ст. 166) передбачено накладення штрафу на посадових осіб суб'єктів первинного фінансового моніторингу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у випадках:

- порушення вимог щодо ідентифікації особи, яка здійснює фінансову операцію;
- порушення порядку реєстрації фінансових операцій, що підлягають первинному фінансовому моніторингу;
- неподання, несвоєчасне подання або подання недостовірної інформації про такі фінансові операції Державному комітету з фінансового моніторингу;
- невиконання вимог щодо зберігання документів, які стосуються ідентифікації осіб, що здійснюють фінансові операції, та документації щодо проведених ними фінансових операцій.

Крім того, розголошення інформації, яка надається Державному комітету фінансового моніторингу України, або факту надання третім особам такої інформації - тягне за собою накладення штрафу від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Кримінальна відповідальність передбачена за проведення у змові з клієнтом фінансової операції чи укладення угоди з коштами, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховування незаконного походження, переміщення таких коштів чи володіння ними, і так само отримання у власність коштів, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів. Такі дії, вчинені банківським працівником, згідно статті 209 Кримінального кодексу України караються позбавленням волі на строк від 7 до 12 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 років з конфіскацією коштів, одержаних злочинним шляхом, та з конфіскацією власності.

Якщо подібні операції були здійснені в особливо великому розмірі (тобто на суму, що перевищує 18000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) або у змові з організованою групою, то умови покарання є більш жорсткими: позбавлення волі на строк від 8 до 15 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 років з конфіскацією коштів, одержаних злочинним шляхом, та з конфіскацією власності.

У випадку повторного навмисного неподання інформації про фінансові операції або повторного навмисного подання завідомо недостовірної

інформації про фінансові операції, які підлягають внутрішньому або обов'язковому фінансовому моніторингу, Державному комітету фінансового моніторингу України, статтею 209 Кримінального кодексу України передбачене покарання у вигляді штрафу від 1000 до 2000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до 2 років, або позбавлення волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 років.

Крім того, незаконне розголошення у будь-якому вигляді інформації, яка надається Державному комітету фінансового моніторингу України, працівником банку, якому ця інформація стала відома у зв'язку із службовою діяльністю, - карається штрафом від 2000 до 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до 3 років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 років.

Відповідно до інформації правоохоронних органів України у кримінальних справах, порушених за 2006-2007 рр. у зв'язку з виявленням легалізації незаконно одержаних доходів, було арештоване майно, в тому числі кошти на фіктивних рахунках, в загальній сумі 30,21 млн. грн.

Методичні рекомендації до вивчення теми 7

Матеріал даної теми дозволяє поглибити набуті знання щодо створення та ліцензування банківської діяльності, контролю за дотриманням економічних нормативів, інспекційного нагляду та рейтингового оцінювання фінансової спроможності банку. Заходи впливу, які Національний банк України має право застосувати у разі порушення банками банківського законодавства, нормативно-правових актів НБУ або здійснення ризикових операцій, що загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів, перелічені у ст. 73 Закону України «Про банки і банківську діяльність». Нормативним документом, що має бути докладно опрацьований студентом в процесі вивчення даної теми, є Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства (постанова Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 року № 369).

При вивченні матеріалу увагу необхідно зосередити на сутності та порядку застосування таких основних заходів впливу, як:

- письмове застереження;
- скликання загальних зборів учасників, спостережної ради банку, правління (ради директорів) банку;
- укладення письмової угоди з банком;
- розпорядження щодо зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;
- розпорядження щодо встановлення для банку підвищених економічних нормативів;
- розпорядження щодо підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;

- розпорядження щодо обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику;
- розпорядження щодо накладання штрафів на керівників банків;
- розпорядження щодо тимчасової, до усунення порушення, заборони власнику істотної участі в банку, використовувати право голосу придбаних акцій (часток/паїв);
- розпорядження щодо тимчасового, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади.

Для з'ясування заходів впливу органів нагляду у випадках порушення банками економічних нормативів студентам необхідно опрацювати: статтю 73 Закону України "Про банки і банківську діяльність" [4]; пункт 7.7 глави 7 Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства [15]; пункт 3.7 глави 3 розділу IV Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [24].

Особливої уваги при вивченні матеріалу даної теми потребують питання щодо відповідальності за порушення валютного законодавства, яка передбачена Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 року № 15-93 та Положенням про валютний контроль (постанова Правління Національного банку України від 8 лютого 2000 року № 49).

В контексті даної теми підлягає вивченню актуальна проблема фінансового сектору сучасної економіки України щодо заходів по боротьбі з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом. Для цього слід ознайомитися із спільною постановою Кабінету Міністрів України та Національного банку України «Про сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)» (від 28 серпня 2001 р. № 1124).

Термінологічний словник

Письмове застереження – документ, яким Національний банк висловлює банку своє занепокоєння станом його справ, указує на допущені порушення банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку або недоліки в роботі та за потреби конкретні заходи, яких йому потрібно вжити у визначені строки з метою їх усунення або недопущення надалі.

Письмова угода - захід впливу щодо банку, що допустив порушення, які впливають на його фінансовий стан, або здійснює операції з високим рівнем ризику, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, за умови подання ним прийнятного плану заходів для усунення виявлених проблем. Банк письмово визнає свої недоліки в роботі та допущені порушення і подає перелік обґрунтованих заходів, яких банк зобов'язується вжити для

усунення порушень, їх запобігання в подальшому, поліпшення фінансового стану тощо із зазначенням строків їх виконання.

Розпорядження Національного банку України – це постанова Правління Національного банку, рішення Комісії Національного банку або Комісії Національного банку при територіальному управлінні відповідно до вимог цього Положення, постанова за справою про адміністративне правопорушення, за якими доводиться до відома окремого банку зміст заходу впливу, що застосовується за виявлені порушення чи недоліки в діяльності банку, з посиланням на банківське законодавство чи нормативно-правові акти Національного банку, і які є обов'язковими для виконання.

Розпорядження Національного банку України щодо встановлення для банків підвищених економічних нормативів – постанова Правління Національного банку про устанавлення підвищених вимог до мінімальних значень нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) та/або нормативу адекватності основного капіталу (Н3), а також нормативів кредитного ризику для банків, що здійснюють операції з високим рівнем ризику.

Розпорядження Національного банку України щодо підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами – постанова Правління НБУ про устанавлення підвищеного розміру відрахувань до резервів (коефіцієнта резервування) під ці активні операції або при розрахунку суми резервів ураховується лише першокласне забезпечення за кредитними операціями банку.

Уповноважений банк - будь-який комерційний банк, офіційно зареєстрований на території України, що має ліцензію Національного банку України на здійснення валютних операцій, а також здійснює валютний контроль за операціями своїх клієнтів.

Штраф – покарання (плата), що застосовується з боку Національного банку України до банків та їх керівників за порушення ними банківського законодавства.

Функції агента валютного контролю - обов'язки уповноваженого банку, іншої фінансової установи та національного оператора поштового зв'язку, які отримали від Національного банку генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, щодо здійснення контролю за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами через ці установи.

План практичного заняття №7

1. Зміст основних заходів впливу, що застосовуються Національним банком України при порушенні банками законодавства.

2. Штрафні санкції до банківських установ та їхніх керівників при порушенні ними банківського законодавства.

3. Відповідальність за порушення валютного законодавства.

4. Відповідальність за невиконання вимог законодавства у сфері боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом.

Критерії оцінювання: 1,5 бали – 1 відповідь, 0,5 балів – 1 доповнення.

Питання для самостійного вивчення

1. Встановлення для банку підвищених економічних нормативів.

2. Обмеження, зупинення чи припинення проведення окремих банківських операцій з високим рівнем ризику.

3. Підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами.

4. Умови та наслідки відкликання банківської ліцензії.

5. Відповідальність за правопорушення при здійсненні операцій з цінними паперами.

6. Особливості ліквідації банку за рішенням його власників.

Критерії оцінювання: 1 бал – за виконання домашнього завдання.

Література: 1, 2, 3, 4, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 29, 36, 37, 39, 47, 49.

Тестові завдання

1. В якому випадку Національний банк України може застосовувати особливий режим контролю:

а) у разі невиконання керівниками банку вимог Національного банку щодо усунення виявлених порушень;

б) якщо банк порушує норматив миттєвої ліквідності і його значення перебуває в межах 10 - 15 %;

в) якщо банк хоч раз порушив один із нормативів капіталу, установлених Національним банком;

г) спостерігається погіршення фінансового стану банку (зокрема, зростають активи з негативною класифікацією).

2. Письмове застереження може застосовуватись:

а) всіма без виключення структурними підрозділами Національного банку;

б) структурними підрозділами банківського нагляду;

в) іншими, крім банківського нагляду, структурними підрозділами Національного банку за умови повідомлення Дирекції з банківського регулювання та нагляду про виявлене порушення в діяльності банку;

г) вірні відповіді б) і в).

3. Якщо банк допустив порушення, які впливають на його фінансовий стан, або здійснює операції з високим рівнем ризику, які загрожують інтересам

вкладників чи інших кредиторів банку, за умови подання ним прийнятного плану заходів для усунення виявлених проблем Національний банк:

- а) надсилає письмове застереження;
- б) укладає письмову угоду;
- в) призначає тимчасову адміністрацію;
- г) застосовує фінансові санкції щодо керівників банку.

4. Причиною скликання спостережної ради банку для прийняття програми фінансового оздоровлення або плану реорганізації банку є:

- а) наявність порушення економічних нормативів ліквідності та капіталу;
- б) несуттєве погіршення фінансового стану банку (зокрема, зростання активів з негативною класифікацією, обсяг яких становить не більше 10 % від загальної суми активів);
- в) класифікація банку як значно недокапіталізованого;
- г) всі відповіді вірні.

5. Прийняття Національним банком рішення про скликання загальних зборів учасників банку може бути:

- а) у випадку виявлення систематичного порушення економічних нормативів;
- б) при повторному накладенні штрафів на членів правління банку;
- в) в разі потреби розроблення плану реорганізації банку шляхом перетворення;
- г) якщо фінансове оздоровлення банку потребує залучення додаткових коштів акціонерів (учасників, інвесторів) для реструктуризації капіталу банку.

6. До банків, що є недокапіталізованими або порушили норматив адекватності регулятивного капіталу (Н2) чи норматив адекватності основного капіталу (Н3) Національний банк застосовує:

- а) розпорядження щодо накладання штрафів на керівника банку у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- б) розпорядження щодо тимчасової, до усунення порушення, заборони власнику істотної участі в банку, використовувати право голосу придбаних акцій (часток/паїв);
- в) розпорядження щодо зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;
- г) розпорядження щодо обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику.

7. У разі невиконання банком у встановлений строк вимог, визначених у письмовому застереженні, щодо усунення порушень банківського законодавства, Національний банк має право:

- а) тимчасово, до усунення порушення, відстороняти посадову особу банку від посади;
- б) призначати тимчасового адміністратора;

- в) проводити примусову ліквідацію;
- г) видавати розпорядження щодо накладання штрафу на банк в розмірі не більше одного відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду.

8. Штраф за перше протягом календарного року порушення банком нормативу ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції (Н13), у тому числі короткої відкритої валютної позиції (Н13-2) стягується у розмірі:

- а) 0,01 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку;
- б) 0,5 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку;
- в) 0,1 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку;
- г) 1 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

Критерії оцінювання тестування: всього 1,6 балів – по 0,2 бали кожна вірна відповідь.

Практичні завдання

Завдання 1. За результатами інспекційної перевірки діяльності банку протягом останнього календарного року було виявлено:

- 1) два однотипних порушення порядку проведення валютних операцій;
- 2) несвоєчасне подання річної звітності в НБУ;
- 3) протягом першої декади липня місяця порушення нормативу максимального сукупного розміру кредитів, наданих інсайдерам;
- 4) одне порушення нормативу миттєвої ліквідності;
- 5) п'ять порушень нормативу загальної відкритої довгої валютної позиції.

Розрахувати суми штрафних санкцій за виявленими порушеннями, враховуючи, що зареєстрований статутний капітал банку дорівнює 87 млн. грн. Охарактеризуйте порядок застосування вказаних штрафних санкцій до банку.

Завдання 2. За результатами інспекційної перевірки діяльності банку протягом останнього календарного року було виявлено:

- 1) неналежне виконання банком вимог банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом;
- 2) порушення вимог щодо порядку залучення коштів на умовах субординованого боргу;
- 3) щоденне протягом червня місяця порушення нормативу довгої відкритої валютної позиції;
- 4) одноразове порушення філією банку нормативу інвестування в цінні папери;
- 5) два випадки недотримання банком нормативу обов'язкового резервування протягом півріччя.

Розрахувати суми штрафних санкцій за виявленими порушеннями, враховуючи, що зареєстрований статутний капітал банку дорівнює 94,6 млн. грн. Які заходи впливу, крім штрафних санкцій, Національний банк може застосувати за вказаними порушеннями?

Завдання 3. За результатами позапланової інспекційної перевірки діяльності банку протягом останнього календарного кварталу було виявлено:

- 1) подання неповного пакету документів, заявлених у вимозі інспектора;
- 2) повторне подання недостовірної інформації та звітності в поточному році;
- 3) щомісячне порушення нормативів ліквідності;
- 4) порушення вимог щодо порядку дострокового повернення субординованого боргу;
- 5) систематичне порушення строків і технології виконання банківських операцій.

Розрахувати суми штрафних санкцій за виявленими порушеннями, враховуючи, що зареєстрований статутний капітал банку дорівнює 81,5 млн. грн. Чи можуть вказані порушення бути підставою для ініціювання Національним банком: а) примусової реорганізації; б) примусової ліквідації; в) призначення тимчасової адміністрації? Відповіді обґрунтуйте.

Критерії оцінювання практичних завдань: всього 6 балів – по 2 бали кожне завдання.

Контрольна робота за модулем II

Модульна контрольна робота виконується студентами письмово в аудиторії. Модульна контрольна робота включає три завдання:

а) Тести: 6 завдань з наведеного нижче переліку тестових запитань:

1. Назвіть основні компоненти рейтингової системи CAMELS.
2. Який стан має банк з комплексною характеристикою «1»?
3. Якими ознаками характеризується банк з рейтингом «2»?
4. Який стан має банк з комплексною характеристикою «3»?
5. Якими ознаками характеризується банк з рейтингом «4»?
6. Який стан має банк з комплексною характеристикою «5»?
7. Який порядок здійснення інспектування банків I та II групи?
8. Які фактори визначають рейтинг достатності капіталу банку за системою CAMELS?
9. Які чинники формують якість активів банку за системою CAMELS?
10. Які фактори визначають рівень менеджменту банку за системою CAMELS?
11. Під впливом яких факторів формується рейтинг ліквідності банку за системою CAMELS?
12. Які чинники визначають рейтинг надходжень банку за системою CAMELS?
13. Які критерії визначення помірного сукупного ризику репутації?
14. Які фактори впливають на чутливість банку до ризику?
15. На основі яких матеріалів визначається комплексний рейтинг банку?
16. За яких підстав НБУ може прийняти рішення про проведення позапланової перевірки?

17. Які етапи виділяють у комплексній виїзній перевірці?
18. Які документи складаються за результатами проведення інспектування?
19. У якому випадку керівник інспекційної групи готує пропозиції про застосування до банку певних заходів впливу?
20. Назвіть завдання служби внутрішнього аудиту.
21. Які об'єкти першочергової уваги внутрішнього аудиту?
22. Який термін подання звіту про комплексне інспектування?
23. З якою регулярністю комерційні банки надають звіти про роботу служби внутрішнього аудиту до Національного банку України?
24. Що відноситься до заходів впливу НБУ?
25. Який захід впливу застосує Національний банк у разі виникнення у банку картотеки неплатежів, порушення економічних нормативів діяльності, втрата ліквідності і платоспроможності, тривале перебування банку в режимі фінансового оздоровлення, невиконання програми фінансового оздоровлення?
26. У якому випадку Національним банком застосовується письмове застереження?
27. Хто складає проект письмової угоди?
28. Які заходи можуть бути передбачені у письмовій угоді?
29. У якому випадку ініціюється санація банку?
30. Які види розпоряджень може видавати НБУ?
31. За яких умов програма фінансового оздоровлення вважається завершеною?
32. В чому полягає відмінність понять «реструктуризації» та «реорганізації»?
33. У яких випадках застосовується розпорядження НБУ щодо зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій формі?
34. В якому випадку НБУ застосовує підвищення економічних нормативів?
35. У якому випадку НБУ може прийняти рішення щодо припинення окремих видів банківських операцій?
36. Які наслідки має злиття банків?
37. Які переваги може отримати банк внаслідок поділу?
38. В чому полягає сутність перетворення банку?
39. Які мотиви для проведення виділення нової банківської установи?
40. Які заходи відносяться до реструктуризації капіталу?
41. В якому випадку Національний банк зобов'язаний призначити тимчасову адміністрацію?
42. В якому випадку штрафні санкції до банку можуть не застосовуватися?

б) Визначення термінів: 4 поняття з наведених у термінологічних словниках за кожною темою в модулі II.

в) Практичне завдання: на основі представлених результатів інспектування визначити рейтинг банку за системою CAMELS та обґрунтувати заходи впливу, які доцільно застосувати з боку Національного банку України.

Типовий варіант модульної контрольної роботи (5 балів)

а) Виконайте тестові завдання (1,2 бали):

1. З якою регулярністю комерційні банки надають звіти про роботу служби внутрішнього аудиту до Національного банку України?:

- а) один раз на рік разом із річним фінансовим звітом;
- б) поквартально;
- в) два рази на рік;
- г) щомісяця.

2. Які критерії визначення помірного сукупного ризику репутації?:

а) банк відповідно до принципів корпоративного управління розробив Кодекс етики, що повністю виконується;

б) вплив внутрішніх та зовнішніх чинників на публічний імідж та добре ім'я банку є мінімальним та вживаються заходи для контролю (наприклад, через дієву службу зв'язків з громадськістю);

в) внутрішня дисципліна банку забезпечується на прийнятному рівні, а системи внутрішнього контролю та аудиту загалом адекватні;

г) керівництво не передбачає ринкових або інших змін або не вживає своєчасних або адекватних заходів у відповідь на них.

3. Який захід впливу застосує Національний банк у разі виникнення у банку картотеки неплатежів, порушення економічних нормативів діяльності, втрата ліквідності і платоспроможності, тривале перебування банку в режимі фінансового оздоровлення, невиконання програми фінансового оздоровлення?:

- а) призначення тимчасової адміністрації;
- б) введення процедури санації.
- в) розробка плану реорганізації;
- г) проведення примусової ліквідації;

4. Який порядок здійснення інспектування банків I та II групи?:

а) здійснюється під керівництвом інспекторів центрального апарату Національного банку, а інспекційні групи комплектуються службовцями підрозділів банківського нагляду територіальних управлінь;

б) здійснюється виключно інспекторами Департаменту банківського регулювання та нагляду;

в) здійснюється виключно інспекторами служби банківського нагляду територіальних управлінь;

г) здійснюється начальником відділу банківського нагляду територіального управління Національного банку або його заступником.

5. В якому випадку Національний банк зобов'язаний призначити тимчасову адміністрацію?:

а) банк не усунув порушення або недоліки в своїй діяльності в установлені Національним банком строки за прийнятою програмою фінансового оздоровлення чи письмовою угодою з Національним банком і одночасно порушує нормативи капіталу або за результатами звітного періоду (року або кварталу) отримав збиток;

б) банк не виконує розпорядження Національного банку про відсторонення від посади посадової особи банку або заборону власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв);

в) зменшення розміру регулятивного капіталу банку на 30 відсотків протягом останніх 6 місяців, виявлених за даними звітності або під час інспектування при одночасному порушенні хоча б одного економічного нормативу;

г) всі відповіді вірні.

6. В якому випадку штрафні санкції до банку можуть не застосовуватися?:

а) якщо банк є критично недокапіталізованим;

б) за перше порушення в поточному році порядку, строків і технології виконання банківських операцій, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку щодо одного виду банківської операції;

в) якщо банк має низький рівень платоспроможності;

г) за перше в поточному році випадки подання недостовірної інформації та звітності, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку.

б) Дайте визначення термінів (0,8 балів): інспекційна перевірка, кредитний ризик, тимчасова адміністрація, письмове застереження НБУ.

в) Практичне завдання (3 бали). Результати інспекційної перевірки банку показали, що:

- потрібно доформувати резерви під активні операції (тобто обсяг негативно класифікованих активів за результатами інспекційної перевірки значно більший ніж за даними банку), що призводить до зменшення показника регулятивного капіталу (але не нижче ніж його нормативне значення);

- обсяги нестандартних кредитів за результатами інспекційної перевірки більші ніж за даними банку, але разом з тим вони не загрожують капіталу банку та керівництво не приділило цьому факту належної уваги;

- є ознаки кредитування інсайдерів на більш сприятливих умовах;

- доходи банку є достатніми для виконання вимог щодо створення резервів під активні операції і забезпечення покриття витрат, для зростання

регулятивного капіталу та виплати дивідендів акціонерам у достатньому розмірі;

- процес планування та контролю ліквідності недостатньо ефективний;

- чутливість до ринкового ризику банку низька, проте зафіксовано випадки перевищення встановлених лімітів, а керівництво досить повільно знижує ризики до відповідних рівнів;

- норматив миттєвої ліквідності дорівнює 11%;

- письмову вимогу вповноважених працівників щодо надання документів банк виконав не повністю.

Визначте рейтинг банку за системою CAMELS. Які заходи впливу на підставі виявлених порушень має право застосувати Національний банк?

РОЗДІЛ IV. Тести вихідного контролю знань студентів

Тести вихідного контролю знань студентів за модулем I.

1. Адміністративне регулювання включає:

- а) реєстрацію банків і ліцензування їх діяльності, встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків, рефінансування банків;

- б) встановлення обов'язкових економічних нормативів, застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру, надання рекомендацій щодо діяльності банків;

- в) нагляд за діяльністю банків, управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції, встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;

- г) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності, застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру, надання рекомендацій щодо діяльності банків.

2. Індикативне регулювання передбачає:

- а) встановлення економічних нормативів діяльності банків, визначення процентної політики;

- б) рефінансування банків, регулювання імпорту та експорту капіталу, встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;

- в) встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій, регулювання кореспондентських відносин, застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;

- г) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності, управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції, здійснення операцій з цінними паперами на відкритому ринку.

3. Що таке пруденційний нагляд?:

а) це система банківського нагляду, при якій головна увага органів нагляду зосереджується на регулярному проведенні оцінки загального фінансового стану, результатів діяльності та якості керівництва;

б) це перевірка на дотримання банком вимог чинного законодавства, нормативних актів Національного банку України, економічних нормативів тощо;

в) це форма нагляду в процесі реєстрації банку;

г) це форма внутрішнього контролю комерційного банку.

4. До офіційних повноважень наглядових органів відноситься:

а) можливості впливу щодо банків, які не дотримуються встановлених пруденційних вимог;

б) можливості впливу щодо банків у разі порушення ними нормативних положень або виникнення ситуації, що загрожує інтересам кредиторів і вкладників;

в) право відкликати банківську ліцензію;

г) всі відповіді вірні.

5. У яких державах банківський нагляд здійснюється виключно центральним банком:

а) Іспанія, Греція, Бразилія;

б) Японія, Швейцарія, Німеччина;

в) Португалія, Швейцарія, країни СНД;

г) США, Канада, Франція, Швеція, Австрія, Греція.

6. Що таке банківський нагляд?:

а) діяльність, що здійснюється уповноваженими державними органами;

б) система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку;

в) це наглядова діяльність Національного банку України, яка охоплює всі банки на території України та за кордоном щодо дотримання банківського законодавства;

г) одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

7. Ефективна система банківського нагляду передбачає:

а) чітке визначення відповідальності і цілей наглядових органів за діяльністю банків, які повинні володіти оперативною незалежністю і необхідними ресурсами;

б) орган банківського нагляду має встановлювати об'єктивні мінімальні вимоги щодо достатності капіталу для банків;

в) а) та б) разом;

г) орган банківського нагляду повинен упевнитися в тому, що банки мають системи оцінки та ефективного контролю ринкових ризиків.

8. Базельський комітет з банківського нагляду – це:

а) міжурядовий орган з координації роботи центральних банків щодо здійснення ефективного контролю за банківською діяльністю;

б) структура при Банку міжнародних розрахунків з функцією міжнародного банківського нагляду;

в) структура, яка забезпечує контроль за діяльністю банків, що беруть участь у міжнародних відносинах;

г) банк з функцією міжнародного банківського нагляду.

9. В Україні банківський нагляд здійснює:

а) Національний банк України;

б) Національний банк України разом з Державною податковою адміністрацією України;

в) Національний банк України разом з Міністерством фінансів України;

г) Національний банк України разом з Контрольно-ревізійним управлінням.

10. Мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути:

а) менше 5 мільйонів євро;

б) менше 10 мільйонів євро;

в) більше 10 мільйонів євро;

г) більше 5 мільйонів євро.

11. Національний банк України може відмовити в державній реєстрації банку у разі, якщо:

а) подання неповного пакета документів або невідповідності поданого пакета вимогам чинного законодавства України, в тому числі нормативно-правовим актам Національного банку;

б) в пакеті документів на реєстрацію банку у формі відкритого акціонерного товариства подано копії, а не оригінали звіту про проведення відкритої підписки на акції;

в) сплачено статутний капітал банку виключно готівкою;

г) вірні відповіді б) і в).

12. За наявності банківської ліцензії банки мають право без отримання письмового дозволу здійснювати такі операції та угоди:

а) надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі; лізинг; випуск, купівлю, продаж і обслуговування платіжних інструментів (чеків, векселів, карток);

б) неторговельні операції з валютними цінностями; ведення рахунків клієнтів (резидентів та нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України; ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті;

в) емісію власних цінних паперів; організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів; здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);

г) здійснення інвестицій у статутні фонди та акції інших юридичних осіб.

13. Для отримання письмового дозволу на здійснення операцій з валютними цінностями на території всієї України банк повинен мати регулятивний капітал:

а) не менше ніж еквівалент 3 млн. євро;

б) не менше ніж еквівалент 10 млн. євро;

в) не менше ніж еквівалент 8 млн. євро;

г) не менше ніж еквівалент 5 млн. євро.

14. Філії банків мають право здійснювати банківські операції:

а) відразу після реєстрації створення філії Національним банком;

б) згідно з внутрішньобанківським положенням про філію та за умови видачі банком філії письмового дозволу на здійснення визначеного ним переліку операцій;

в) за умови видачі банком філії письмового дозволу, погодженого з територіальним управлінням Національного банку України за місцезнаходженням філії;

г) за умови видачі банком філії письмового дозволу, погодженого з територіальним управлінням Національного банку України за місцезнаходженням головного банку.

15. Для створення філії, представництва, відділення банк повинен:

а) розробити внутрішньобанківську систему реєстраційної кодифікації цих підрозділів;

б) розробити спеціальне положення про розширення своєї мережі;

в) збільшити статутний капітал;

г) всі відповіді вірні.

16. За наявності банківської ліцензії та за умови отримання письмового дозволу Національного банку банки мають право здійснювати такі операції:

а) операції з валютними цінностями;

б) емісію власних цінних паперів;

в) перевезення валютних цінностей та інкасацію коштів;

г) всі відповіді вірні.

17. Банкам забороняється:

- а) реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет;
- б) діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі та страхування;
- в) депозитарна діяльність;
- г) реєстрація випуску акцій підприємств та їх первинне розміщення.

18. Банк може відкривати філії за умови дотримання таких вимог:

- а) банк не має фінансових проблем;
- б) наявність технічних та інших умов, потрібних для забезпечення функціонування філії, здійснення нею відповідних операцій та забезпечення їх належного обліку;
- в) наявність мінімально необхідної суми регулятивного капіталу банку;
- г) всі відповіді вірні.

19. Спеціалізованим розрахунковим (кліринговим) банкам не дозволяється:

- а) залучати кошти від населення на депозити;
- б) відкриття та ведення рахунків клієнтів у національній та іноземній валютах з метою забезпечення їх розрахунків за угодами;
- в) купівля, продаж і зберігання платіжних документів, цінних паперів;
- г) гарантування виконання укладених на біржовому і позабіржовому ринках угод та за дорученням клієнтів.

20. На підставі банківської ліцензії банки мають право здійснювати такі банківські операції::

- а) приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб; відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них; розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- б) операції з валютними цінностями;
- в) емісію власних цінних паперів;
- г) всі відповіді вірні.

21. Що таке субординований борг:

- а) звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти (складові елементи капіталу), які відповідно до угоди не можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів;
- б) резерви під стандартну заборгованість інших банків та клієнтів за кредитними банківськими операціями; переоцінка основних засобів; субординований борг; прибуток поточного року та нерозподілена його частина з минулих років;

в) фактично сплачений статутний капітал та розкриті резерви банків, що створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку (резерви, що оприлюднені банком у фінансовій звітності);

г) показник діяльності банку, основним призначенням якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, та забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків.

22. Для визначення розміру регулятивного капіталу банку загальний розмір капіталу 1-го і 2-го рівнів додатково зменшується на:

а) балансову вартість акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком, що випущені банками, у торговому портфелі банку та у портфелі банку на продаж (зменшену на суму фактично сформованого резерву за пайовими цінними паперами у портфелі банку на продаж, які обліковуються за собівартістю);

б) суму вкладень у капітал асоційованих та дочірніх установ, а також вкладень у капітал інших установ у розмірі 10 і більше відсотків їх статутного капіталу (зменшену на суму фактично сформованого резерву за цими вкладеннями);

в) балансову вартість акцій (паїв) власної емісії, що прийняті в забезпечення наданих банком кредитів (інших вкладень);

г) всі відповіді вірні.

23. Національний банк може переглядати мінімальний розмір регулятивного капіталу:

а) залежно від економічного становища країни, стану світових фінансово-кредитних і валютних ринків та відповідно до змін курсу національної валюти;

б) залежно від завдань, визначених грошово-кредитною політикою;

в) залежно від рівня інфляції, облікової ставки, норми обов'язкового резервування, рівня розвитку відкритого ринку, офіційних валютних курсів;

г) жодна з відповідей не вірна, оскільки Національний банк не може переглядати мінімальний розмір регулятивного капіталу – це прерогатива уряду держави.

24. Нормативне значення адекватності основного капіталу (Н3) має бути:

а) не меншим, ніж 8 %;

б) не меншим, ніж 4 %;

в) не меншим, ніж 10%;

г) не меншим, ніж 1,3%.

25. Показник розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) визначається:

а) як співвідношення суми всіх вимог банку до цього контрагента та всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього контрагента, до капіталу банку;

б) як співвідношення суми всіх великих кредитних ризиків банку щодо всіх контрагентів або груп пов'язаних контрагентів, з урахуванням усіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів, до регулятивного капіталу банку;

в) як співвідношення суми всіх зобов'язань цього інсайдера перед банком і всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього інсайдера, та статутного капіталу банку;

г) як співвідношення сукупної заборгованості зобов'язань усіх інсайдерів перед банком і 100 відсотків суми позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо всіх інсайдерів, та статутного капіталу банку.

26. Які обмеження має інвестиційна діяльність банку?:

а) банку забороняється інвестувати кошти в підприємство, установу, статутом яких передбачено повну відповідальність його власників;

б) банку забороняється інвестувати кошти в асоційовану компанію;

в) банку забороняється інвестувати кошти в афілійовану юридичну особу;

г) всі відповіді вірні.

27. Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) визначається:

а) як співвідношення розміру коштів, які інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) окремо за кожною установою, до регулятивного капіталу банку;

б) як співвідношення суми коштів, що інвестуються на придбання акцій (паїв/часток) будь-якої юридичної особи, до регулятивного капіталу банку;

в) як співвідношення суми коштів, що інвестуються на придбання державних облігацій та інших цінних паперів із фіксованим прибутком, до регулятивного капіталу банку;

г) як співвідношення суми коштів, що інвестуються на придбання акцій, облігацій та похідних цінних паперів до основного капіталу банку.

28. Норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку (Н13) визначається:

а) як співвідношення величини короткої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку;

б) як співвідношення загальної величини відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку;

в) як співвідношення величини довгої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку;

г) як співвідношення загальної величини відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами у гривневому еквіваленті до основного капіталу банку.

Критерії оцінювання тестування за модулем І: по 0,116 балів кожна вірна відповідь – всього 3,3 бали.

Тести вихідного контролю знань студентів за модулем II

1. Основними функціями служби внутрішнього аудиту банку є:

- а) зменшення ризиків у проведенні операцій, пов'язаних з раціональним та ефективним використанням ресурсів банку;
- б) надання рекомендацій структурним підрозділам банку у процесі планування, на стадії розроблення і впровадження нових продуктів, процесів, систем;
- в) проведення аудиту діяльності структурних підрозділів банку з метою забезпечення аналізу і оцінки внутрішнього контролю, політики, процедур банку, що стосуються адекватності, відповідності, ефективності та точності бухгалтерських даних і збереження активів банку;
- г) всі відповіді вірні.

2. Комплексна рейтингова оцінка за системою CAMELS визначається:

- а) як середнє арифметичне рейтингових оцінок за компонентами рейтингової системи;
- б) за рейтинговою оцінкою, що зустрічається найчастіше;
- в) як загальна сума рейтингових оцінок всіх компонентів системи;
- г) як найбільший рейтинг серед всіх компонентів.

3. Якщо через дії або бездіяльність керівництва банку стан надходжень має тенденції до погіршення: основним джерелом доходів такого банку є не процентні, а комісійні доходи; відсоткові ставки і комісійні винагороди за активними операціями встановлюються на рівні, що є нижчим від собівартості банківських послуг у цьому банку. Якому рейтингу відповідає такий банк за критерієм надходжень:

- а) 2;
- б) 3;
- в) 4;
- г) 5.

4. Банк з рейтинговою оцінкою ліквідності "2" за критерієм ліквідності має характеристики:

- а) керівництво не усвідомлює, що в банку виникли негативні тенденції (зменшення рівня ліквідних, у тому числі високоліквідних активів, або зростаюча нестабільність ресурсної бази, або простежується періодична залежність від міжбанківських кредитів тощо) або не приділяє їм належної уваги;

б) в банку часто виникають проблеми з ліквідністю, а також простежується регулярна залежність від міжбанківських кредитів, крім того, в банку зростає нестандартна заборгованість за кредитними операціями з клієнтами, а також можливості банку щодо термінового залучення нових джерел фінансування обмежені;

в) запроваджений обґрунтований та детальний процес планування, контролю і моніторингу ліквідності;

г) незадовільний стан ліквідності банку, неспроможність своєчасно виконувати свої грошові зобов'язання, незбалансованість строків і сум активів та зобов'язань банку.

5. Банк з рейтинговою оцінкою чутливості до ринкового ризику "4" має такі характеристики:

а) рівень ринкового ризику, який загрожує його платоспроможності;

б) чутливість до ринкового ризику банку низька, проте керівництво банку не встановило відповідні ліміти щодо його обмеження;

в) здійснює діяльність з високим рівнем ринкового ризику, при цьому система управління ним – недостатня;

г) виконуються вимоги нормативно-правових актів Національного банку щодо обмеження ринкового ризику.

6. Під час проведення інспекційної перевірки складаються такі документи:

а) довідки про перевірку, які погоджуються із керівниками відповідних підрозділів банку;

б) акти ревізії, які погоджуються з керівником банку;

в) звіти про результати інспекційної перевірки;

г) аудиторський висновок.

7. Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність банку виконати свої зобов'язання в належні строки, не зазнавши при цьому неприйнятних втрат – це:

а) кредитний ризик;

б) ризик репутації;

в) юридичний ризик;

г) ризик ліквідності.

8. Наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів та товарів і курсів іноземних валют за тими інструментами, які є в торговельному портфелі – це:

а) ринковий ризик;

б) ризик ліквідності;

в) стратегічний ризик;

г) ризик зміни процентної ставки;

9. Параметри оцінки ризику - сукупний ризик і напрям ризику – визначаються:

- а) для всіх категорій банківського ризику
- б) для кредитного ризику, ризику ліквідності, ризику зміни процентної ставки, ринкового ризику, валютного ризику, операційно-технічного ризику;
- в) для стратегічного ризику, ризику репутації, юридичного ризику;
- г) для кредитного, ринкового та операційного ризику.

10. Які фактори необхідно враховувати при оцінці кредитного ризику:

- а) існування адекватної, ефективної, доведеної до виконавців внутрішньої нормативної бази (положень, процедур тощо) щодо управління кредитним ризиком, затвердженої відповідними органами банку, виходячи з принципів корпоративного управління, а також відповідної практики виконання її вимог;
- б) склад портфелів активів (кредитний, інвестиційний тощо) та існування концентрацій ризику;
- в) цінні папери та інші активи, що можуть бути прийняті до операцій рефінансування (з урахуванням активності їх ринку); можливості продажу, у тому числі на умовах зворотного викупу (репо), або сек'юритизації, або можливість використання вторинного джерела ліквідності активів; обсяг, структура та рівень диверсифікації пасивів
- г) а) та б) разом

11. Стабільність реальних грошових надходжень від торговельних операцій; динаміка значень надходжень під ризиком і капіталу під ризиком; уразливість банку за імовірнісними сценаріями зміни процентних ставок і ринкових потрясінь (стрес-тестування); можливість хеджування або закриття позицій ризику, що існують на кожний момент часу, у тому числі професійна здатність керівництва здійснювати операції хеджування та доступ банку до відповідних ринків – це фактори, які необхідно враховувати при визначенні:

- а) стратегічного ризику;
- б) ризику ліквідності;
- в) ринкового ризику;
- г) ризику репутації.

12. Підставами для якої форми реорганізації є: переорієнтація напрямів діяльності; збиткова діяльність окремих філій; необхідність зміни умов капіталізації та управління:

- а) поділу;
- б) приєднання;
- в) перетворення;
- г) злиття.

13. Протягом скількох днів після призначення тимчасового адміністратора Національний банк України розміщує інформацію про це в газеті "Урядовий кур'єр" або "Голос України":

- а) п'яти;
- б) двох;
- в) трьох;
- г) семи.

14. До участі в тимчасовій адміністрації допускаються лише особи, які мають:

- а) сертифікат Національного банку на право здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банків;
- б) високі професійні та моральні якості, бездоганну ділову репутацію (у тому числі, якщо їх незаконні дії в минулому не спричинили банкрутства банку або іншого суб'єкта підприємницької діяльності);
- в) економічну чи юридичну освіту та досвід роботи в банківській системі;
- г) всі відповіді вірні.

15. При реорганізації комерційних банків шляхом злиття:

- а) створюється новий банк- правонаступник. Активи і пасиви Банків у повному обсязі передаються за передаточним балансом банку- правонаступнику;
- б) активи і пасиви Банку в повному обсязі за передаточним балансом передаються банку- правонаступнику;
- в) активи і пасиви Банку у відповідних частинах передаються за роздільним балансом банкам- правонаступникам, які створюються в результаті реорганізації;
- г) частина активів і пасивів Банку передається банку- правонаступнику або кільком банкам- правонаступникам, що створюються в результаті реорганізації, за роздільним балансом у відповідних частинах.

16. Банк може розпочати реорганізацію:

- а) після отримання попереднього дозволу Національного банку на проведення реорганізації;
- б) за власним рішенням Праління банку;
- в) після отримання попереднього дозволу Національного банку, а в разі злиття чи приєднання також погодження Антимонопольного комітету;
- г) за рішенням спостережної ради банку.

17. Забороняється призначати ліквідатором банку:

- а) фізичну особу, яка відповідає вимогам, що висуваються до тимчасового адміністратора;
- б) юридичну особу, яка здійснює професійну діяльність щодо тимчасової адміністрації та ліквідації банків, щодо надання аудиторських, юридичних або консалтингових послуг і має не менше трьох працівників з сертифікатом

Національного банку України на право здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банку.

в) фізичну або юридичну особу, яка виконувала функції тимчасового адміністратора в цьому банку;

г) всі відповіді вірні.

18. З дня призначення тимчасовий адміністратор зобов'язаний:

а) повідомити керівника територіального підрозділу Державної служби охорони при МВС України, з яким укладено договір про охорону банку, про тимчасову зміну керівників банку та передати копію постанови Правління Національного банку про призначення тимчасової адміністрації;

б) ужити заходів щодо заміни замків та обмеження доступу до ключів на зовнішніх входах до приміщень банку та до внутрішніх приміщень, у яких обробляються електронні документи, працює підрозділ банку, що здійснює окремі види професійної діяльності на ринку цінних паперів, використовуються та зберігаються засоби захисту інформації, а також документи, інформація та обладнання, які можуть дати доступ до активів банку (зокрема щодо участі банку в статутних капіталах інших юридичних осіб);

в) змінювати/установлювати (у разі потреби) коди доступу до комп'ютерів та інших засобів зв'язку банку та надавати допуск до них визначеним працівникам банку;

г) всі відповіді вірні.

19. З метою створення сприятливих умов для покращання та стабілізації фінансового стану банку Національний банк має право ввести мораторій на задоволення вимог кредиторів під час здійснення тимчасової адміністрації на строк:

а) до одного року;

б) не більше трьох місяців;

в) не більше шести місяців;

г) без обмеження.

20. Протягом терміну дії мораторію:

а) забороняється стягнення коштів на підставі виконавчих та інших документів, за якими здійснюється їх стягнення відповідно до законодавства України;

б) не нараховується неустойка (штраф, пеня), інші фінансові (економічні) санкції за невиконання чи неналежне виконання грошових зобов'язань і зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

в) блокується обслуговування поточних операцій, здійснюваних тимчасовим адміністратором, заморожується виплата заробітної плати працівникам банку, аліментів, відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю та життю громадян, авторської винагороди, а також не задовольняються вимоги кредиторів, що виникли у зв'язку із зобов'язаннями банку під час здійснення тимчасової адміністрації банку;

г) вірні відповіді а) та б).

21. Що відноситься до заходів впливу Національного банку України:

- а) розпорядження щодо підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;
- б) розпорядження щодо обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику;
- в) розпорядження щодо заборони надавати бланкові кредити;
- г) всі відповіді вірні.

22. Який захід впливу необхідно застосувати Національному банку України при виявленні пруденційним наглядом вперше в діяльності банку порушення економічних нормативів капіталу:

- а) скликання загальних зборів учасників, спостережної ради банку, правління банку для прийняття програми фінансового оздоровлення або плану реорганізації банку;
- б) письмове застереження щодо припинення порушення та вжиття необхідних заходів для виправлення ситуації;
- в) укладення письмової угоди з банком, за якою банк зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку;
- г) розпорядження щодо встановлення для банку підвищених економічних нормативів.

23. Загальна сума штрафів за порушення нормативів ліквідності, що нарахована за місяць (в якому допущені порушення), не може становити:

- а) більше ніж один відсоток від суми зареєстрованого статутного фонду банку;
- б) більше ніж два відсотки від суми зареєстрованого статутного фонду банку;
- в) більше ніж півтора відсотки від суми зареєстрованого статутного фонду банку;
- г) менше ніж півтора відсотки від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

24. Штраф за третє протягом календарного року порушення банком нормативів інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) і загальної суми інвестування (Н12) стягується у розмірі:

- а) 0,02 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку;
- б) 0,1 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку;
- в) 0,2 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку;
- г) 0,5 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

25. Штраф за повторне протягом календарного року не виправлення звітності в порядку, встановленому Національним банком, накладається на банк у розмірі:

- а) 0,01 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку;
- б) 0,03 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку;
- в) 0,05 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку;
- г) 0,02 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду банку.

26. Розпорядження Національного банку щодо заборони надання бланкових кредитів може видаватися:

- а) банкам, що порушують нормативи капіталу;
- б) банкам, що порушують нормативи інвестування в цінні папери;
- в) банкам, у яких обсяг негативно класифікованих активів перевищує 10 відсотків суми активів, за якими мають оцінюватися ризики та формуватися страхові резерви;
- г) всі відповіді вірні.

27. Штрафні санкції до банку можуть не застосовуватися:

- а) за перше порушення в поточному році порядку, строків і технології виконання банківських операцій, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку щодо одного виду банківської операції;
- б) якщо застосування штрафів не вплинуло на усунення банком порушень економічних нормативів та якщо такі порушення відбуваються систематично;
- в) за перше в поточному році випадки подання недостовірної інформації та звітності, що встановлені нормативно-правовими актами Національного банку;
- г) якщо банк має низький рівень платоспроможності.

28. Національний банк має право тимчасово, до усунення порушення, заборонити власнику істотної участі в банку використовувати право голосу придбаних акцій у випадку:

- а) виявлення за результатами перевірки, що внесок до статутного капіталу банку сформований не за рахунок власних коштів власника істотної участі;
- б) неподання банком інформації про даного власника істотної участі;
- в) систематична відсутність власника істотної участі на загальних зборах акціонерів;
- г) всі відповіді вірні.

29. Національний банк має право тимчасово, до усунення порушення, відстороняти посадову особу банку від посади:

- а) у разі невиконання банком у встановлений строк зобов'язань за його письмовою угодою з Національним банком (програмою капіталізації/фінансового оздоровлення або планом реорганізації);
- б) при повторному накладенні штрафу на керівника банку;
- в) у разі проведення реструктуризації банку;

г) вірні відповіді б) та в).

30. Загальна сума штрафів за неподання документів на письмову вимогу уповноважених працівників Національного банку, а також приховування рахунків, документів, активів тощо, що нарахована за місяць (в якому допущені порушення), не може становити:

- а) більше ніж півтора відсотки від суми зареєстрованого статутного фонду;
- б) більше ніж 2,5 відсотки від суми зареєстрованого статутного фонду.
- в) більше ніж 0,5 відсотка від суми зареєстрованого статутного фонду.
- г) більше ніж один відсоток від суми зареєстрованого статутного фонду.

31. Рішення щодо обмеження, зупинення чи припинення окремих видів здійснюваних банком операцій приймається в разі здійснення банком операцій з високим рівнем ризику або операцій, подальше здійснення яких є ризиковим і створюватиме загрозу інтересам кредиторів і вкладників у випадку:

- а) установлення процентних ставок та комісійних винагород на рівні, що є нижчим від собівартості банківських послуг у цьому банку;
- б) надходжень банку недостатньо для підтримання на потрібному рівні регулятивного капіталу, забезпечення формування резервів під активні операції та покриття збитків банку;
- в) проведення операцій за незареєстрованими Національним банком кореспондентськими рахунками банків;
- г) всі відповіді вірні.

32. Якщо рівень активів з негативною класифікацією становить 20 і більше відсотків від загальної суми активів, за якими має оцінюватися ризик та формуватися страховий резерв, то Національний банк має право:

- а) видати розпорядження на обмеження кредитних та інвестиційних операцій;
- б) установлення підвищених вимог щодо мінімальних значень нормативу адекватності регулятивного капіталу (Н2) та/або нормативу адекватності основного капіталу (Н3);
- в) застосувати письмове застереження;
- г) надіслати проект письмової угоди щодо порядку усунення порушення.

33. Національний банк може видати розпорядження банку щодо підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами, яке полягає в установленні підвищеного розміру відрахувань до резервів (коефіцієнта резервування) під ці активні операції, у випадку:

- а) недотримання нормативів кредитного ризику;
- б) визнання банку недокапіталізованим;
- в) банк є достатньо капіталізованим, але він несвоєчасно надає інформацію та звітність;

г) систематичного порушення економічних нормативів капіталу.

34. У разі отримання банком рішення Національного банку щодо зупинення (обмеження) здійснення окремого виду операцій банк:

а) з часу отримання цього рішення втрачає право на здійснення цих операцій на строк, визначений цим рішенням;

б) утрачає право на збільшення обсягу цих операцій (забороняється укладення нових договорів або продовження строку діючих) з часу отримання цього рішення;

в) одночасно припиняє здійснення операцій згідно з договорами, що укладені ним до дня отримання зазначеного рішення;

г) вірні відповіді а) та б).

35. До принципів, що стосуються системи ризиків банку відносяться:

а) орган банківського нагляду повинен мати право встановлювати критерії, що регулюють великі придбання або інвестиції банку, направлені не те, щоб корпоративні філіали або структури не піддавали банк невинуватеному ризику або не створювали перешкод здійсненню ефективного нагляду;

б) орган банківського нагляду повинен здійснювати глобальний сукупний нагляд за своїми банками, які активно діють на міжнародних ринках, ефективно застосовуючи моніторинг і відповідні пруденційні норми щодо всіх аспектів операцій, які проводяться цими банками переважно через іноземні філії, спільні підприємства і дочірні установи;

в) орган банківського нагляду повинен пересвідчитися в тому, що банки розробили комплексну систему управління ризиками, яка дає змогу визначити, оцінити, відстежити та контролювати всі види матеріальних ризиків, і що ці банки мають капітал для їх покриття;

г) органу пруденційного нагляду необхідно мати у своєму розпорядженні кошти для збору, оцінки та аналізу пруденційних звітів і статистичної інформації, яка надається банками як індивідуально, так і на сукупній основі.

Критерії оцінювання тестування за модулем II: по 0,116 балів кожна вірна відповідь – всього 4 бали.

РОЗДІЛ V. Індивідуальні завдання для самостійної роботи студентів та методичні рекомендації до їх виконання

Методичні рекомендації та вимоги до виконання індивідуальних завдань

За кожним змістовним модулем студент виконує одне індивідуальне завдання, мета якого полягає у поглибленні теоретичних знань та набутті практичних навичок здійснення дистанційного банківського нагляду, самостійному опрацюванні нормативних матеріалів, а також обґрунтованому формулюванні рішень про заходи адекватного реагування з боку Національного банку України.

Кожне індивідуальне завдання складається із теоретичної і практичної частини. Теоретичним завданням передбачається написання реферату за темою на вибір із запропонованого переліку у розрізі тем, що входять до відповідного змістовного модулю (див. РОЗДІЛ II Кількість і зміст навчальних модулів з дисципліни «Банківський нагляд»).

Реферат є доповіддю на визначену тему, що включає огляд та аналіз відповідних наукових і нормативних джерел. Його підготовка є самостійною творчою роботою, що має науково-дослідницький характер і складається з таких етапів:

1. Вибір теми і складання плану.
2. Підбір літературних джерел і статистичного матеріалу.
3. Написання реферату.
4. Оформлення списку використаних літературних джерел.
5. Захист реферату.

Тему реферату студент обирає самостійно з умовою, що в академічній групі повторення тем не допускається. Студент може запропонувати власну тему, попередньо узгодивши її з викладачем. Неузгоджена тема реферату не зараховується у виконання індивідуального завдання. За структурою реферат включає питання, що дозволяють логічно викласти матеріал за визначеною темою та список використаних літературних джерел. Обсяг реферату залежить від повноти розкриття його проблематики, але не може бути меншим за 10 сторінок друкованого тексту на форматі А4 14 шрифтом через полуторний інтервал з полями: верхнє, нижнє, праве – 2 см, ліве – 1 см.

Практична частина кожного індивідуального завдання виконується на матеріалах конкретного банку. Пошук необхідної інформації студент здійснює самостійно, користуючись мережею Інтернет для виходу на web-сайти банків, публікаціями у спеціалізованих виданнях. Повторення практичного матеріалу не допускається. На прикладі одного банку студентом може бути виконано обидва індивідуальні завдання.

Робота студента над виконанням індивідуального завдання супроводжується консультаціями з викладачем. Кінцевий термін подання індивідуальної роботи викладачу – в день написання модульної контрольної роботи.

Критерії оцінювання виконання студентом індивідуальних завдань:
за модулем І: теоретична частина – 2,5 бали; практична частина – 4,5 бали; всього 7 балів;
за модулем І: теоретична частина – 2,5 бали; практична частина – 5,5 бали; всього – 8 балів.

Теоретична частина індивідуального завдання за модулем І.

Тема 1. Організація системи банківського регулювання та нагляду

Реферати:

1. Становлення системи банківського нагляду в Україні.
2. Історія створення та функціонування Базельського комітету банківського нагляду.
3. Базель II: необхідність введення та вплив на банківську систему.
4. Розробка стратегії банківського нагляду з урахуванням міжнародних стандартів.
5. Механізми боротьби з відмиванням грошей: вітчизняний та світовий досвід.
6. Банки як суб'єкти первинного фінансового моніторингу.

Література: 4, 7, 8, 11, 13, 16, 23, 29, 33, 34, 36, 37, 39, 42, 44, 47, 49, 52.

Тема 2. Створення та ліцензування банків в Україні

Реферати:

7. Порядок та форми банківського нагляду в процесі створення комерційних банків в Україні.
8. Особливості відкриття банківських підрозділів.
9. Ліцензування як метод банківського нагляду.
10. Ліцензійні умови здійснення філіями банків банківських та інших операцій.
11. Статутний капітал банку: нормативні вимоги, порядок формування, зміст установчих документів.
12. Особливості створення банківської корпорації.

Література: 1, 4, 9, 10, 18, 21, 22, 36, 37, 39, 47, 49.

Тема 3. Встановлення Національним банком України економічних нормативів, що є обов'язковими до виконання всіма банками, та контроль за їх дотриманням

Реферати:

13. Регулятивний капітал банку: сутність та методика розрахунку.
14. Методика визначення нормативів адекватності основного та регулятивного капіталу банку.
15. Оцінка рівня достатності капіталу банків.
16. Методика визначення та шляхи обмеження ризику ліквідності банку та ризику загальної відкритої валютної позиції банку.
17. Методика визначення нормативів кредитного ризику та інвестування.
18. Роль економічних нормативів як системи попередження проблем у діяльності банків.
19. Шляхи підвищення ефективності системи пруденційного нагляду в Україні.
20. Оцінка економічних нормативів спеціалізованого банку.
21. Система заходів впливу за умов недотримання банками економічних нормативів.
22. Характеристика звітності банків для розрахунку економічних нормативів.
23. Методика складання звітності про дотримання банками економічних нормативів.
24. Шляхи забезпечення реальної капіталізації банків.
25. Методика визначення та засоби обмеження ринкового ризику банків.
26. Система заходів раннього реагування на фінансові проблеми банків

Література: 4, 8, 15, 24, 31, 36, 37, 41, 49.

Практична частина індивідуального завдання за модулем І.

На прикладі конкретного банку розрахувати економічні нормативи:

- розміру регулятивного капіталу (Н1);
- адекватності регулятивного капіталу/платоспроможності (Н2);
- адекватності основного капіталу (Н3);
- миттєвої ліквідності (Н4);
- поточної ліквідності (Н5);
- короткострокової ліквідності (Н6).

Зробити висновки щодо дотримання чи порушення банківського законодавства в частині нормативних вимог щодо фінансового стану банку. Класифікувати банк за рівнем достатності капіталу. Визначити заходи, які можуть бути застосовані Національним банком в охарактеризованій Вами ситуації у банку.

Теоретична частина індивідуального завдання за модулем ІІ.

Тема 4. Інспектування комерційних банків та визначення узагальнюючої оцінки їх діяльності

Реферати:

1. Значення та особливості інспектування банків в Україні
2. Організація контролю Національного банку України за діяльністю служб внутрішнього аудиту в банках
3. Особливості аналізу достатності капіталу в процесі визначення рейтингу банку за системою CAMELS
4. Методика комплексної оцінки банківської діяльності
5. Підходи до рейтингової оцінки банку

Література: 4, 8, 17, 19, 20, 25, 27, 32, 36, 37, 40, 46, 49, 50, 51.

Тема 5. Оцінка діяльності банків на основі системи оцінки ризиків

Реферати:

6. Порівняльна характеристика методики оцінки кредитного ризику за вітчизняною нормативною базою та Базелем II
7. Ризик ліквідності: сутність, методика визначення та методи зниження
8. Порівняльна характеристика методики оцінки ринкового ризику за вітчизняною нормативною базою та Базелем II
9. Валютний ризик: сутність, методика визначення та методи страхування
10. Сутність та методика оцінки операційно-технологічного ризику та ризику репутації.
11. Сутність та методика оцінки юридичного ризику та стратегічного ризику
12. Система ризик-менеджменту комерційного банку

Література: 4, 8, 17, 19, 20, 25, 27, 32, 36, 37, 40, 46, 49, 50, 51.

Тема 6. Нагляд за діяльністю проблемних банків

Реферати:

13. Стратегія реструктуризації комерційного банку в умовах фінансової кризи.
14. Реорганізація як шлях фінансового оздоровлення банку.
15. Особливості санації банку шляхом злиття.
16. Порядок реорганізації банку шляхом поділу.
17. Особливості реорганізації банку шляхом виділення.
18. Фінансове оздоровлення банку шляхом приєднання.
19. Особливості реорганізації банку шляхом перетворення.
20. Умови та порядок примусової ліквідації банку.

Література: 1, 4, 5, 8, 15, 28, 35, 36, 37, 45, 49.

Тема 7. Застосування заходів впливу до банків за порушення ними банківського законодавства

Реферати:

21. Характеристика заходів впливу з боку НБУ за порушення банківського законодавства.
22. Система валютного контролю у банківській діяльності.
23. Класифікація та порядок застосування штрафних санкцій з боку НБУ за порушення банківського законодавства.
24. Відповідальність за порушення законодавства щодо регулювання фондового ринку.
25. Відповідальність банків за недотримання законодавства щодо боротьби з відмиванням грошей.

Література: 1, 2, 3, 4, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 15, 29, 36, 37, 39, 47, 49.

Практична частина індивідуального завдання за модулем II.

На прикладі конкретного банку проаналізувати його фінансовий стан, а саме структуру активів та капіталу, ліквідність, платоспроможність, доходність та фінансову стійкість. Зробити обґрунтовані висновки щодо рейтингу банку. Запропонувати заходи щодо покращення фінансового стану, а в разі класифікації банку як проблемного розробити програму санаційних заходів.

з дисципліни «Банківський нагляд»
для студентів спеціальності «Банківська справа»

Види самостійної роботи	Планові терміни виконання	Форми контролю та звітності	Максимальна кількість балів
1. Обов'язкові види СРС:			
1.1. Підготовка до практичних занять	Систематично за розкладом аудиторних занять	Активна робота на семінарських заняттях, перевірка правильності виконання тестових завдань	16,2 бали
1.2. Підготовка до лекцій	Систематично за розкладом аудиторних занять	Відвідування всіх лекцій	4,5 балів
1.3. Підготовка до модульних контрольних робіт (2 модулі)	Останнє заняття відповідного модуля	Перевірка правильності виконання модульних робіт	10 балів
1.4. Виконання домашніх завдань	Систематично за розкладом аудиторних занять	Перевірка правильності виконання завдань	7 балів
1.5. Виконання індивідуальних завдань (2 завдання)	Останнє заняття відповідного модуля	Перевірка правильності виконання завдань	15 балів
1.6. Підготовка до вихідного тестування за кожним модулем	Останнє заняття відповідного модуля	Перевірка правильності виконання тестових завдань	7,3 бали
Разом балів за обов'язкові види СРС			60 балів
2. Вибіркові види СРС:			
2.1. Виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань підвищеної складності	Протягом семестру	Перевірка правильності виконання завдань	5 балів
2.2. Участь у наукових студентських конференціях	Квітень	Доповідь на конференції	8 балів
Разом балів за вибіркові види СРС			13 балів
Разом балів за СРС			73 бали

Питання на іспит

1. Сутність та завдання банківського нагляду.
2. Базельський комітет з банківського нагляду: мета створення та функції.
3. Сучасна структура, функції та методи банківського нагляду Національного банку України.
4. Функції, завдання та структура територіальних управлінь банківського нагляду.
5. Принципи ефективного банківського нагляду.
6. Порядок державної реєстрації банків.
7. Порядок створення банку з іноземним капіталом.
8. Порядок формування та нормативні вимоги до величини статутного капіталу банків.
9. Істотна участь власників банку: поняття та умови придбання.
10. Умови отримання банківської ліцензії.
11. Умови отримання письмового дозволу на здійснення банківських операцій.
12. Здійснення контролю за недопущенням не ліцензованих операцій.
13. Зміст та організація пруденційного нагляду.
14. Характеристика нормативів капіталу.
15. Регулятивний капітал банку: поняття, методика визначення та нормативні вимоги до величини.
16. Нормативи ліквідності банку: економічний зміст та вимоги до величини.
17. Кредитний ризик: сутність та методи визначення.
18. Вимоги до обмеження кредитного ризику.
19. Характеристика економічних нормативів інвестування.
20. Валютна позиція банку: сутність та визначення економічних нормативів.
21. Організація контролю за дотриманням банками обов'язкових економічних нормативів.
22. Поняття та види інспектування банківської діяльності
23. Сутність та порядок проведення інспекційних перевірок банків.
24. Характеристика рейтингової системи CAMELS.
25. Визначення рейтингу банку за критерієм достатності капіталу.
26. Визначення рейтингу банку на основі оцінки якості його активів.
27. Визначення рейтингу банку за рівнем його менеджменту.
28. Визначення рейтингу банку на основі аналізу його надходжень.
29. Визначення рейтингу банку на основі оцінки його ліквідності.
30. Визначення рейтингу банку за критерієм чутливості до ринкового ризику.
31. Класифікація банків за критеріями системи CAMELS.
32. Завдання та методи внутрішнього аудиту в банках.
33. Поняття та класифікація банківських ризиків.

34. Сутність та фактори ризику ліквідності банку.
35. Ризик зміни процентної ставки: сутність та параметри визначення.
36. Сутність та методи оцінки ринкового ризику банку.
37. Валютний ризик: сутність, фактори та методи хеджування.
38. Операційно-технологічний ризик банку: сутність та параметри визначення.
39. Сутність та фактори ризику репутації банку.
40. Юридичний ризик банку: сутність та фактори визначення.
41. Сутність та критерії оцінки сукупного стратегічного ризику банку.
42. Класифікація факторів ризику в діяльності банків.
43. Система оцінки ризиків Національного банку України.
44. Характеристика банківського нагляду на основі оцінки ризиків за положеннями Базелю II.
45. Підходи управління банківськими ризиками.
46. Методика Національного банку України щодо виявлення проблемних банків.
47. Методи фінансового оздоровлення банків.
48. Сутність та види реструктуризації банків.
49. Характеристика форм реорганізації банків.
50. Умови та порядок проведення примусової реорганізації банку.
51. Тимчасова адміністрація банку: сутність, умови та порядок призначення.
52. Права та зобов'язання тимчасового адміністратора банку.
53. Умови та порядок примусової ліквідації комерційного банку.
54. Умови та наслідки відкликання банківської ліцензії.
55. Зміст непримусових заходів впливу, що застосовуються Національним банком України при порушенні банками законодавства.
56. Зміст примусових заходів впливу, що застосовуються Національним банком України при порушенні банками законодавства.
57. Штрафні санкції до банківських установ та їхніх керівників при порушенні ними банківського законодавства.
58. Відповідальність за порушення валютного законодавства.
59. Відповідальність за порушення законодавства щодо випуску та обігу цінних паперів.
60. Відповідальність за невиконання вимог законодавства у сфері боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом.

Типовими завданнями, що виносяться на іспит, є практичні завдання, наведені в розрізі кожної теми.

Приклад побудови екзаменаційного білету

ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ

Теоретична частина. Дайте ґрунтовну відповідь на питання:

1. Зміст та організація пруденційного нагляду.
2. Умови та порядок примусової ліквідації комерційного банку.

Практична частина. Розрахуйте рівень ризику ліквідності банку на підставі нижче наведених даних:

1. Ймовірність того, що вплив коштів із поточних рахунків клієнтів банку перевищить залишок на його коррахунках та в касі – 1,2%;
2. Ймовірність дострокового зняття вкладниками строкових депозитів – 18,3%;
3. Ймовірність невиконання або несвоєчасного виконання зобов'язань перед банком іншими банками та позичальниками – 6,1%;
4. Ймовірність того, що у певний момент часу виникне ситуація, за якої банк через низький кредитний рейтинг не зможе придбати на фінансовому ринку необхідні кошти за діючою ринковою ставкою – 11,4%;
5. Ймовірність виникнення надзвичайних ситуацій, що можуть призвести до кризи банківської ліквідності – 1,7%.

Якими заходами банк може знизити загальний рівень ризику ліквідності активів?

РОЗДІЛ VII. Порядок і критерії оцінювання знань студентів

Оцінювання знань студентів з дисципліни «Банківський нагляд» здійснюється за результатами поточного та підсумкового контролю.

Об'єктом поточного контролю є робота студентів на практичних заняттях, виконання домашніх та індивідуальних завдань. Поточний контроль здійснюється з метою перевірки розуміння та засвоєння програмного матеріалу з дисципліни, вироблення практичних навичок. Методами поточного контролю є усне та письмове опитування студентів з питань, визначених планом практичного заняття, вирішення практичних завдань, тестування, за виконання домашніх завдань за визначеними питаннями на самостійне вивчення. Поточний контроль, який застосовується по відношенню до студентів з поточною заборгованістю, що виникла через поважні причини, здійснюється за допомогою тестування та написання рефератів. Оцінювання поточної роботи студента здійснюється за шкалою в діапазоні від 0 до 60 балів. Шкала поточної успішності студента приведена нижче:

- від 60 балів (100%) до 52 балів (86%) – поточна підсумкова оцінка «відмінно»;
- від 40 балів (66%) до 51 балу (85%) – поточна підсумкова оцінка «добре»;

- від 24 балів (40%) до 39 балів (65%) – поточна підсумкова оцінка «задовільно»;
- не вище 23 балів – поточна підсумкова оцінка «незадовільно».

Підсумковий контроль знань з дисципліни здійснюється у формі іспиту. Завданням іспиту є перевірка розуміння студентом пограмного матеріалу в цілому, логіки та взаємозв'язків між окремими розділами, здатності творчого використання накопичених знань, уміння сформулювати своє ставлення до певної проблеми у сфері банківського нагляду. Іспит проходить у письмовій формі. Максимальна кількість балів, яку може отримати студент на іспиті, складає 40 балів.

**Система нарахування балів за видами навчальної роботи
з дисципліни «Банківський нагляд»
для студентів спеціальності «Банківська справа»**

№ п/п	Вид роботи	Оцінка в балах за 1	Загальна оцінка в балах
1.	Відвідування лекції	0,5	9 лекцій – 4,5 бали
2.	Грунтовна відповідь на практичному занятті	1,5	7 занять – 10,5 балів
3.	Вирішення завдань на практичному занятті	2	21 завдання – 42 бали
4.	Змістовне доповнення на практичному занятті	0,5	7 занять – 3,5 балів
5.	Опрацювання матеріалу винесеного на самостійне вивчення (виконання домашніх завдань)	1	7 тем – 7 балів
6.	Виконання індивідуальних завдань, всього, в тому числі:	20	20
6.1.	за модулем I	9	9
6.2.	за модулем II	11	11
7.	Тестування, всього, в тому числі:	11,1	18,5 бали
7.1.	за кожною темою	1,6	7 занять – 11,2 бали
7.2.	за модулем I	4,2	3,3 бали
	за модулем II	5,3	4 бали
8.	Виконання модульних контрольних робіт, всього, в тому числі:	10	10 балів
8.1.	за модулем I	5	5 балів
8.2.	за модулем II	5	5 балів
9.	Складання іспиту	40	40 балів

**Система нарахування додаткових балів за видами робіт з вивчення
дисципліни «Банківський нагляд»
студентами спеціальності «Банківська справа»**

Вид роботи	Кількість балів
Виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань підвищеної складності	5 балів - 1 завдання
Участь у наукових студентських конференціях	8 балів – доповідь на конференції

Критерії підсумкового контролю результатів навчання студента шляхом складання іспиту
з дисципліни «Банківський нагляд»

Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за бальною шкалою, що використовується в ПУСКУ (бали)	Оцінка за національною шкалою
F	1-34	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни
FX	35-59	Незадовільно з можливістю повторного складання іспиту
DE	60-70	Задовільно
BC	71-85	Добре
A	86-100	Відмінно

**Розподіл балів, що отримує студент за результатами поточного контролю знань
з дисципліни «Банківський нагляд» на 60 балів («відмінно»)**

(балів)

Назва модулю/теми	Вид навчальної роботи							Загальна кількість балів
	Відвідування лекцій	Відповіді (1,5 б), доповнення (0,5 б) та вирішення завдань (2 б) на практичному занятті	Самостійне опрацювання матеріалу (виконання домашніх завдань)	Тестування за темами	Індивідуальні завдання за модулями	Вихідне тестування за модулями	Модульні контрольні	
А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И
Модуль І. Організаційні та нормативно-правові засади банківського нагляду, всього	1,5	2	3	4,8	7	3,3	5	26,6
Тема. 1. Організація системи банківського регулювання та нагляду	0,5	-	1	1,6				3,1
Тема 2. Створення та ліцензування банків в Україні	-	1,5	1	1,6				4,1
Тема 3. Встановлення Національним банком України обов'язкових економічних нормативів діяльності банків та контроль за їх дотриманням	1	0,5	1	1,6				4,1

А	Б	В	Г	Д	Е	Ж	З	И
Модуль II. Методи і заходи банківського нагляду, всього	3	3	4	6,4	8	4	5	33,4
Тема 4. Інспектування комерційних банків та визначення узагальнюючої оцінки їх діяльності	1	0,5	1	1,6				4,1
Тема 5. Оцінка діяльності банків на основі системи оцінки ризиків	1	2	1	1,6				5,6
Тема 6. Нагляд за діяльністю проблемних банків	0,5	-	1	1,6				3,1
Тема 7. Застосування заходів впливу до банків за порушення ними банківського законодавства	0,5	0,5	1	1,6				3,6
Разом	4,5	5	7	11,2	15	7,3	10	60

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X (зі змінами і доповненнями) // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (зі змінами і доповненнями) // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».
4. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».
5. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від від 30 червня 1999 року N 784-XIV// Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».
6. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 року № 1576-XII // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».
7. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом: Закон України від 28 листопада 2002 року № 249-IV // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».
8. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».
9. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23.02.2006р. № 3480-IV // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».
10. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 року № 15-93 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».
11. Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF): Постанова Кабінету Міністрів України та Національного банку України 28 серпня 2001 р. № 1124 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».
12. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 року № 2664-III // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».
13. Положення про Комісію Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків: Постанова Правління НБУ від 9 листопада 1998 року № 470 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».
14. Положення про валютний контроль: Постанова Правління НБУ від 8 лютого 2000 року № 49 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».
15. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства: Постанова Правління НБУ від 28 серпня 2001 року № 369 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

16. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: Постанова Правління НБУ від 14 травня 2003 р. № 189 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

17. Положення про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України: Постанова Правління НБУ від 20 березня 1998 року № 114 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

18. Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій: Постанова Правління НБУ від 17 липня 2001 року № 275 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

19. Положення про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS: Постанова Правління НБУ від 8 травня 2002 р. № 171 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

20. Положення про планування та порядок проведення інспекційних перевірок: Постанова Правління НБУ від 17 липня 2001 р. № 276 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

21. Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень: Постанова Правління НБУ від 31 серпня 2001 року № 375 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

22. Положення про порядок створення і державної реєстрації банківських об'єднань: Постанова Правління НБУ від 31 серпня 2001 року № 377 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

23. Положення про структуру системи банківського нагляду Національного банку України та його повноваження щодо адекватного реагування на порушення в діяльності комерційних банків: Постанова Правління НБУ від 17 листопада 1997 р. № 380 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

24. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Постанова Правління НБУ від 28 серпня 2001 р. № 368 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

25. Методичні вказівки щодо застосування стандартів внутрішнього аудиту в банках України: Постанова Правління НБУ від 20 липня 1999 року № 358 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

26. Методичні вказівки з інспектування банків "Система оцінки ризиків": Постанова Правління НБУ від 15 березня 2004 р. № 104 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

27. Методичні рекомендації щодо взаємодії між інспекторами з банківського нагляду Національного банку України та зовнішніми аудитором банків: Постанова Правління НБУ від 29 квітня 2004 року № 191 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

28. Методичні рекомендації про порядок реорганізації, реструктуризації комерційних банків: Постанова Правління НБУ від 9 жовтня 2000 року № 395 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

29. Методичні рекомендації з питань розроблення банками України програм з метою протидії легалізації (відмиванню) грошей, отриманих

злочинним шляхом: Постанова Правління НБУ від 30 квітня 2002 р. № 164// Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

30. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: Постанова Правління НБУ від 2 серпня 2004 року №361 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

31. Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні (до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні): Постанова Правління НБУ від 11 квітня 2005 року № 125// Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

32. Правила надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту: Постанова Правління НБУ від 10 травня 2007 року № 168 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

33. Основні принципи ефективного банківського нагляду: Базельський комітет з питань банківського нагляду, жовтень 2006 р. // www.bank.gov.ua.

34. Стандарти Базельського комітету банківського нагляду від 01.10.2001 р. // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

35. Стратегія Національного банку України щодо реструктуризації та реорганізації банків у стані фінансової скрути: Постанова Правління НБУ від 1 грудня 1998 р. № 502 // Інформаційно-довідникова система «Ліга-закон».

36. Банківський нагляд: Навч. посібник / О.Д. Вовчак, О.І. Скаско, А.М. Стасів. – Львів: Новий Світ-2000, 2005. – 472 с.

37. Банківський нагляд: Навч. посібник / О.С. Любунь, К.Є. Раєвський. – 2-ге вид., перероб. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 416 с.

Додаткова література

38. Диба М., Зубок М., Яременко С. Інформаційні ризики в банківській діяльності // Вісник НБУ. – 2007. – №9. – С. 28-35.

39. Костюченко О.А. Банківське право: Підручник. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 544 с.

40. Краснова І. Внутрішній контроль у банку: завдання та організація // Вісник НБУ. – 2007. – №9. – С. 40-42.

41. Кротюк В., Куценко О. Базель II: розрахунок мінімально необхідної величини капіталу згідно з Першою компонентою // Вісник НБУ. – №5. – №7. – 2006. – С. 16-22. – С. 2-7.

42. Кротюк В., Куценко О. Базель II: нова концептуальна редакція Базельської угоди про капітал // Вісник НБУ. – №3. – 2006. – С. 2-5.

43. Майборода Л. Основні підходи до проведення аналізу розвитку банківського сектору // Вісник НБУ. – №1. – 2007. – С. 49-53.

44. Міщенко В., Крилова В, Швець Є. Еволюція банківського нагляду: європейський досвід // Вісник НБУ. - №7. – 2007. – С. 5-11.

45. Набок Р. Аспекти, що можуть призвести до виникнення проблемного банку // Вісник НБУ. – 2007. – №8. – С. 46-50.

46. Набок Р., Набок О. Концептуальна схема рейтингування банків України // Вісник НБУ. – №8. – 2006. – С. 20-25.

47. Орлюк О.П. Банківське право: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 376 с.

48. Пернарівський О. Аналіз та оцінка ризику ліквідності банку // Вісник НБУ. – №10. – 2006. – С. 26-29.
49. Раєвський К.Є., Конопатська Л.В., Домрачев В.М. Банківський нагляд: Навч.-метод. посібник для сам ост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2003. – 174 с.
50. Савченко Т. Публічна система комплексної оцінки діяльності банків як інструмент підвищення якості інформації про банк // Вісник НБУ. – №10. – 2006. – С. 40-45.
51. Стефанюк Б. Концептуальні підходи щодо створення ефективної системи внутрішнього контролю в банку // Вісник НБУ. – №4. – 2007. – С. 57-61.
52. Хаб'юк О. Вплив Базеля II на банки та економіку // Вісник НБУ. – №8. – 2006. – С. 10-13.

Додаток А

Основні принципи ефективного банківського нагляду

Принцип 1. Цілі, незалежність, повноваження, прозорість та співробітництво. Ефективна система банківського нагляду повинна мати чітко визначені обов'язки і цілі для кожного органу, задіяного у надгляді за діяльністю банків. Кожен такий орган повинен мати операційну незалежність, прозорі процеси, надійне управління і адекватні ресурси та бути зобов'язаним звітуватися за виконання своїх обов'язків. Також необхідною є відповідна законодавча база для здійснення банківського нагляду, включаючи положення щодо подання дозволу на діяльність банківських установ і здійснення постійного нагляду за ними; повноваження вирішувати питання дотримання законів, а також проблеми безпеки і надійності та правового захисту працівників нагляду. Мають бути запроваджені засоби обміну інформацією між органами нагляду та захисту конфіденційності такої інформації.

Принцип 2. Дозволені види діяльності. Дозволені види діяльності установ, які підлягають ліцензуванню і нагляду як банки, мають бути чітко визначені, а вживання слова "банк" у назвах має контролюватися якомога ширше.

Принцип 3. Критерії ліцензування. Орган, що здійснює ліцензування, повинен мати повноваження встановлювати критерії і відхиляти заяви від установ, які не відповідають встановленим стандартам. Процес ліцензування, як мінімум, має складатися з оцінки структури власності і управління банку та його розширеної групи, включаючи придатність і відповідність директорів і вищого керівництва, оцінки стратегічного і операційного плану банку, внутрішнього контролю і управління ризиками, а також прогнозованого фінансового стану, у тому числі капітальної бази. У разі, якщо пропонованим власником або материнською організацією є іноземний банк, необхідно отримати попередню згоду від органу нагляду країни походження банку.

Принцип 4. Передача часток істотної участі. Орган нагляду має повноваження розглядати і відхиляти будь-які пропозиції щодо передачі іншим сторонам часток істотної участі або контрольних пакетів акцій в існуючих банках, які знаходяться в прямому або опосередкованому володінні.

Принцип 5. Основні придбання. Орган нагляду повинен мати повноваження перевіряти за встановленими критеріями основні придбання чи вкладення банку, у тому числі організацію транскордонних операцій, підтверджуючи, що корпоративні утворення чи структури не наражають банки на небажані ризики або не перешкоджають ефективному надгляду.

Принцип 6. Достатність капіталу. Органи нагляду повинні встановлювати для банків розумні і відповідні мінімальні вимоги щодо достатності капіталу, що відображають ризики, на які наражається банк, і визначати складові капіталу, зважаючи на його здатність покривати збитки. Принаймні для банків, які здійснюють міжнародну діяльність, ці вимоги не повинні бути нижчими, ніж встановлені Базельською угодою про капітал.

Принцип 7. Процес управління ризиками. Органи нагляду повинні пересвідчитися в наявності у банків та банківських груп процедур для всебічного управління ризиками (включаючи відповідний контроль з боку Ради банку та вищого керівництва) для визначення, оцінки, моніторингу і контролю або зменшення усіх суттєвих ризиків, а також для оцінки їх загальної достатності капіталу по відношенню до їх профілю ризиків. Ці процеси повинні бути відповідними розміру і складності установи.

Принцип 8. Кредитний ризик. Органи нагляду повинні пересвідчитися, що у банках існує процес управління кредитним ризиком, який враховує профіль ризиків установи, а також є пруденційні принципи і процедури для визначення, оцінки, моніторингу і контролю кредитного ризику (включаючи ризик контрагента). Це має включати процедури надання кредитів і здійснення інвестицій, оцінку якості таких кредитів та інвестицій та поточне управління кредитним та інвестиційним портфелями.

Принцип 9. Проблемні активи і резерви для відшкодування можливих втрат. Органи нагляду мають бути переконані у тому, що банки встановлюють і дотримуються адекватних принципів і процесів управління проблемними активами та оцінки достатності резервів для відшкодування можливих втрат.

Принцип 10. Обмеження на великі сумарні обсяги наданих кредитів (максимальний розмір ризику). Органи нагляду повинні пересвідчитися у тому, що банки мають політику та процедури, які надають можливість керівництву визначати й керувати концентраціями у портфелі; органи нагляду мають встановлювати пруденційні ліміти для обмеження максимального розміру ризику щодо окремих осіб або груп пов'язаних осіб.

Принцип 11. Кредитування споріднених осіб. З метою запобігання зловживанням при кредитуванні споріднених осіб (як у балансі, так і поза балансом) та вирішення питання конфлікту інтересів органи нагляду повинні встановити вимоги, щоб банки кредитували споріднені компанії та фізичних осіб з дотриманням принципу „на відстані витягнутої руки”; щоб здійснювався ефективний моніторинг такого кредитування; щоб вживалися належні заходи для контролю і зменшення ризиків; щоб списання таких кредитів відбувалося згідно із стандартними принципами і процесами.

Принцип 12. Ризик країни та ризик переказу. Органи нагляду повинні пересвідчитися, що банки мають відповідні принципи та процеси для визначення, оцінювання, моніторингу і контролю ризику країни та ризику переказу при здійсненні міжнародної діяльності з кредитування й інвестування, а також для підтримання адекватних резервів для відшкодування втрат за такими ризиками.

Принцип 13. Ринковий ризик. Органи нагляду мають бути переконані у тому, що у банках існують принципи і процедури для ретельного визначення, оцінки, моніторингу і контролю ринкових ризиків; органи нагляду повинні мати повноваження щодо встановлення конкретних обмежень або спеціальних вимог до капіталу щодо ринкових ризиків, якщо на це є підстави.

Принцип 14. Ризик ліквідності. Органи нагляду повинні бути переконані в наявності у банків стратегії управління ліквідністю, яка враховує профіль ризиків установи одночасно з пруденційними принципами й процесами для визначення, вимірювання, моніторингу та контролю ризику ліквідності, а також для управління ліквідністю на щоденній основі. Органи нагляду вимагають від банку наявності планів на випадок непередбачених обставин для вирішення проблем з ліквідністю.

Принцип 15. Операційний ризик. Органи нагляду мають пересвідчитися в наявності у банків принципів і процедур управління ризиками для визначення, оцінювання, моніторингу і контролю/зменшення операційного ризику. Ці принципи і процедури мають відповідати розміру і ступеню складності діяльності банку.

Принцип 16. Процентний ризик у банківській книзі. Органи нагляду мають пересвідчитися в наявності у банків ефективних систем для визначення, оцінювання, моніторингу та контролю процентного ризику в банківській книзі, включаючи чітко визначену стратегію, яка затверджена Радою і впроваджується вищим керівництвом банку; вони мають відповідати розміру і складності діяльності банку.

Принцип 17. Внутрішній контроль і аудит. Органи нагляду мають пересвідчитися в наявності в банках систем внутрішнього контролю, що є адекватними їх розміру та складності діяльності. Вони повинні включати чіткі механізми делегування повноважень і відповідальності: відокремлення функцій, пов'язаних із прийняттям банком на себе зобов'язань, виплатою його коштів та обліком його активів і зобов'язань; вивірку цих процесів; захист активів банку та відповідні незалежні функції внутрішнього аудиту і перевірки відповідності встановленим вимогам для визначення дотримання цих процедур контролю, а також чинних законів і нормативно-правових актів.

Принцип 18. Фінансові зловживання. Органи нагляду повинні пересвідчитися в тому, що банки мають належні принципи та процедури, включаючи жорсткі правила "знай свого клієнта", які сприяють встановленню високих етичних та професійних стандартів у фінансовому секторі та запобігають навмисному чи ненавмисному використанню банку для здійснення злочинної діяльності.

Принцип 19. Підхід до наглядової діяльності. Система ефективного банківського нагляду вимагає від наглядових органів належного розуміння операцій, здійснюваних кожним окремим банком та групою банків, а також банківською системою в цілому, з концентрацією уваги на її безпеці, надійності та стабільності.

Принцип 20. Методи нагляду. Ефективна система банківського нагляду має складатись з певних форм виїзного та безвиїзного нагляду, а також передбачати регулярні контакти з керівництвом банків.

Принцип 21. Наглядова звітність. Органи нагляду повинні мати засоби збору, розгляду та аналізу статистичної та іншої звітності банків, що подається до органу нагляду, на неконсолідованій і консолідованій основі, а також засоби

незалежної перевірки достовірності цієї інформації шляхом проведення виїзних перевірок або залучення зовнішніх експертів.

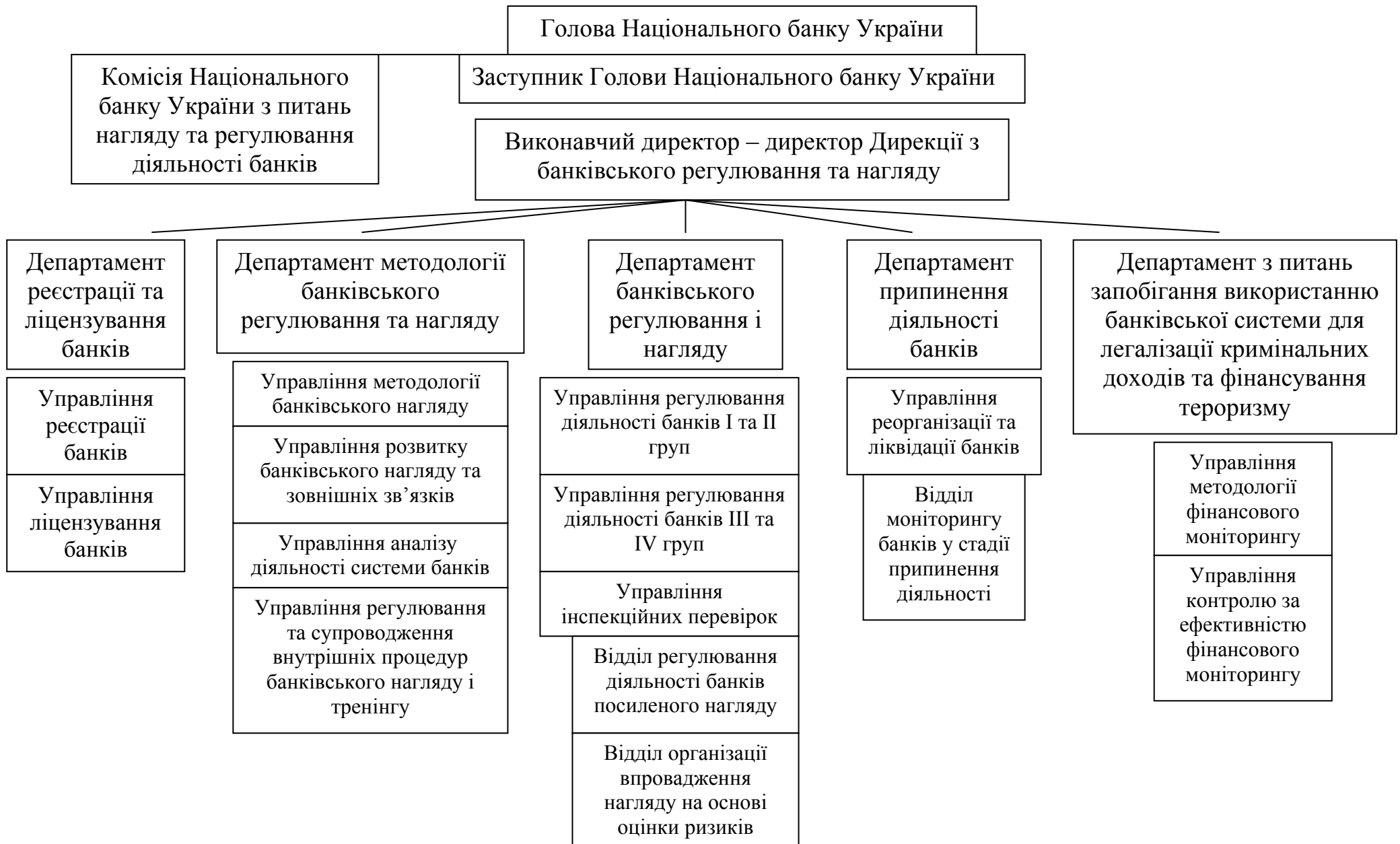
Принцип 22. Бухгалтерський облік та розкриття інформації. Органи нагляду повинні пересвідчитися в тому, що кожний банк належним чином здійснює бухгалтерський облік операцій відповідно до положень та практики ведення бухгалтерського обліку, що широко застосовується в світовій практиці, та оприлюднює на регулярній основі фінансову звітність, яка достовірно відображає його фінансовий стан та прибутковість.

Принцип 23. Повноваження органів нагляду щодо застосування виправних дій. Органи нагляду повинні мати у своєму розпорядженні адекватні наглядові заходи для застосування своєчасних виправних дій. Ці заходи передбачають можливість, там де це потрібно, відкликати банківську ліцензію або надати рекомендації щодо її відкликання.

Принцип 24. Консолідований нагляд. Важливим елементом банківського нагляду є здатність органів нагляду здійснювати нагляді за банківською групою на консолідованій основі, проводячи адекватний моніторинг і там, де це потрібно, застосовуючи відповідні пруденційні норми щодо усіх аспектів діяльності, що здійснюється групою у міжнародному масштабі.

Принцип 25. Відносини між наглядовими органами країни походження та країни перебування. Консолідований нагляд з урахуванням закордонної діяльності потребує співпраці та обміну інформацією між органами нагляду країни походження та різними іншими органами нагляду, що залучені до цього, головним чином з органами банківського нагляду країни перебування. Органи банківського нагляду повинні вимагати здійснення іноземними банками операцій у відповідній країні з дотриманням тих же стандартів, які застосовуються до національних установ.

Додаток Б
Структура банківського нагляду Національного банку України

Додаток В

Визначення регулятивного капіталу згідно Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні

РЕГУЛЯТИВНИЙ КАПІТАЛ БАНКУ		
Основний капітал або капітал 1-го рівня		Додатковий капітал або капітал 2-го рівня

Таблиця В 1. Основний капітал банку, який зараховується до регулятивного капіталу

Основні складові основного капіталу банку	Вирахування із основного капіталу	Вимоги та обмеження для складових основного капіталу
1) фактично сплачений зареєстрований статутний капітал;		
2) розкриті резерви, що створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку (резерви, що оприлюднені банком у фінансовій звітності):	1. Недосформовані резерви під можливі збитки за: кредитними операціями; операціями з цінними паперами; дебіторською заборгованістю; простроченими понад 30 днів та сумнівними до отримання нарахованими доходами за активними операціями; коштами, розміщеними на кореспондентських рахунках у банках (резидентах і нерезидентах), які визнані банкрутами або ліквідуються за рішенням уповноважених органів, або які зареєстровані в офшорних зонах.	1. Відрахування до резервів і фондів здійснено з прибутку після оподаткування або з прибутку до оподаткування, скоригованого на всі потенційні податкові зобов'язання.
2.1) дивіденди, направлені на збільшення статутного капіталу;	2. Вартість нематеріальних активів за мінусом суми зносу.	2. Призначення резервів та фондів і рух коштів по цих резервах і фондах окремо розкрито в оприлюднених звітах банку;
2.2) емісійні різниці - перевищення доходів, отриманих від первинної емісії власних акцій та інших корпоративних прав над їх номіналом;	3. Капітальні вкладення у нематеріальні активи	3. Фонди мають бути в розпорядженні банку з метою необмеженого і негайного їх використання для покриття збитків.
2.3) загальні резерви, що створюються під невизначений ризик при проведенні банківських операцій		4. Будь-яке покриття збитків за рахунок резервів та фондів проводиться лише через рахунок прибутків та збитків.
2.4) резервні фонди, що створюються згідно із законами України		5. Розмір відрахувань до резервного фонду має бути не менше 5 % від прибутку банку до досягнення ними 25 відсотків розміру регулятивного капіталу банку (ст. 36 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).
3) розмір очікуваних (можливих) збитків за невиконаними зобов'язаннями контрагентів	4. Збитки минулих років і збитки минулих років, що очікують затвердження; 5. Збитки поточного року.	

Таблиця В 2. Додатковий капітал банку, який зараховується до регулятивного капіталу

Основні складові додаткового капіталу банку	Вирахування із додаткового капіталу	Вимоги та обмеження для складових додаткового капіталу
1) резерви під стандартну заборгованість інших банків		
2) резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціями банків		
3) підтверджена аудитором за результатами звітнього фінансового року сума збільшення (за результатами переоцінки) вартості основних засобів, які є власністю банку і належать до нерухомого майна (нежитлові будівлі, приміщення), що забезпечує технологічне здійснення банківських функцій		
4) результат поточного року (прибуток)	На суму доходів, неотриманих понад 30 днів з дати їх нарахування (крім доходів за державними цінними паперами та цінними паперами, емітованими Національним банком).	Сума неотриманих нарахованих доходів, що приймається до коригування, зменшується на суму сформованого резерву за простроченими і сумнівними до отримання нарахованими доходами. Якщо прибуток поточного року менше загальної суми коригування, то на суму такої різниці зменшується розмір основного капіталу банку.
5) субординований борг - це звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти, які відповідно до угоди не можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів (залучені кошти у грн. або вільно конвертованій валюті: позики, кредити, депозити юридичних осіб, а також облігації власного боргу банку)		При цьому сума таких коштів, включених до капіталу, не може перевищувати 50% розміру основного капіталу з щорічним зменшенням на 20% від його первинної вартості протягом п'яти останніх років дії угоди.
		При розрахунку загальної суми регулятивного капіталу загальний розмір додаткового капіталу не може бути більше ніж 100 % основного капіталу

Продовження додатку В

Для визначення розміру регулятивного капіталу банку загальний розмір капіталу 1-го і 2-го рівнів додатково зменшується на:

- а) балансову вартість акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком, що випущені банками, у торговому портфелі банку та у портфелі банку на продаж (зменшену на суму фактично сформованого резерву за пайовими цінними паперами у портфелі банку на продаж, які обліковуються за собівартістю);
- б) суму вкладень у капітал асоційованих та дочірніх установ, а також вкладень у капітал інших установ у розмірі 10 і більше відсотків їх статутного капіталу (зменшену на суму фактично сформованого резерву за цими вкладеннями);
- в) балансову вартість акцій (паїв) власної емісії, що прийняті в забезпечення наданих банком кредитів (інших вкладень);
- г) суму перевищення загальної суми операцій, що здійснені щодо одного контрагента, над установленим нормативним значенням нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента;
- г) суму перевищення загальної суми операцій, що здійснені щодо одного інсайдера, над установленим нормативним значенням нормативу максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдери;
- д) суму операцій, що здійснені з інсайдерами (пов'язаними особами) на сприятливіших умовах ніж звичайні умови;
- е) суму коштів, що вкладені в інші банки на умовах субординованого боргу;
- є) балансову вартість цінних паперів у торговому портфелі банку, крім цінних паперів, які перебувають у власності банку:
  - не більше одного року - справедлива вартість яких визначається за даними оприлюднених котирувань цінних паперів на фондових біржах;
  - не більше 181 дня - справедлива вартість яких не може бути визначена банком за даними оприлюднених котирувань цінних паперів на фондових біржах;
- ж) суму перевищення вартості основних засобів над регулятивним капіталом.

Додаток Г

Склад регулятивного капіталу банку за Базелем II

Додаток Д

Класифікація активів банку за ступенем ризику

Групи та складові статті активів	Ступінь ризику, %
А	Б
Перша група	
Готівкові кошти; банківські метали; кошти в Національному банку;	0
Боргові цінні папери органів державної влади, що рефінансуються Національним банком, у торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення;	0
Боргові цінні папери, емітовані Національним банком, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення;	0
Нараховані доходи за борговими цінними паперами органів державної влади, що рефінансуються Національним банком, у торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення;	0
Нараховані доходи за борговими цінними паперами, емітованими Національним банком, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення;	0
Боргові цінні папери органів державної влади в торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення;	0
Зобов'язання з кредитування, які надані клієнтам та за якими банк не бере на себе ризик;	0
Валюта та банківські метали до отримання, за купленими опціонними контрактами з метою хеджування;	0
Друга група	
Короткострокові та довгострокові кредити, що надані органам державної влади	10
Нараховані доходи за кредитами, що надані органам державної влади	10
Третя група	
Боргові цінні папери органів місцевого самоврядування, що рефінансуються Національним банком, у торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення	20
Боргові цінні папери органів місцевого самоврядування в торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення	20
Нараховані доходи за борговими цінними паперами органів місцевого самоврядування, що рефінансуються Національним банком, у торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення	20
Нараховані доходи за коштами до запитання, що розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж інвестиційний клас;	20
А	Б

Депозити овернайт, що розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж інвестиційний клас;	20
Інші короткострокові депозити, що розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж інвестиційний клас;	20
Нараховані доходи за депозитами овернайт, іншими короткостроковими депозитами, що розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж інвестиційний клас;	20
Кредити овердрафт, овернайт та інші короткострокові кредити, що розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж інвестиційний клас;	20
Нараховані доходи за кредитами овердрафт, овернайт та іншими короткостроковими кредитами, що розміщені в банку, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж інвестиційний клас;	20
Валюта та банківські метали, які куплені за умовами спот у банку-контрагента, який має офіційний кредитний рейтинг не нижчий, ніж інвестиційний клас;	20
Четверта група	
Кошти до запитання в інших банках, що не належать до інвестиційного класу;	50
Нараховані доходи за коштами до запитання в інших банках, що не належать до інвестиційного класу;	50
Депозити овернайт, які розміщені в інших банках, що не належать до інвестиційного класу;	50
Короткострокові та довгострокові кредити, що надані органам місцевого самоврядування;	50
Нараховані доходи за кредитами, що надані органам місцевого самоврядування;	50
Гарантійні депозити в інших банках (покріті);	50
зобов'язання з кредитування, які надані банкам;	50
Валюта та банківські метали, які куплені за форвардними контрактами;	50
Активи до одержання; валюта та банківські метали, які куплені за умовами спот у банку-контрагента, що не належить до інвестиційного класу;	50
Кредити овернайт, які надані іншим банкам, що не належать до інвестиційного класу;	50

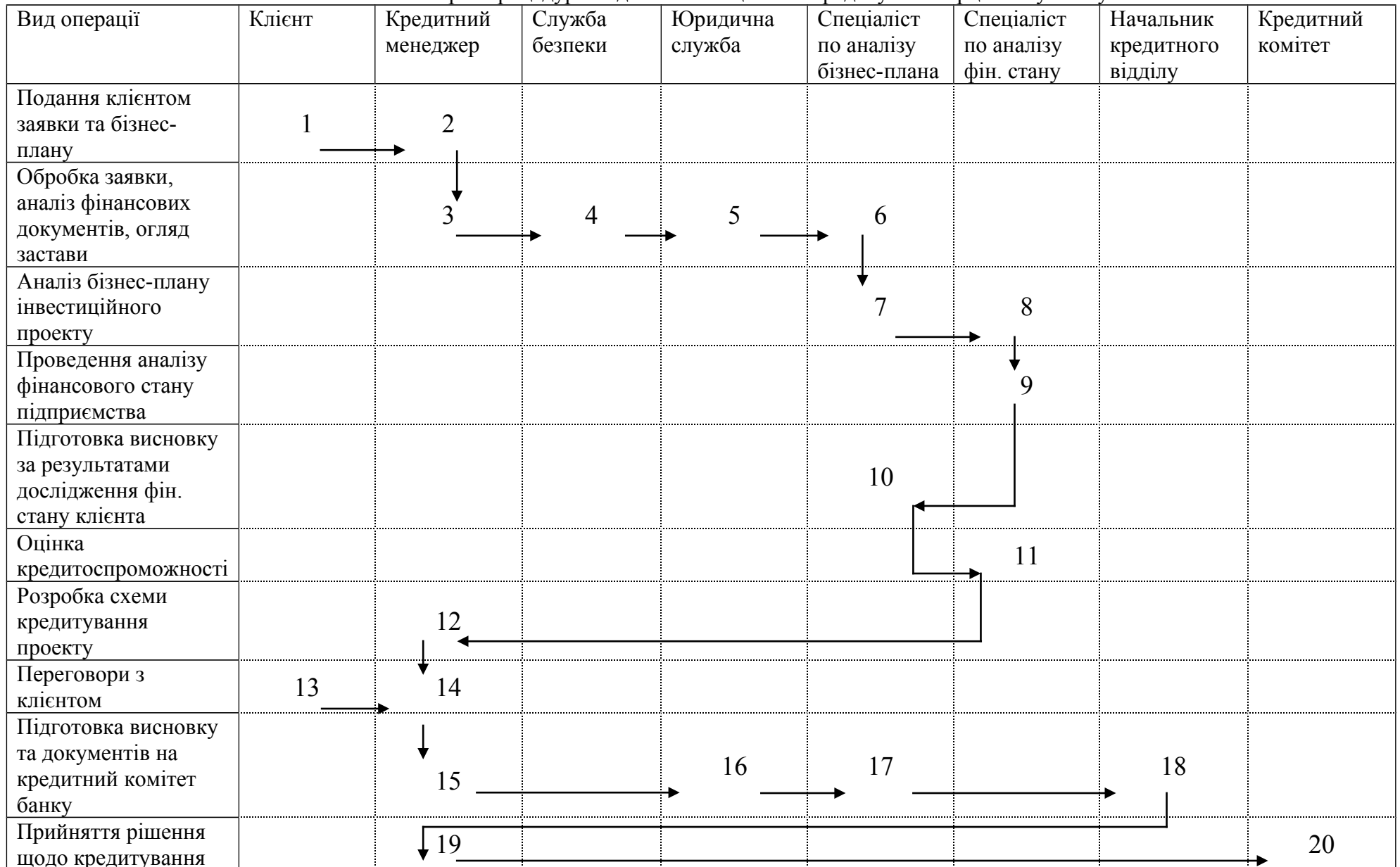
Валюта та банківські метали до отримання за іншими опціонними контрактами	50
Дисконт/премія до отримання за форвардними валютними контрактами	50
Хеджовані процентні доходи майбутніх періодів в інвалюті;	50
Витрати майбутніх періодів, які хеджовані;	50
А	Б
П'ята група	
Прострочені нараховані доходи за коштами на вимогу в інших банках	100
Прострочені нараховані доходи за кредитами, що надані органам державної влади та місцевого самоврядування;	100
Короткострокові вклади (депозити), що розміщені в інших банках, що не належать до інвестиційного класу;	100
Нараховані доходи за строковими вкладками (депозитами), що розміщені в інших банках, що не належать до інвестиційного класу;	100
Довгострокові вклади (депозити), що розміщені в інших банках;	100
Гарантійні депозити в інших банках (непокриті) за даними аналітичного обліку;	100
Прострочена заборгованість і прострочені нараховані доходи за строковими вкладками (депозитами), що розміщені в інших банках;	100
Кредити овердрафт, кошти за операціями репо та інші короткострокові кредити, які надані іншим банкам, що не належать до інвестиційного класу;	100
Довгострокові кредити, що надані іншим банкам;	100
Нараховані доходи за кредитами, що надані іншим банкам, що не належать до інвестиційного класу;	100
Фінансовий лізинг (оренда), що наданий іншим банкам;	100
Прострочена заборгованість і прострочені нараховані доходи за кредитами, що надані іншим банкам;	100
Кредити, що надані суб'єктам господарювання;	100
Нараховані доходи за кредитами, що надані суб'єктам господарювання;	100
Прострочена заборгованість і прострочені нараховані доходи за кредитами, що надані суб'єктам господарювання;	100
Сумнівна заборгованість інших банків і за кредитами, що надані суб'єктам господарювання;	100

Сумнівна заборгованість за нарахованими доходами за міжбанківськими операціями;	100
Дебіторська заборгованість за операціями з банками та за операціями з клієнтами банків;	100
Сумнівна дебіторська заборгованість за операціями з банками та за операціями з клієнтами банків;	100
Транзитний рахунок за операціями, здійсненими платіжними картками через банкомат;	100
Прострочена та сумнівна заборгованість за кредитами, які надані органам державної влади та місцевого самоврядування;	100
Кредити, які надані фізичним особам	100
Нараховані доходи за кредитами, які надані фізичним особам;	100
А	Б
Прострочена заборгованість та прострочені нараховані доходи за кредитами, що надані фізичним особам;	100
Сумнівна заборгованість за кредитами, що надані фізичним особам;	100
Сумнівна заборгованість за нарахованими доходами за операціями з клієнтами;	100
Акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком у торговому портфелі банку та в портфелі банку на продаж;	100
Боргові цінні папери, випущені банками, небанківськими фінансовими установами та нефінансовими підприємствами, у торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення;	100
Нараховані доходи за акціями та іншими цінними паперами з нефіксованим прибутком у торговому портфелі банку та в портфелі банку на продаж;	100
Нараховані доходи за борговими цінними паперами в торговому портфелі банку, у портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення;	100
Прострочені нараховані доходи за борговими цінними паперами в портфелі банку на продаж та в портфелі банку до погашення;	100

Товарно-матеріальні цінності	100
Основні засоби (у разі виключення з регулятивного капіталу банку суми перевищення основних засобів над регулятивним капіталом банку така сума перевищення не зважується на коефіцієнт ризику);	100
Інші активи банку;	100
Зобов'язання за всіма видами гарантій (акцептами, авалями);	100
Непокриті акредитиви;	100
Сумнівні вимоги за операціями з валютою та банківськими металами;	100
Цінні папери до отримання за операціями андеррайтингу;	100
Сумнівні вимоги за операціями з фінансовими інструментами, крім інструментів валютного обміну;	100
Інші зобов'язання, що надані клієнтам.	100

Додаток Е

Технологічна карта процедури видачі інвестиційного кредиту в комерційному банку

Додаток Ж

Система кредитного скорингу

для оцінки кредитоспроможності фізичних осіб – позичальників

Характеристика клієнта	Бали	Характеристика клієнта	Бали
1. Вік клієнта:		6. Професія, місце роботи:	
30 років і менше	5	Керівник	9
Більше 30 - менше 50 років	8	Кваліфікований працівник	7
50 років і більше	6	Некваліфікований працівник	5
2. Кількість осіб, які знаходяться на фінансовому утриманні клієнта		Студент	4
Не має	3	Пенсіонер	6
1	3	Безробітний	2
2 або 3	2	7. Тривалість зайнятості	
Більше 3	1	Менше 1 року	3
3. Житлові умови:		Менше 3 років	4
Власна квартира	10	Менше 6 років	7
Орендоване житло	4	Більше 6 років	9
Інше (проживання у родичів, друзів)	5	8. Наявність рахунку у банку:	
4. Тривалість проживання за адресою прописки:		Поточний та депозитний	6
Менше 6 місяців	2	Поточний	3
Менше 2 років	4	Депозитний	2
Менше 5 років	6	Не має	0
Більше 5 років	8	9. Наявність рекомендацій (в тому числі інших банків)	
5. Дохід клієнта (на рік), \$		1	3
До 10 000	2	Більше 2	5
До 30 000	5	Не має	1
До 50 000	7		
Більше 50 000	9		

Система розподілу кредитів на основі методики кредитного скорингу

Кількість балів (кредитний скоринг клієнта)	Рішення щодо видачі кредиту
Менше 40	Відмовити у видачі кредиту
Від 40 до 45	Видати кредит в сумі до 500 \$
Від 45-до 50	Видати кредит в сумі до 1000 \$
Від 50 до 55	Видати кредит в сумі до 2500 \$
Від 55 до 60	Видати кредит в сумі до 3500 \$
Від 60 до 65	Видати кредит в сумі до 5000 \$
Від 65 до 67	Видати кредит в сумі до 10 000 \$

Додаток 3

Оцінка кредитного ризику за положеннями Базелю II

Спрощений стандартизований підхід					
Вид активу	Ваговий коефіцієнт ризику				
Вимоги до суверенних держав і центральних банків	Залежно від бального значення ризику країни, що визначається агентствами експортного кредитування				
	0-1	2	3	4 до 6	7
	0%	20%	50%	100%	150%
Вимоги до інших офіційних органів	Коефіцієнт 0% встановлюється для деяких міжнародних банків (Світовий банк, ЄБРР) Коефіцієнт 100% встановлюється для всіх інших банків Для підприємств державного сектору встановлюється коефіцієнт аналогічний коефіцієнту для вимог банків, зареєстрованих у відповідній країні				
Вимоги до страхових компаній	Для банків встановлюється коефіцієнт, аналогічний вимогам до суверенних держав				
	0-1	2	3	4 до 6	7
	0%	20%	50%	100%	150%
	Для вимог до страхових компаній встановлюється коефіцієнт, аналогічний вимогам до банків, якщо режим нагляду за страховими компаніями аналогічний режиму нагляду за банками. В решті випадків встановлюється коефіцієнт, аналогічний вимогам до корпорацій				
Вимоги до корпорацій	Коефіцієнт 100% для всіх вимог до корпорацій без жодного виключення				
Вимоги, включені до наглядових роздрібних портфелів	Коефіцієнт 75% за виключенням прострочених кредитів				
Вимоги забезпечені житловою нерухомістю	Коефіцієнт 35% за виключенням прострочених кредитів				
Вимоги забезпечені комерційною нерухомістю	Коефіцієнт 100%				
Прострочені кредити	Залежно від рівня сформованих резервів				
	Менше 20%		Не менше 20%		Більше 50%
	150%		100%		100% або 50%
Категорії високого ризику	Коефіцієнт 150%				
Інші активи	Коефіцієнт 100%				
Позабалансові активи	Із використанням факторів кредитної конверсії				

Додаток И

Оцінка кредитного ризику за положеннями Базелю II

Загальний стандартизований підхід						
Вид активу	Ваговий коефіцієнт ризику					
Вимоги до суверенних держав і центральних банків	Варіант 1. Залежно від суверенного рейтингу країни, що надається рейтинговим агентством					
	AAA до AA-	A+ до A-	BBB+ до BBB-	BB+ до B-	Нижче B-	Без рейтингу
	0%	20%	50%	100%	150%	100%
	Варіант 2. Залежно від бального значення ризику країни, що визначається агентствами експортного кредитування					
	0-1	2	3	4 до 6	7	
	0%	20%	50%	100%	150%	
Вимоги до підприємств державного сектору, що не належать до центрального уряду	Варіант 1. Аналогічно вимогам до банків, але без преференції для короткострокових активів.					
Вимоги до багатосторонніх банків розвитку	Варіант 2. Аналогічно вимогам суверенних держав					
	Аналогічно варіанту 2 вимог до банків, але без преференції для короткострокових активів.					
	0% для банків із високим рейтингом					
Вимоги до банків	Варіант 1. Аналогічно варіанту 1 вимог до суверенних держав, але з пониженням на одну категорію. Для банків з країн із суверенним рейтингом нижче B- коефіцієнт становить 100%					
	AAA до AA-	A+ до A-	BBB+ до BBB-	BB+ до B-	Нижче B-	Без рейтингу
	20%	50%	100%	100%	150%	100%
	Варіант 2. Залежно від зовнішнього кредитного рейтингу самого банку. Для банків без рейтингу коефіцієнт становить 50%. Преференційні коефіцієнти – на одну категорію краще – встановлюються для активів із первісним строком дії менше 1 року, крім тих, які мають рейтинг нижче B-, однак мінімальне значення не може бути меншим за 20%					
	AAA до AA-	A+ до A-	BBB+ до BBB-	BB+ до B-	Нижче B-	Без рейтингу
	Довгострокові					
	20%	50%	50%	100%	150%	50%
	Короткострокові					
	20%	20%	20%	50%	150%	20%
	Вимоги до страхових компаній	Варіант 1. Аналогічно вимогам до банків якщо режим нагляду за страховими компаніями аналогічний режиму нагляду за банками				
Вимоги до корпорацій	Варіант 2. Аналогічно вимогам до корпорацій					
	Варіант 1. Залежно від зовнішнього кредитного рейтингу юридичної особи					
	AAA до AA-	A+ до A-	BBB+ до BB-	Нижче BB-		Без рейтингу
	20%	50%	100%	150%		100%
	Варіант 2. Коефіцієнт 100% для всіх вимог до корпорацій без жодного виключення					
Вимоги, включені до наглядових роздрібних портфелів	Коефіцієнт 75% за виключенням прострочених кредитів					
Вимоги забезпечені житловою нерухомістю	Коефіцієнт 35% за виключенням прострочених кредитів					
Вимоги забезпечені комерційною нерухомістю	Коефіцієнт 100%					
Прострочені кредити	Залежно від рівня сформованих резервів					
	Менше 20%		Не менше 20%		Більше 50%	
	150%		100%		100% або 50%	
Категорії високого ризику	Коефіцієнт 150% або вище					
Інші активи	Коефіцієнт 100% або вирахування з капіталу					
Позабалансові активи	Із використанням факторів кредитної конверсії					

Додаток К
Оцінка кредитного ризику за положеннями Базелю II
Підхід внутрішніх рейтингів

Класи та субкласи експозицій (активів) банку

Класи експозицій	Субкласи експозицій
А) Корпоративні активи	1. Проектне фінансування
	2. Об'єктне фінансування
	3. Товарне фінансування
	4. Дохідна нерухомість
	5. Високомінлива комерційна нерухомість
Б) Суверенні активи	
В) Заборгованість банків	
Г) Роздрібні активи	1. Забезпечені житловою іпотекою
	2. Кваліфікаційні револьверні кредити
	3. Інші роздрібні активи
Д) Пайові інструменти	

Розрахунок неочікуваних збитків:

$$R = 0,12 \times \frac{1 - e^{-50 \times PD}}{1 - e^{-50}} + 0,24 \times \left(1 - \frac{1 - e^{-50 \times PD}}{1 - e^{-50}} \right)$$

$$b = [0,11852 - 0,05478 \times \ln PD]^2$$

$$K = \left[LGD \times N \times \left(\sqrt{\frac{1}{1-R}} \times G(PD) + \sqrt{\frac{R}{1-R}} \times G(0,999) \right) - LGD \times PD \right] \times \frac{1 + (M - 2,5) \times b}{1 - 1,5 \times b}$$

$$RWA = K \times 12,5 \times EAD$$

Розрахунок очікуваних збитків (EL):

$$EL = EAD \times PD \times LGD$$

Компоненти ризику

PD (probability of default) – ймовірність настання протягом року дефолту, під яким розуміється: затримка клієнтом платежу на 90 днів і більше; або наявність у банку сумнівів щодо своєчасного добровільного повернення заборгованості. Ймовірність дефолту визначається в межах від 0% до 100%.

LGD (loss given default) – максимально можлива величина втрати активу (у відсотках до його облікової вартості) у разі настання дефолту. Встановлюється Базельським комітетом для кожного класу та субкласу експозицій.

EAD (exposure at default) – експозиція при дефолті – облікова вартість активу, тобто величина заборгованості контрагента перед банком. Встановлюється Базельським комітетом для кожного класу та субкласу експозицій.

M (effective maturity) – ефективний термін, тобто реальний строк дії активу.

R – кореляція, характеризує відхилення фактичних збитків від нормального розподілу.

e – основа натурального логарифму, стале число, що дорівнює 2,71828182845904.

b – фактор коригування на строк до погашення.

ln – натуральний логарифм.

N – кумулятивна функція розподілу для стандартної нормальної випадкової змінної. N(x) означає ймовірність того, що нормальна випадкова змінна з медіаною, що дорівнює нулю, та варіацією, що дорівнює одиниці, набуде значення меншого або рівного числу «x».

G – інвертована (обернена) кумулятивна функція розподілу для стандартної нормальної випадкової величини. Якщо $G(z) = x$, то $N(x) = z$.

K – вимога до капіталу (проміжний розрахунок оцінки еквіваленту зважених за ризиком активів).

RWA – зважені за ризиком активи.

Додаток Л

**Метод строку до погашення для оцінки загального процентного ризику торговельної книги за положеннями
Базелю II**

Зона	Часові періоди		Вагові коефіцієнти, %	Дисбаланси			
	Купон 3% і більш	Купон менше 3%		вертикальний	внутрізонльний	сусідніх зон	віддалених зон
I	До 1 місяця	До 1 місяця	0,00	10			
	1-3 місяці	1-3 місяці	0,20	10			
	3-6 місяці	3-6 місяці	0,40	10	40		
	6-12 місяців	6-12 місяців	0,70	10		40	
	1-2 роки	1,0-1,9 року	1,25	10			
II	2-3 роки	1,9-2,8 року	1,75	10	30		
	3-4 роки	2,8-3,6 року	2,25	10			100
	4-5 років	3,6-4,3 року	2,75	10			
	5-7 років	4,3-5,7 року	3,25	10			
	7-10 років	5,7-7,3 року	3,75	10		40	
III	10-15 років	7,3-9,3 року	4,50	10	30		
	15-20 років	9,3-10,6 року	5,25	10			
	Понад 20 років	10,6-12 років	6,00	10			
	-	12-20 років	8,00	10			
	-	Понад 20 років	12,50	10			